

*Ювілею Тараса Шевченка —
175-річчю з дня народження Поета
присвячується ця книга.*

*Вона йде в світ
під благословенням
шевченківського заповітного слова,
невмирущої думи і пісні народу.*

*Освітлений збірник
духом братерства і благодійності:
гонорар за твори, вміщені в ньому,
передається на спорудження
пам'ятника Т. Г. Шевченку
в Ленінграді.*

Державною мовою Української Радянської
Соціалістичної Республіки є українська мова.

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток
і функціонування української мови в усіх сферах
суспільного життя.

Українська РСР забезпечує вільне
користування російською мовою як мовою
міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР.

В роботі державних, партійних, громадських органів,
підприємств, установ і організацій, розташованих
у місцях проживання більшості громадян
інших національностей, можуть використовуватися
поряд з державною мовою і інші національні мови.

Українська РСР виявляє державну турботу
про вільний розвиток і вживання усіх національних мов,
якими користується населення республіки.

Порядок застосування української та інших мов
в Українській РСР визначається законом.

Закон Української РСР від 27 жовтня 1989 року
«Про зміни і доповнення Конституції
(Основного Закону) Української РСР».

Стаття 73.

Мово рідна, слово рідне!..

ВІРШІ, ПОЕМИ, СТАТТІ

Для старшого
шкільного віку

Редактор-упорядник
Ірина Бойко

ЗБІРНИК ХУДОЖНІХ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТВОРІВ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ — КЛАСИКІВ ТА СУЧАСНИХ АВТОРІВ.
А ТАКОЖ ПИСЬМЕННИКІВ БРАТНІХ РЕСПУБЛІК ПРО
УКРАЇНСЬКУ МОВУ: ЇЇ БАГАТСТВО, КРАСУ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ
З МОВАМИ ІНШИХ НАРОДІВ, ПРО ТЕ, НАСКІЛЬКИ НЕОБХІДНО
СУЧАСНІЙ ЛЮДИНІ ЗНАТИ, ЛЮБИТИ
ЇЇ БЕРЕГТИ РІДНУ МОВУ.

Редакційна колегія:

О. Т. Гончар, Я. П. Голя, В. А. Костюченко,
Ю. М. Мушкетик, Б. І. Олійник, Д. В. Павличко,
В. М. Русанівський, В. В. Яременко

Передмова
Дмитра Павличка

В оформленні використані роботи
К. В. Білокур

М $\frac{4803000000-202}{M206(04)-89}$ БЗ—№ 2—34.89.

ISBN 5-301-00617-7

© Дмитро Павличко, передмова, 1989
© Ірина Бойко, упорядкування, 1989

ЛЮБИТИ РІДНУ МОВУ

Українська мова має свою історію. Зачатковими формами вона присутня разом з такими ж формами російської та білоруської мов у найстаріших літописах Київської Русі, в «Слові про Ігорів похід». Давньою українською мовою написані козацькі державні документи й хроніки, створена самобутня художня писемність епохи — від Івана Вишенського до Григорія Сковороди.

Українська мова має свою могутню класичну літературу, своїх визнаних світом геніїв: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника; вона має свою велику радянську, вже не тільки оригінальну, а й перекладну літературу. Вона має лексичне багатство й витонченість, завдяки яким досконало передає найтонші смислові нюанси у творах Гомера й Овідія, Сервантеса й Шекспіра, Пушкіна й Міцкевича. Справді, зовсім недавно (якщо брати час в історичних категоріях) у нас вийшли «Іліада» й «Одіссея» в перекладі Бориса Тена, повне зібрання творів Горація й «Метаморфози» Овідія в перекладі Андрія Содомори, повне зібрання творів Шекспіра — знак зрілості будь-якої мови — за редакцією Юрія Лісняка, готується до видання «Дон-Кіхот» (свого часу опублікований у журналі «Всесвіт») у перекладі Миколи Лукаша, не кажучи вже про велетенські бібліотеки перекладної літератури, які залишили нам Максим Рильський, Василь Мисик, Микола Бажан і той же чудотворець нашої мови Микола Лукаш. Сьогодні важко знайти у світовій літературі видатну поему чи видатний роман, які не мали б українського відтворення.

Та, мабуть, не менші досягнення має українська мова в розробці наукової термінології в усіх галузях, про що свідчать словники, видані не лише у двадцятих роках, коли такою сильною була тенденція до запровадження нашої мови в усі сфери наукової й виробничої діяльності, але й у часи «хрущовської відлиги», що принесла

була надії на оздоровлення національних взаємин у нашій країні. Академія наук УРСР видала цілий ряд лексиконів, з яких можна судити, що, скажімо гідротехніка й машинобудування, гірниче діло й математика, хімія й фізика, як і всі інші точні науки, можуть викладатися й розвиватися національною мовою України. Великий розголос має і перший у світі двотомний український кібернетичний словник. Отже, розмови про якийсь провінціалізм українського слова, про нашу мову як про недорозвинене дитя слов'янщини і т. д. — це шовіністична балаканина, розрахована на неуків і прихильників царських указів, що відверто забороняли «малоруський язык».

Українська мова не бідна, не вульгарна, не кривоуста. Вона має свою особливу музикальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискуює на хвилях народної пісні, переливається в душу нації, творить почуттєву нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка й Чайковський, Барток і Стравінський користалися українськими мелодіями у своїй творчості, а це значить, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови. Українська мова не вчора придумана. Вона — не сирота, вона має слов'янську родину і світову славу. Вона має все, включаючи сюди й політичне право, завойоване для неї Жовтневою революцією, щоб жити й розвиватися, як сказано в чудовому вірші Максима Рильського, «мужати в сім'ї прекрасних братніх мов».

Але саме оте найдорожче і найсвятіше почуття рівноправності, яке кожній мові у нашій багатонаціональній країні дав Ленін, потоптали, зневажили й поганьбили сталінські сузітти та інквізитори. Вони переслідували за любов до рідної мови, а інколи й за біологічну приналежність до того чи іншого народу, так само-або й гірше як царські жандарми, як ідеологи самодержавної «неделімотії» й національної зверхності.

Перебудова нашого суспільного життя, нашої політичної системи й економіки — це так само перебудова національних взаємин між радянськими народами, це повертання до ленінських ідеалів і заповітів з питань мови. Ми наче прокинулись із Шевченковим окликом: «Ох, не однаково мені!» Нас розбудила перебудова, окрадених, але

не безтямних. Ми повторимо ще й ще раз: нам не однаково, чи буде наша земля вкрита золотом пшениці й мови, чи буде вона лежати під снігами байдужості, національного нігілізму.

Життя літака обчислюється кількістю годин, коли він знаходиться в небі, а не в темних ангарах чи на бетоні аеродромів. Життя людини так само обчислюється й вимірюється тим, скільки перебуває вона в небесах духу, в небесах любові, в небесах творчого діяння, а не тим, скільки хліба й солі споживатиме і скільки зносить одяжі. І народ, хоч би який багатий він був матеріально, втрачаючи мову й пісню свою, стає подібним до домашньої птиці, що має крила тільки для того, аби накривати ними тлуц і давати з них пір'я для подушок та шерин.

Скажімо правду: українську мову за останні шістдесят літ різними антидемократичними заходами, напівтасмними розпорядженнями й циркулярами майже витіснено на своїй же землі з багатьох вищих навчальних закладів, з багатьох шкіл і дитячих садків, з багатьох виробничих сфер, з багатьох державних і партійних установ. Одначе задумаймося, чи тільки в циркулярах справа? Яке може бути оправдання людині, котра відмовилася від рідної мови? Людину темну, неписьменну, затуркану, несвідому або свідому на печерному рівні ще може оправдати її невігластво. Але таких людей, здається, в нас майже нема. Ми всі освічені, всі з телевізорами й радіоприймачами, з цими очима й вухами, які відкривають далекі, майже відсутні в нашій свідомості далечизни, — ми бачимо й чуємо, як росте й клекоче світ, ми вміємо аналізувати все бачене й почуте. В нас дома — бібліотеки, а в декого й комп'ютери. Ми — найкращі в світі читачі! Так звідкіля береться серед нас нігілістичний щодо рідної мови настрій і дух?

Мабуть, в одного береться він зі страху, загнаного в душу ще сталінськими «інтернаціоналістами», в іншого йде він від жадоби зберегти кар'єру, не виказуючи своїх національних почувань, щоб утримуватися на певному становищі, ще в іншого національна байдужість народжується як мода — не відстати від тих керівників, які на словах за ленінську національну політику, на ділі ж віддають своїх дітей тільки в російські школи, розмовляють рідною мовою лише тоді, коли цього вимагає святковий ритуал. Є й та-

кі, що при всій освіченості залишилися темними, лінивими, для них культура — лише зовнішній лоск і вигода. Страх, кар'єризм, духовне ледарство — це ж хвороби, страшенні та інфекційні, і щобвилікувати їх, потрібно змінювати все наше буття, а не тільки систему освіти чи систему вищої школи.

Джерела духовності — в народі, а значить, і в його мові. Отже, дбаючи про відродження мови, маємо на меті відродження духовне. Повнокровне функціонування української мови у всіх галузях нашого буття сприятиме розквіту духу благородства й людяності. В нас менше буде злочинства, пияцтва, взагалі злочинності, коли наша мова розквітатиме для кожного серця. В нас працюватимуть люди без затаєної байдужості, а з відкритою душею, бо ж знатимуть, що трудяться не лише для свого їдлового апарату, а й для пісні, для історії, для національної самобутності свого народу.

І ми повинні жити вірою в те, що наша національна мова як головний носій і виразник нашого народного духу не може загинути, бо хіба може вмерти багатюща культура української пісні, Шевченкового слова, Франкової думки?!

Але, як каже приповідка, на бога надійся, а рук не покладай. Відповідаючи панові Антошкові, який твердив, що українська мова це діалект, Іван Франко писав:

Діалект! А ми його надишем
Міццю духа і огнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови!

Нашій мові потрібен вогонь любові, потрібна духовна міць! Хто змушений дихати суржилом, нагадує людину, позбавлену чистого повітря. Любов до рідної мови — це любов до здорової духовності, до знання, світла, інтелігентності, благородства, справедливості. Це почуття братерства між народами, бо який братній народ не втішиться тим, що поруч живуть люди, щасливі від пісні й мови своєї!

Недавно в музеї Павла Тичини я бачив плакат, на якому скопійовано автентичну заяву одного батька: «Требую звільнити мого

сина Богдана від рідної мови!» Важко уявити собі ганебніший злочин проти своєї дитини, ганебніший документ застійних часів.

Такі заяви батьків показують, як глибоко засіло в свідомості деяких людей шовіністичне (на зворотньому боці — націоналістичне!) уявлення про національну справедливість, задля якої так само (а не тільки задля соціальної справедливості) була розвалена «тюрма народів» — царська Росія. «У нас є, наприклад, в Комісаріаті освіти чи коло нього комуністи, — відзначав В. І. Ленін у заключному слові на VIII з'їзді РКП(б), — які кажуть: єдина школа, тому не смійте вчити іншою мовою, крім російської! По-моєму, такий комуніст, це — великоруський шовініст. Він сидить у багатьох з нас і з ним треба боротися»¹.

Любов до рідної мови — найприродніше й найглибінніше духовне начало людського життя. Його потрібно ушляхетнювати, збагачувати, розвивати, воно повинно мати простір для свого росту, щоб не нагадувало скривленого дерева, яке піднімається під низькою стелею теплиці чи дендрарію. Чим глибше людина вживається в рідну мову, тим далше вона пускає корінь у національний ґрунт, але ж настає хвилина, коли той корінь переходить у братню землю, бо ж усі мови пов'язані між собою — чи спільністю походження, чи багатими запозиченнями, чи історичною долею. Так постає людина з патріотичним і водночас інтернаціональним поглядом на світ.

Любов до рідної мови не тільки не заперечує любові й пошани до інших мов, а навпаки — народжує, плекає, вирощує інтернаціоналістські почування.

Обстоюючи право української мови бути робочою мовою УРСР, реально запроваджуючи її в діловодство і усну практику державних та інших установ на території України, необхідно пам'ятати, що наші стремління й вимоги будуть зведені нанівець, якщо забудемо надати мовам наших національних меншостей таке ж право, якщо не створимо для них реальних можливостей вільного життя й роз-

¹ Ленін В. І. Заключне слово по доповіді про партійну програму. 19 березня: VII з'їзд РКП(б), 18—23 березня 1919 р. // Повн. збір. творів. — Т. 38. — С. 178.

витку. Не уявляємо України без російських, єврейських, болгарських, угорських, татарських, польських, білоруських, гагаузьких шкіл, театрів, газет, радіо- й телепередач і т. д. Прагнемо багатомовності й рівноправ'я, бо лише вони здатні забезпечити для нашої мови політичну пошану й прихильність на кожному клаптику української землі й за її межами. Пошана й увага до всіх мов — іншого шляху до національної справедливості нема.

Ми повинні пам'ятати, що живемо в родині націй і народностей, що збереження й зміцнення братерства між усіма мовами нашої Вітчизни — це священний закон. Ми повинні пам'ятати, що між цими мовами є одна, яка лучить нас, громадян Радянського Союзу, дає нам відчуття єдності — це велика мова російська. Хочемо знати її. Хочемо бути багатомовними й багатознаючими, хочемо належати людству. Хочемо бути в його розумі не мертвою, а сяючою клітиною, а для цього ми повинні засвітитися любов'ю до рідної мови, до рідного народу.

Це заповідали нам наші великі попередники, безіменні й відомі творці української мови. І хай одна книга не може вмістити всіх творів на цю тему, все ж вірші, поеми й статті, представлені у збірнику, дають змогу побачити, яким актуальним було і є питання рідної мови, чим було, чим є і чим має бути для кожного з нас РІДНЕ СЛОВО.

Вересень 1988 р.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

***І мертви,
і живи,
і ненарожденні...***

Тарас Шевченко

**І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ,
І НЕНАРОЖДЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ
В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ
МОЄ ДРУЖНЕЄ ПОСЛАНІЄ**

Аще кто речет, яко люблю бога,
а брата своего ненавидит,
ложь есть.

*Соборное послание Иоанна
Глава 4, с. 20*

І смеркає, і світає,
День божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянный,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І господа зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,
А що вродить? побачите,
Які будуть жнива!

Схаменіться, недолуди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтесь!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претеса на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що бог створив вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претеса знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тойді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталося, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою.

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати.
Одцурається брат брата
І дитини мати.
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!
Умийтеся! образ божий
Багном не скверніте.
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,

Та й засядуть, і премудрих
Немудрі одурять!

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я!
Та куций німець узловатий,
А більш нікого!..» — «Добре, брате,
Що ж ти таке?»

«Нехай скаже

Німець. Ми не знаєм».
Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: «Ви могли».
«Могли! могли!»
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! слав'яне!»
Славних прадідів великих
Правнуки погані!
І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського люду —
Всі знаєте. А свої
Дастьбі... Колись будем
І по-своєму глаголять,
Як німець покаже

Та до того й історію
Нашу нам розкаже,—
Отойді ми заходимось!..
Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люде.
А гвалту! а крику!
«І гармонія, і сила,
Музика, та й годі.
А історія!.. поема
Вольного народа!
Що ті римляне убогі!
Чортзна-що — не Брути!
У нас Брути! і Коклеси!
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!»
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купак,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..

То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитесь, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.

Може, чванитесь, що братство
Віру заступило,
Що Синопом, Трапезондом
Галушки варило.
Правда!.. правда, наїдалися.
А вам тепер вадить.
І на Січі мудрий німець
Картопельку садить,
А ви її купуєте,
Істе на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиею кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картопля родить,—
Вам байдуже. Аби добра
Була для горόδу!
А чванитесь, що ми Польшу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали.
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними вогнями,
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліпую каліку.
Добре, ведіть, показуйте.
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. за науку,
Не турбуйтеся, буде
Материна добра плата,
Розпадеться лүда
На очах ваших неситих,
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріть самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому наuczайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снилися
Всі неправди, щоб розкрилися
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали!
Обніміть ж, брати мої,
Найменшого брата,—
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Тихо засіє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

МАРКУ ВОВЧКУ

На пам'ять 24 генваря 1859

Недавно я поза Уралом
Блукав і господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
І виблагав. Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите
Убоге серце, неукрите,
Голоднєс. І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную... О доле!
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову.

Маркіян Шашкевич

* * *

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чому ж мова ей немила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбляєм?..

Антін Могильницький

[РІДНА МОВА]

Кожний нарід, хоть би дикий,
Любить свій рідний край,
Любить отцівські язики,
Свою мову і звичай.

Дикий, котрий в курній хаті
Довгу зиму сам сидить,
В сльоті, студені на маті
В лісах і вертепах спить.

Мильший єму край рідний,
Мильший отців тісний кут,
Як багатий світ ізмінний,
Де з золотих кубків п'ють.

Мильша єму отців мова,
Як бесіди глас чужий;
Хоть убога в красні слова,
Предці то забиток свій!

Завези го до палати,
Най в золотім ложу спить:
Завсе він до своєї хати,
До ліп'янки затужить.

Сам невдячний син Бескидів
Згордив свій любий рід,
Жичить мови від сусідів,
А до своєї чує встид!..

Ледво письмо з заграниці
В нашу землю загостить,
Як по воду до кирниці,
Кожний до него спішить!

І мудрості в нім шукає,
А мудрості — ані слід,
Нема правди — він читає,
Повний блудів дивоглед.

Голову ним завертає.
І невинність ісказить,
А свого ся відрікає
І чужого бога чтить.

Як мотиль з вітром іграє,
Б'є крилами і гуде,
З пустих цвітів мед збирає,
Але меду не знайде;

Так нам книги зверху красні,
Мудрі, пожиточні всі,
Всередині ж пусті басні,
Ніби тіло без душі.

Ми їх предці вихваляєм,
Чуже — красне, своє — бридь...
Отців мови ся встидаєм?..
Ах, невдячний, гидкий встид!

Тадже руський язык милий
Колись в честі красно цвів,
Колись князі говорили,
Нині власність простаків!..

Ним колись великі царі
Становили брань і мир,
Ним колись світлі бояри
Оздобляли князей двір!

Ми, невдячні їх виродки,
Топчем отців чесний дар,
Не смакує, хоть солодкий,
Хоть легкий, то нам тягар.

А коли нам чужі слова
Так припали до смаку,
Відречімся!.. Руська мова
Най загине до знаку!..

Нове собі ім'я даймо,
Вже не русин, якесь інне!..
Але, браття, погадаймо,
Що з язиком плем'я гине!

Може, мовлю вам замного?
Нудить вас мій простий стих?
Я не мовлю ніщо злого,
Бо що правда, то не гріх!

Амвросій Метлинський

РІДНА МОВА

Рідна мова, рідна мова!
Мов замер без тебе я!
Тільки вчую: рідне слово
Обізвалось, мов сім'я;
Обізвався батько рідний,
Що умер за козаків;
Мов народ, учулось, бідний
Застогнав із-під ляхів!

І здається: кінь ретивий
Топче наших ворогів;
Й бачиться: Дніпро спесивий
Спині гне задля човнів...
Понеслися наші хлопці,
Зашуміла хвиля гень...
І при місяці й при сонці,
Їдуть ніччю, їдуть вдень!

Було щастя, були чвари,—
Все те геть собі пішло;
І як сонце із-під хмари —
Рідне слово ізійшло.
Прийняло козачі річі,
Регіт, жарти, плач, печаль;
Озоветься як із Січі,
Стане сміх і стане жаль!

Сидір Воробкевич

РІДНА МОВА

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?

Як ту мову мож забути?
Таж звуками тими
Ми до бога мольби слали
Ще дітьми малими;
У тій мові ми співали:
В ній казки казали,
У тій мові нам минувшість
Нашу відкривали.

Мово рідна, слово рідне,
Хто ся вас стидає,
Хто горнеться до чужого,
Того бог карає;
Свої його цураються,
В хату не пускають,
А чужії, як заразу,
Чуму, обминають.

Ой тому плекайте, діти,
Рідну руську мову,
Вчіться складно говорити
Своїм рідним словом!
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!

Іван Франко

АНТОШКОВІ П. (АЗЪ ПОКОЙ) ¹

Аще и языки аггельскими глаголю, любве же
не имамъ, каѡ ми естъ польза?

Діалект чи самостійна мова?
Найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитання.

Міліонам треба світла, волі,
Треба вміти, як їх добиваться,
Поки стогнуть кволі, мерзнуть голі —
Нам в Параски ласки дождяться?

Як твій брат із голоду вмирає,
А його ти накормити вступиш,
То чи ждеш, аж срібну ложку купиш,
Чи береш букову, що він має?

Як твоя у річці тоне мати
І кричить: «Рятуй мене, Антошку!» —
Будеш ти на гарний човен ждати
Чи їй кинеш першу-ліпшу дошку?

Зви сє діалектом, зви жаргоном
Тую дошку, ту букову ложку,

¹ Дивись його статтю в «Галичанині», 1902, ч. 222,
під заголовком «Тщетная работа сепаратистов».

А вона лунає відгомоном
В міліонах серць живих, Антошку!

Хай та мова вбога в славнім роді,
Хай московська, польська, чеська краща —
Поки служить Матері в пригоді,
То вона культурі не пропаща.

Хоч в сусіда там пиха багацька
У порфирі сяє та атласі —
На чуже багатство ми не ласі,
Ласа лиш твоя душа жебрацька.

Бідні ми, як коні на припоні,
Збагатить нас труд на рідній ниві:
В діалекті чи хоч би в жаргоні
Будемо багаті і щасливі.

Діалект, а ми його надишем
Міццю духу і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.

Леся Українка

НА СТОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У кожного люду, у кожній країні
Живе такий спогад, що в його в давнині
Були золотії віки,—
Як пісня і слово були у шанобі
В міцних сього світу; не тільки на гробі
Складались поетам вінки.

За пишнії хрїї, величнії оди
Король слав поетам-співцям нагороди,
Він славу їх мав у руці;
За ввічливі станси, гучні мадригали
Вродливиці теж нагороду давали,
Не знали погорди співці.

І щонайпишніші дами з придворних
Вдавали на сцені субреток моторних,
Щоб слави і втіхи зажить;
Сама королева здійсмила корону,
Спускалась додолу з найвищого трону
Поетовій мрії служить.

Богам були рівні співці-лавреати
І гордо носили коштовнії шати
У панським магнатським гурті;
Цвіли в них і лаври, і квіти барвисті,
І навіть терни їх були позлотисті,
Кайдани — і ті золоті!

Так... в кожній країні є спогади раю!
Нема тільки в тебе їх, рідний мій краю!
Були й за гетьманів співці;
З них деякі вічнії співи зложили,
А як їх наймення? і де їх могили,
Щоб скласти хоч пізні вінці!

Цурались вони кучерявої хрїї
І вабили очі їм іншії мрії,
Не вів до палацу їх шлях:
Не оди складали, а думи народу,
Не в стансах прославили милої вроду,
А в тихих, журливих піснях...

Ті вічні пісні, ті єдинії спадки
Взяли собі другі поети-нащадки
І батьківським шляхом пішли;
Ніхто їх не брав під свою оборону,
Ніхто не спускався з найвищого трону,
Щоб їм уділяти хвали.

Чоло не вінчали лавровії віти,
Тернів не скрашали ні злото, ні квіти,
Страждали співці в самоті;
На них не сіяли жупани-лудани,
Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани,
То вже не були золоті...

Володимир Самійленко

УКРАЇНСЬКА МОВА

(Пам'яті Т. Г. Шевченка)

Діамант дорогий на дорозі лежав,—
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Йшли багато людей і топтали його,
Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов,
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав,
І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець,
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв,
І промінням ясным всіх людей здивував,
І палючим огнем кольористо блищить,
І проміння його усім очі сліпить.

Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.

І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш.
Наша ж мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: «Відкіля нам сіє?!»

Агатагел Кримський

* * *

I

Любо в гаю соловейко виспівує,
Слухаю ніжне ляцання;
Чистую, щирую річ українськую
Чую я в тім щебетанні.

Ми, українці, розумнії люди —
Зрадники рідної мови;
Ти ж, моя пташко, до мови дідівської
Повна живої любові.

Болісно серцю, жалем обгортає
Пісня смутна солов'їна...
Десь із туману, з прозорої хмари
Дивиться давня Вкраїна.

II

Он калина розцвілася, уквітчалась білим,
Попід нею простелився зелененький килим.

Зелениться ніжна м'ята, рута, материнка, —
Знов я чую, мов співає давня українка:

«Посіяла руту-м'яту над водою,
Та й виросла моя м'ята з лободою».

Рідне слово — тая м'ята, материнка, рута.
І невже, пахуча мово, будеш ти забута?

Як! Запашна наша квітка в лободі загине?
Знову тоскно, знов зануда, жаль у серце лине.

Богдан Лепкий

Я УЧИВСЬ

Я учивсь рідних слів
Не з пожовклих листків,
Не від темних лісів,
Від квітистих лугів,
Від журливих потоків студених.

Не від шкільних лавок
Я набрався гадок
Про минувшину рідного люду,
А з думок-співанок,
Парібок і дівок,
В чистім полі, в жнива,
серед труда.

Буйний вітер летів
Від далеких степів
На вечірню розмову у хату,
Гомонів та гремів
Про любов, і про гнів,
Про криваву народню відплату.

Зимовá довга ніч
Говорила про Січ,
Осінь смутком мене вповивала,
Весняна ж ясна ніч
Зачаровану річ
Про красу і добро починала.

Твої ниви буйні,
Люди тихі, сумні
Стали рідними здавна для мене.
І минуть мої дні,
А й у гробі мені
Не забути тебе, моя нене!

Олександр Олесь

* * *

О слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

* * *

Як довго ждали ми своєї волі слова,
І ось воно співа, бринить.
Бринить-співає наша мова,
Чарує, тішить і п'янить.

Як довго ждали ми... Уклін чолом народу,
Що рідну мову нам зберіг.
Зберіг в таку страшну негоду,
Коли він сам стоять не міг.

* * *

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче, і миліш,
І дорожче в час недолі?!

Рідна мова! Рідна мова!
Що в єдине нас злива,—
Перші матері слова,
Перша пісня колискова,

Як розлучимось з тобою,
Як забудем голос твій
І в вітчизні дорогій
Говоритимем чужою?!

Краще нам німими стати,
Легше гори нам нести,
Ніж тебе розіп'ясти,
Наша мова, наша мати!

Ні! В кім думка прагне слова,
Хто в майбутнім хоче жить,
Той всім серцем закричить:
«В рідній школі рідна мова!»

І спасе того в недолі
Наша мрія золота,
Наше гасло і мета:
Рідна мова в рідній школі.

Панас Мирний

РІДНА МОВА

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Навчаючись з малих літ балакати, ми разом з тими словами, що доводиться їх запам'ятати, набуваємо і розуміння того, що ті слова визначають, — чи назву якої речі, чи думку про що-небудь. Тобто — ми разом з словами набираємося і розуму, набуваємо чужих думок, навчаємося самі думати і ті думки викладати словами. Наші діти у свою чергу додають до здобутого від нас скарбу мови своїх вимовів того, що їм за свого життя довелось навчитися, передумати, пережити... Таким побитом і складається людська мова, що з кожним новим коліном все більше та більше шириться-зростає.

А як люди добрали способу зазначати слова значками, як завелось поміж людьми письменство, то воно ще більше допомогло їм розвинути свою мову, бо поміж людьми виявились такі митці, що все життя своє при звичаї до сього діла. Одні складали дзвінки вірші, додаючи цим краси та виразності вимовам; другі писали яскраві оповідання, збагачуючи мову невмирущими зразками; треті — мисливці — виясняли всяку таємницю, що її так багато на світі! — і цим ширили людське знання.

Багато такі митці-письменники допомагали кожному народові розвинути його мову і тим високо підносили його угору серед інших народів, бо немало славиться поміж людьми той народ, у якого його мова розвинута та збагачена творами всякого письменства.

Коли ми з сього боку будемо зоглядати свою рідну мову, то мусимо зазначити, що хоч у нас теж набралось чимало письменників, що збагачують її своїми творами і, не покладаючи рук, працюють на спущеній уже письменством ниві рідного слова, — оже становище нашої мови не досягає такої високості, звідки б інші народи мусили широко користуватись її скарбами.

Нічого й дивуватися цьому, бо письменники почали прикладати своїх рук до рідного слова трохи більше сотні літ, тоді, як у других народів вони працюють більше тисячі. Та й то ще треба зазначити, що спершу бралися до того діла поодинокі народолюбці, а решта, вихована в школах, куди рідна мова і близько не підпускалася, — мала її за мову незграбну, мужичу, що до якого часу мусила слугувати домашній потребі, а не задля широкої постаті освіти та науки. І тепер ще є чимало своїх-таки мудраків, що, забувши, якого вони роду і плоду, — негують своєю рідною мовою, пророкуючи їй короткий вік, доки прості люди просвітяться наукою і одкинуть тоді свою мову як нікчемну, не занедбають її, як ні на що не потрібну.

Такі речі давно вже ми чуємо. Та не зупинили вони любові до рідного слова справжніх народолюбців, не затлумили їх віри у будущину своєї мови, що й без письменства, а однією творчою силою народного духу виконала такі яскраві зразки тендітних пісень, глибоких дум, цікавих казок, приповісток. Та сама творча сила поривала і щирих народолюбців до рідного слова, наструнчувала їх до праці, допомагала виконати свої мистецькі завдання.

Час минав, а число отих народолобців-письменників, не дивлячись на всякі утиски та пророкування своїх і чужих мудраків, все більше та більше зростає; праці їх все ширшу постать займають, і ми тепер бачимо, що інші народи починають цікавитись творами наших видатних письменників і перекладати їх на свою мову, щоб познайомитись з їх самобутньою творчою силою та тими здобутками, які вони прилучають до того всесвітнього добра, що вчені зовуть культурою.

А це ясує, що ми після довгого сну розбуркалися і починаємо очима водити, доводимо світові, що ми, як і другі, хочемо жити та того всесвітнього добра — культури намножувати. І на цьому шляху не зупине нас пророкування мудраків, бо творча сила ожила і рідну мову воскресила.

А щоб наші мудраки знали, що то таке «рідна мова», то ми мусимо отут подати переклад невеличкого по розміру та безмірно глибокого по змісту твору великого письменника братнього нам народу Тургенєва, що ось що сказав про рідну мову:

«В часи зневіри, в годину важких думок про долю мого рідного краю, — ти одна моя підпора і запомога, о велика, могутня, правдива та вільна рідна мово! Якби не було тебе, то як не впасти в розпуку, бачачи усе те, що коїться дома?.. Та як його і не доняти віри, щоб таку мову не було дано великому народові!»

[ПРО МОВУ]

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!..

Таким питанням розпочав один свій вірш наш славетний Кобзар Т. Г. Шевченко, сорокові роковини смерті которого ми зібралися сьогодні святкувати.

Це питання вирвалося у нашого Кобзаря як нестямний лемент наболілої душі тоді, як йому, завданому за писання віршів у москалі, де він пробув цілих десять довгих років, довелося почути журливу пісню матроса з Островної і як ота матросова пісня нагадала рідну пісню про сірому-сироту, що колись ще дитиною чув він, як тихенько співала її дівчина, стоячи під вербою.

Оже се питання, так поетично виконане і викликане такими журливими споминками, має не одну поетичну вагу, воно викликає дуже широке питання про людську річ взагалі яко вираз наших думок, почувань і про мову народну — особисто, яко вираз народної душі, народного світогляду.

Річ людська взагалі виникла з того враження, що відбивалося у людській душі від усього того, що людам доводилося або самим бачити, або від других чути про те, що вони бачили. Ріжні враження збентежували людську душу — то її лякала або милувала сама природа з її страшними проявами або навдивовижу хорошими постановами, яких не змалює самий мистецький маляр, то викликали усякі почування відносини своїх родичів або близьких сусід. Усі ті враження треба було виявити ріжними зразками або вигуками; треба було змовитися, що той або другий зразок чи вигук означає те чи інше враження, треба було ті зразки чи вигуки запам'ятати. Таким побитом склалася людська річ, перелилося бачене і чуте в зразки-вигуки, в те, що ми називаємо тепер словами.

Певне, не малий час минув, поки люди затвердили ті вигуки, навчилися розуміти їх, поки ті зразки-вигуки почали викликати однакові враження і в того, хто сам бачив та про що розказував, і в того, хто сам не бачив, а тільки розказував про те, що другі бачили та йому казали.

Як просте і незатійливе було життя перших людей, то така проста і незатійлива була їх і перша мова, яко

вираз їх життя, їх невеличких потреб; а потім як життя почало ширитись, то з ним і мова людська ширилася, набиралися нові слова задля виразу нових вражень, нових потреб.

Яка то була і чи одна задля всіх людей та перша мова — ми не знаємо, бо до нас не дійшло ніяких зразків про ту першу мову. Люди не зразу дійшли до того, щоб свої слова виписувати чи вичерчувати чи на камені, чи на глині, чи на шпарутках, або на папері, як от ми тепер се робимо.

Тоді ж як навчилися люди писати, то мова їх була широка, вона вже охоплювала не тільки прості потреби життя та перші враження, а й їх думки, ті тендітні хвилювання, в які вилилася мішанина деяких вражень з людськими думками.

Учені люди, що немало попрацювали над виучуванням старих мов, знаходять немало однакових слів в різних людей задля виразу якого-небудь враження або думки. Проте ж, щоб запевне довідатись, чи одна мова була у всіх людей, що живуть на землі, — тепер немає на се насаги. Ті однакові слова, що знаходяться у мовах різних людей, — тільки виявляють, що або ті люди були колись одного плем'я, вийшли з одного роду, або, може, те слово занесене було до чужинців заходженими людьми.

Оже як би там не було, чи одна мова була в перших людей, чи у кожного була своя мова, а історія вже застала людей з різними мовами і, на мій погляд, це не тільки не зашкодило людям, а ще послугувало на користь їх розвою.

Коли на мову людську дивитись як на вираз їх вражень, думок, міркування, то вона й повинна бути не однаковою, як не однакові краї, де живуть люди, не однакові сторони, де вони розселилися. Як не в нашій волі зробити так, щоб усю землю сповивав той страшенний холод, що огортає її поміж полярними кружа-

лами, або гріла її та нестямна спека, що стоїть у краях між тропіками, то так само не сила наша усі мови звести до купи, виробити одну мову задля всіх людей, бо на різних краях землі різні враження, а через це і різні думки, різні почування у людей.

Кажуть, краще б було, якби всі люди говорили однією мовою, не треба б було затрачувати часу на те, щоб вивчитися чужим мовам, а той час краще б було затратити на що-небудь більше корисніше задля людей. Чудні то бажання! Це все однаково як сказати, — як добре б було, якби всі люди їли однакову їжу, носили однакову одежу. Чи не заваде шлункові негра той жир, що потрібляє його який-небудь лапланець? Або буде хороша негрові та тепла з линтваря одежа, що носе її і зиму й літо ескімос? Оже сього ніхто не пожадає, а от однієї мови жадають. Дехто, забуваючи, що наша мова — та ж і є одежа нашого духу, або ще краще — яскравий вираз всього того, що нас вражає, що ми відчуваємо, про що ми думаємо-гадаємо, того — що ми зовемо духом або душею.

Мені здається, що тим і наш світ красний, що він не однаковий, тим і земля наша хороша, що вона порита то горами високими, то долинами глибокими, то рослиною усякою. Зробіть так, щоб усе рівно було, як на долоні, щоб однакова рослина вкривала всю землю — і пропала її краса! Ви занудитесь від тієї рівнини та однаковості. Чого ж нам хочеться так однакової задля всіх мови? Не тільки одежею, а й окраскою свого тіла одрізняються поміж собою люди, а ми хочемо, щоб вони усі балакали однією мовою. Мова така ж жива стота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то то вже буде смерть задля його душі, смерть задля всього того, чим він відрізняється від других людей. Він повинний буде згинутися — стати іншим народом.

Гнат Хоткевич

ЦИМ ШЕВЧЕНКО ВЕЛИКИЙ

Уривок

...Отже, Шевченко замість пензля взявся за слово.

Але й слово може виливатися в різні форми. Насамперед мова. Правда, се питання відпадає для багатьох великих: француз не рішає, на якій мові йому писати, і німець ні, і багато інших народів, але ми поставлені в такі умовини, що для нас питання стоїть в усій своїй грізній величині. Всі біди нашого народу пішли, може, від того, що наші працівники не рішили питання мови і стали орати чужий переліг. А між тим народ, що жив тисячу літ і тисячу літ творив свою мову, і говорили нею покоління, докладаючи кожне свою цеглину, сей народ мав право сподіватися, що до нього заговорять його мовою. І той, хто се зробить, хто зуміє зібрати скарби тої мови, і вернути їх самому народові в облагородженій формі,— той тим самим вжيه для своїх творів такого цементу, котрий не дасть їм розвалитися віки.

Шевченко рішив щасливо питання мови. Пішов за голосом душі. Чим би був Шевченко при іншим рішенні,— яскраво показують його російські твори. Одна й та ж сама рука їх писала. Одне серце диктувало слова — а яка безмірна різниця.

По питанню мови виринає знов питання форми, в яку ся мова буде виливатися. Що, якби Шевченко замість поезії писав прозу або драми? Маємо прозу Шевченка, маємо його драму і знов можемо сказати,

що ся форма не була би властивою Шевченкові і, користаючи з неї, не став би Шевченко великим.

Отже, всі ті ступені треба перейти. Але мало знайти мову, треба і в самій мові ще знайти щось. Треба зуміти взорувати її на чистім перводжерелі; треба так її скристалізувати, аби вона лилася невисихаючим струмком,— і от Шевченко се зумів. Мало того, що він знав мову,— він знав щось більшого: знав *дух мови*. Знали мову й інші люди. Сучасник Шевченка Куліш, може, знав її й ліпше, бо з'їздив всю Україну вздовж і впоперек, отвором стояла перед ним вся історія народу, але Шевченко знав ще й *дух мови*, тому міг і мав право творити. Справді, в творах Шевченка подибуємо масу слів, явно утворених Шевченком в творчу хвилину, але його «ковані» слова — дійсно ковані, від них не уймеш і до них не додаси нічого. І кожний з українських письменників кує слова, бо взагалі переживаємо тепер період творення мови, але не всім те уходить безкарно. Згадаємо славної пам'яті Старицького, котрому стільки довелося перетерпіти за кування слів. Чому? Бо чулося, що утворить чоловік десять слів, а на одинадцятім спіткнеться або, навпаки, одне утворить добре, а десять зле. У Шевченка того не чуємо. Що значить знати *дух мови*, я покажу хіба на прикладі.

Всі ми знаємо врочистий епічний тон наших дум. Щось величне, з криці куте, щось божественне й підіймаюче чується в них. І можна їх наслідувати двояким способом. Можна виписати характеристичні слова, вирази, комбінувати їх більш-менш зручно і зліпити, зрештою, щось подібне до дум. А можна зовсім їх не наслідувати, не ставити ні одного взятого з дум слова — і все наблизиться до первотвору далеко ближче і вірніше, ніж при першій способі. І от почитаймо Шевченка:

У недільку у святую,
У досвітню годину,
У славному-преславному
Місті в Чигирині
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебную громаду
Докупи скликали і т. д. до кінця.

Яка сила, яка міць залізокутих слів! І се чоловік писав не під безпосереднім подихом України, не на руїнах Січі де-небудь, а в далекому Кос-Аралі, серед пустинь киргизьких, і се, власне, сильно підкреслює, як глибоко були заложені в душу Шевченка основи українського слова, коли він на чужині потрапив ткати з них таку чудову ткань...

»
**Ну що б,
здавалося,
слова...**

Тарас Шевченко

Уривок

* * *

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!..

ПОДРАЖАНІЄ 11 ПСАЛМУ

Мій боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало.
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?
А ти, о господи єдиний,
Скуєш лукавії уста,
Язик отой велеречивий,
Мовлявший: «Ми не суєта!
І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так, і говорить?»
«Воскресну я! — той пан вам скаже.—
Воскресну нині! Ради їх,

Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова».
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі,— словеса
Твої, о господи, такії.
Розкинь же їх, твої святисе,
По всій землі. І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти!

* * *

Не нарікаю я на бога,
Не нарікаю ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг — убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жніва
Колись-то будуть. І дурю!
Себе-таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого?

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
Орися ж ти, розвернися,
Полям розстелися!
Та посійся добрим житом,

Долею полийся!
Розвернися ж на всі боки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люде жито жати...
Веселії жніва!..
Розвернися ж, розстелися ж,
Убогая ниво!!!

Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним добрим словом?
Дурю! Бо лучче одурить
Себе-таки, себе самого,
Ніж з ворогом по правді жить
І всує нарікать на бога!

Пантелеймон Куліш

РІДНЕ СЛОВО

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Т. Шевченко

Мовчки предки наші в полі,
Мовчки спочивають,
Тільки чорнії могили
З вітром розмовляють.
Спочивають, дожидають
Праведного суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.
Вже судили княжі віча,
Панські трибунали,
І перевертні гетьмани
Ради радували.
Радували,— утікала
Правда з того суду,
Багатились підмовлянням
На перелюб люду.
Радували, продавали
За маєтки волю,
Засівали головками
Безголів по полю.
Засівали, насипали
Пам'ятні могили,
В тих могилах рідним трупом
Правду придушили.
А неправду поруч себе
За столом саджали,
Не вином, людськими слізьми
Кубки ісповняли.

Ой пануйте ж, бенкетуйте,
Ми ждатимем суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.
Рідне слово, божа правдо!
Як мала дитина,
Тебе стала промовляти
Хирна Україна.
Промовляє, — оживає,
Згничений морозом,
Непозичений у німця
Український розум.
Схаменуться, стрепенуться
Стуманілі люде:
Рідне слово, рідний розум, —
Рідна й правда буде.
Без напасти завоює
Городи і села
І над людьми зацарює
Приступна й весела.
І засвітить серед хати
Світло благодатне,
І як мати буде дбати
Про сирітство хатне.
І ходитиме всевіда
З хати до палати,
Щоб убогого сусіда
З багатцем з'єднати.
Рідна правдо, люба радо,
Тихому одрадо,
За єдиність і братерство
Праведна нагорода!
В душі правім будем вічно
Об тобі молитись,
Духом правди з ворогами,
Поки духу, битись.

Леся Українка

* * *

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вразі голови з плеч?

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллеш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

ЛЕГЕНДА

Було колись в одній країні:
сумний поет в сумній хатині
рядами думи шикував;
вони й «рівнялись», мов піхота,
аж тут співця взяла охота —
і він їм крила подавав.

Крилами думоньки тріпочуть,
порядку слухати не хочуть,
розбили всі шеренги вмиль!
І врзали те крилате військо
на життєвее бойовисько
з тісної хати в світ летить.

Одна полинула високо,
друга поринула глибоко,
а третя вже гніздечко в'є;
та — мов орлиця славу кличе,
а друга чайкою кигиче
або зозулею кує.

Тим часом люди працьовиті
розкинули майстерні сіті,
сільця поставили, пасткі,
по кущиках позасідали,
принадоньки понакладали
та й ну ловить думки-пташки.

Так люди, думок наловивши,
по кліточках розсадовивши,
їх заходились чепурить:
всіх чорнокрилих побілили,
а білих трошки почорнили
і всіх дали позолотить.

А щоб котра не полетіла,
приборкали усім їм крила —
тепер буянню їх кінець! —
Ніжки докупи пов'язавши,
у кошик гарно повкладавши,
несуть співцеві на ралець.

Співець тоді вже не в хатині
і навіть вже не в домовині,
а в Вічній Славі пробував
(се є така країна гарна,
хоч дехто каже — легендарна),
то ж там поет гостей приймав.

Бо то ж якраз тієї днини
були співцеві роковини —
родження й смерті разом.
Віншують гості, подарунки
виймають, розв'язавши клунки:
«Твоїм добром — тобі ж чолом!»

Пташки тоненько щось пищали
та позолотою бряжчали...
Поет звернувся до гостей:
«Громадонько моя поштива,
де ти набрала сього дива?...»
Він не пізнав своїх дітей!

ЗАБУТІ СЛОВА

То вже давно було. Мені сім літ минало,
а їй, либонь, минуло двадцять літ.
Сиділи ми в садку, там саме зацвітало
і синався з каштанів білий цвіт.

Вона не бавила мене і не учила,
я кидала і забавки, й книжки,
щоб тільки з нею бути, вона уміла
єдину забавку — плести вінки.

Я подавала їй квітки, і листя, й трави —
і з рук її не зводила очей.
Здавалося, вона плела не для забави,
а щоб зробити оправу для речей.

В її речах слова котились, наче хвилі,
мов сльози по її замучених братах —
в вінку, здавалось, блідли квіти білі,
і в'янули слова журливі на устах.

То знов зривалися слова палкі, ворожі,
мов грізні вироки всім тим, що кров лили,
в вінку палали кров'ю дикі рожі,
слова, мов квіти ярії, цвіли.

Шумів зелений лист, а голос той коханий
про волю золоту співав мені,—
в вінку мінився злотом ряст весняний,
і золотим дощем лились пісні.

То вже давно було. Давно пора минула
таких червоних необачних слів;
либонь, вона й сама про них забула —
хто дбає про вінки, що замолоду плів?

І я забула їх, не пригадаю й слова
з тих наших довгих запальних розмов,
а тільки барва їх, мелодія раптова
тепер, як і тоді, мені бунтує кров.

І та мелодія не може зааніміти:
не раз, як тільки лист од вітру зашумить
чи блиснуть проти сонця ярі квіти,
вона зненацька в думці забринить,

Неначе хто її поставив на сторожі,
щоб душу в кожний час будить від сна,
щоб не заглухли в серці дикі рожі,
поки нова не зацвіте весна.

ОДНО СЛОВО

Оповідання тубільця з Півночі

Було їх тут три, чужих людей;
тепер нема. Один умер одразу,
як тільки що приїхав, був слабій,
такий, як дівчина, огнем все дихав,
не їв нічого, тільки сніг і лід,
і з того вмер. Другий «чужий» поїхав
кудись, не знаю, може, що додому,
а може далі, ми не розібрали,
як він казав. А третій залишався
ще довго тут. І сам у хаті жив,
не хтів нікого. Я ходив до нього,
мій син ходив, сусіди теж ходили.
Приходили — він нам казав: «Сідайте»
(так і казав по-нашому, — навчився
і цього слова, й інших слів багато).
І ми сідали, він давав нам чаю,
і до вогню пускав, і так давав
що-небудь, що просили, тільки часом
нічого не було, то так сиділи:
він в книжку дивиться, а ми на нього.
І довго так, аж поки нудно стане.

А спати не давав у нього в хаті.
Казав: «Ідіть, я буду спати сам,
я буду сам», — і так покаже палець
один, що так один він буде в хаті.
І вже тоді, як хто не йде, він візьме
за плечі й виведе за двері геть.
Не бив, а так виводив — він ніколи
не бив нас. Як лихий бував, тоді
кричав, ногами тупав, щось багато
по-своєму балакав, тільки ми
того не розуміли. Часом так,
хтозна-чого він сердився — «чужий»,
його не розбереш... Ну, все ж був добрий,
не те, що наш «тойон»¹. У нас казали,
що, може, він дурний, того і добрий.
Але ж дурний хіба на книжці знає?
Він знав, куди і звідки річка йде,
і хто від чого хворий, хто умре,
хто видужає. Він багато знав,
дурний того не знає. Ми питали,
чи він розумний, і чи в нього дома
усі такі. То він сміявся тільки,
нічого не казав, не вмів сказати,
а може, не хотів. Він потім знав
багато говорити і пісень
навчився наших, — дивиться на книжку,
таку, що сам зробив, і так співає,
як ми колись співали, геть до слова.
А пастки ставити і невід затягати
не вмів і не навчився, хоч і хтів.
Морозу він боявся. Рідко-рідко
виходив на мороз. Тоді як сполох²

¹ «Тойоном» звали раніш на Півночі усякого начальника.

² Сполохом звуть різнобарвне саяво на небі, що дуже часто буває видко вночі в холодних північних краях.

бувало видко, він тоді виходив,
хоч і мороз, любив на те дивитись.
У їхній стороні нема такого.
У їхній стороні й зимою сонце
і щось таке росте, що в нас нема,
і різне єсть таке, що ми не знаєм.
Він нам хотів про все те розказати,
але у нас те все ніяк не зветься —
казав «чужий» — нема в нас слів таких.
Він нам по-своєму казав слова,
як зветься це і те, я знав тоді,
тепер забув — давно було, старий я, —
тоді ще молодий був. І «чужий»
був молодий, а борода велика...
Ще поки був здоровий, не така
була та борода, а як заслаб,
то виросла така, що аж по пояс,
так наче в казці... В нас таких немає.
Він довго був слабий, — казав, від того,
що сторона йому чужа. Хто знає?
Він їв, і пив, і спав, все, як здоровий,
казав: «Нічого не болить». А схуд
і перше все лежав, дивився в стіну,
ні з ким не говорив і виганяв,
як хто приходив в хату. Потім раз
прийшов до нас у хату сам. Багато
казав нам і співав своїх пісень,
все про таке, що в нас його немає,
ми слухали, а потім всі послули.
Прокинулись — він плаче. Ми питаєм:
«Що хто тобі зробив?» — «Ніхто нічого».
Так і пішов, і більше не приходив.
А ми ходили часто до «чужого»,
як він лежав. Він вже не був лихий,
не виганяв нікого, тільки часто
так якось плакав, і сміявся разом,

і все хотів одно якесь там слово
нам розказати так, щоб зрозуміли,
казав, що легше буде, як розкаже.
А ми таки того не розбирали,
то щось таке, що в нас його нема.
Не раз казав, що якби те одно
йому хто дав, то він би був здоровий.
Питали ми, чи то яка рослина,
чи звір, чи птиця, страва, чи одежа.
Казав, що ні. Раз батько мій сказав:
«Якби тут був твій батько або мати,
брат чи сестра, чи жінка, певне б, ти
тоді здоровий був,— це ж, певне, їх
немає тут, і може, й звуться так,
як в нас ніхто не зветься?» Він подумав,
а потім головою покивав
і каже: «Ні, ще гірше б я журився,
якби й вони усі були в цій пущі,
якби й вони без того пропадали,
без чого я тут гину...» Батько мій
спитав його: «А в вашій стороні
того багато є?» Він знов подумав,—
такі якісь у нього стали очі,
як в оленя, що на морозі плаче.
«Ні,— каже,— в нас його теж небагато,
ми більше мучимось, коли б здобути,
ніж тішимося з нього, але все ж
нам часом хоч здається, що вже маєм
хоч трошечки, або от-от здобудем,
або хоч забуваєм, що нема,
Але ж ми живемо хоч трохи... ну, не знаю,
як це по-вашому... не так, як тут живуть».
На це і я сказав: «Та вже ж, у вас
і їжі й всього більше». — «Ні, не те,—
сказав «чужий»,— я не про те кажу.
Ну, от, коли хто хоче вийти з юрти,

а тут його не пустять, ще й прив'яжуть,
то як по-вашому, де він сидить?» —
«Та вже ж у юрті!» — всі ми загукали.
«А як не в юрті, а де-небудь так,
аби це там було, де він не хоче,
то це як зветься?» — Тут ми не вгадали:
один казав «у лісі», другий «в полі»,
усе не до ладу, а я мовчав,
бо що так говорити, як не знаєш?
«Чужий» усе загадував: «Ну, добре,
а як то зветься, як хто має пташку
таку, що довго вже сиділа в нього,
і випустить летіти, як сказати,
куди він випустить її?» Знов кажуть:
хто — «в поле», хто — «в тайгу», а хто — «на сніг».
«Чужий» розсердився та вже до мене:
«Ну,— каже,— як тобі тойон посадить
в холодну...» — «За що він мене посадить?
Я заплатив усе!» — кажу «чужому»,
та й сам розсердився. Той засміявся:
«Ну,— каже,— не тебе, а так кого,—
то що тому найгірше у холодній,
чи те, що їсти й пити не дають,
чи те, що родичів нема в холодній,
чи те, що йти додому не пускають
і не дають робити, що він хоче?» —
«Та як кому, хто що найбільше любить»,—
сказав мій батько. Тут «чужий» зрадів
(не знаю вже, чого!) і знов питає:
«Отож, коли хто любить, щоб пускали
ходити скрізь, робити все, що хоче,
то як сказати, що він любить? тільки
одним сказати словом? Ну, хто скаже?»
Тут хто сказав: «Робити», хто — «ходити»,
а хто — «не знаю». Зморщився «чужий»:
«Ні,— каже,— все не те, немає слова!

Ну, я вам так, без слова розкажу, ви тільки добре слухайте». — «Та добре», — сказали ми, хоч нам уже обридло, та жаль було «чужого», бо слабий. Він став казати: «Бачите, для мене найкраще те, як можна скрізь ходити, і все робити, от цього й немає». Ми засміялись: видумав «чужий»! Він скрізь ходив, куди і ми ходили, хіба що сам не хтів, коли мороз, а то ходив на влови і на рибу, і раз далеко їздив до «чужих», і до тойона, та й до нас приходив, усюди був і все робив, що хтів: дивився в книжку, сам робив книжки, і шив, і чай варив, і їв, що хтів, що тільки мав, не одбирав ніхто. «Хто ж не дає ходити і робити? — кажу йому. — Не ми ж?» — «Та ні, не ви!» — «Хіба тойон? Так він коли приїде! А ти собі тим часом скрізь ходи і все роби, що хочеш, ми не скажем тойонові». — «Тойонів тих багато, не тільки цей один», — сказав «чужий». «Так ті ще далі, ніж оцей, бо зроду сюди не приїздять, ти їх не бійся, не знатимуть», — вмовляєм ми «чужого», а він махнув рукою: «Що казати вам! Не знаєте! Куди я тут піду? І що я тут зроблю у вашій пущі? А геть від вас поїхати не можу, нема ж мені тут... ех, немає слова!» Та як замовк «чужий», то так до ночі просидів і до нас не озивався. Не знаю й досі, що йому зробилось, що він такий лихий в той вечір був!

І нащо там йому здалось те слово? Нема, ну то й нема! Багато слів було у нього в книжці, ну, й казав би собі, яке хотів, а ми не знаєм, у нас нема книжок і мало слів. Еге, не доказав я про «чужого». Так, знаєте, умер він. Я до нього, усе ходив. Питав я раз його, чого він умирає, чи з морозу, чи з кого слабість перейшла на нього (він часом так про інших говорив, коли хто умирав). «То ж ти розумний, — сказав я, — знав про інших, — знай про себе». А він сказав: «Я знаю, я від того умираю, що у вас ніяк не зветься, хоч єсть його без міри в вашім краю, а те, від чого міг би я ожити, не зветься теж ніяк, немає слова, але його самого в вас нема... якби було хоч слово, може б, я ще й жив би з вами...» — і «чужий» аж плакав, як те казав, і я заплакав з ним, бо жаль було «чужого», добрий був. А тее слово раз мені казав «чужий» по-своєму, та й його забув, чуже воно, та й що ним називати? Не треба нам його. Чужим, бач, треба, — казав «чужий», що не один умирає отак, як він, і ще умре багато... Уже б ми їм казали тее слово, як хто з чужих людей отак заслабне, так що ж, коли його у нас нема. І що воно й до чого тее слово? То, певне, чари, то якесь закляття, коли від того люди умирають...

Борис Грінченко

МОНОЛОГ

Ой чим же ти, мій краю, закрасився?
Чи пишними палацами тими,
Де зібрано про людський дух і око
Ясні скарби і розуму, й краси?
Чи працею, упертого змагання
Здобутками, що кращий шлях новий
Собі і всім народам торували,
Нове знання їм даючи і міць?
Чи подвигів луною голосною
У боротьбі за людській права
І волею здобутою своєю,
Основою громадського життя?
Чи просто тим буттям спокійно-тихим,
Де кожен їсть зароблений шматок
І тепло спить в куточку захисному,
Не знаючи про голод та мороз?

О, ні, не сим! Серед руїн димами
Скарби краси і розуму взялись...
Нові шляхи? Ти й на старих зблукався
У безладі кривавих завірюх!
А подвиги... Коли й були які,—
Загинули без сліду і знаку...
І навіть той достаток,— хата тепла
І не сухий зароблений шматок,—
Ти і сього не маєш: голодуєш,
Обідраний, серед родючих нив!..

Так чим же ти, мій краю, закрасився?
Хіба тими долинами в квітках,
І горами, й садами запашними,
І тим Дніпром широким, степовим?
Хіба твоїх дочок, синів красою
Та піснею, що славна по світах,
Та мовою, барвистою, як квітка,
Могучою, як серед бурі дзвін?

Усе воно таке прекрасне-дивне,
Та все воно і мертве, і сумне,
Коли ти ще не закрасивсь, мій краю,
Живущою надією, що все:
І розуму, й краси святі скарбниці,
І волю, й світ, і хату захисну,
І працею зароблений достаток,—
Все матимеш, усе здобудеш ти
І, подвигом своє вквітчавши чоло,
Сіятимеш народам і вікам!..

Кость Герасименко

З ФРОНТОВОГО БЛОКНОТА

Ідїть, думи, на Україну.
Т. Шевченко

До світанку ревли гармати,
А коли зайнялася зоря,
Захотїлось перечитати
Том улюблений «Кобзаря».
На війні не буває часу
Для сердечних, для ніжних слів,
Але серце й любов Тараса
Відчуваєш крізь бурю днів.
Прочитаєш — і стануть снитися
Жито, поле, густий курай,
Каламуть березнева, птиці,
Що вертаються в рідний край.
Краю рідний, не зовсім гоже
Нам про тихі стежки співать,
Але мрією ти ворожиш,
Від якої не можна спать.
Тільки б бачить тебе і слухать,
Йти б до тебе крізь бурю і сніг,
Де обніжками, в завірюху,
Вічний слід Кобзаря проліг.
Тільки б знати, що тут, над тином,
Вишня рідна колись зроста,
Що Шевченкова Катерина
Тут кудись невідомо йшла,

Та обняти б струнку тополю,
І сказати, що кожен з нас
Мав і має священну волю,
Для якої страждав Тарас.
Краю рідний, хоч вітром синім
Нам дмухни із далеких меж,
Ти під німцем не зігнеш спину,
Ти в крові і в грозі встаєш!
Чорний крук на розпутті кряче,
Оживає Холодний Яр,
І з концтабору йде незрячий,
Непокірний, грізний Кобзар.
Він заходить у кожную хату,
Він від нас роздає листи:
Бийте-ворога супостата,
Підривайте, громіть мости!
І об землю гримлять кайдани,
І палає в пожежах путь,
З смолоскипами партизани
Нам назустріч побідно йдуть.
Б'ють гармати, палає небо...
Краю рідний, вишневий край,
З «Кобзарем» я їду до тебе,
З словом рідним, простим. Чекай!

Володимир Сосюра

* * *

Я знаю силу слова —
воно гостріш штика
і швидше навіть кулі,
не тільки літака.

Воно проміння швидше,
в нім—думка й почуття.
Воно іде в народи
для вічного життя,

коли це слово — зброя,
як день, що не схолов,
коли живуть у ньому
ненависть і любов.

Воно влуча, як куля,
ця зброя золота,
коли у нім ненависть
з любові вироста.

Воно над зорі лине,
а в нім живуть, як спів,
любов до Батьківщини
і лють до ворогів.

О зброе щастя, слово,
я жить з тобою звук!
Ти — квітка у любові,
в ненависті ти — штик.

Леонід Первомайський

СЛОВО

О північ зимова, о північ казкова!
Каганчик мигтить, і звучить колискова.
Казкові летять по снігах полозьянки
Під спів, і під сміх,
і під плач колисання.

Під зорями в лісі дорога іскриться —
Аж ось загориться зелена іглиця;
Дзвенять калатальця прозоро і дзвінко,
Спливає хмаринка, танцює ялинка,
І коні вже в милі, а сани низами
Летять, і ринлять, і блищать полозами;
А в саях —

а в саях ріжнатих царівна!
Ні, то не царівна, а то лімерівна...
Чи то лімерівна, чи то бондарівна,
Все рівно — це щастя, красуня — все рівно
В цю північ зимову,

в цю північ казкову
У пісню ввійшли у мою колискову.

Чому в нашій серці пробуджує спомин
Забутої пісні притишений гомін?
Схилилась вночі над колискою мати.
Про що їй співати... Про що їй співати?
Усе про турботу, про сон — про дрімоту,
Що біля вікон і що ген біля плоту;

Стоїть за тим плотом похила хатина...
Про сльози — для себе,

про щастя — для сина.
Бринить колискова, дзвенить колискова,
О тиха й задумлива матері мова!
Ти падаєш в душу, подібно зерняті,
Щоб вирости квіткою в бідній цій хаті;
Ти казкою в'єшся,

ти стелишся мевом,
А виростеш дужим розложистим деревом;
Міцна у корінні, легка в верховітті,
Ти пісню будеш літати у світі,
Вітри тебе візьмуть над морем на крила,
Ти хмари розгорнеш, неначе вітрила,
Та де б не пливла ти в широких просторах —
Згадаєш цю хату, цю північ, ці зорі,
І буде в тобі,

як в дитинстві, співати
Свою колисанку задумана мати,
Зима одлютує — волога весіння
В земній глибині обмиває коріння.
Випростують віти береза з вербою,
Всю ніч розмовляючи поміж собою,
Мов сестри...

Я знав тільки матері мову.
Я вірив їй — вірив правдивому слову.
І слово її у мені оживало,
Співало про щось і кудись мене звало.
Мов зваблений,

я прислухався — раптово
Зложилося пісню матері слово,
Заграло, немов в семицвітній веселці,
Хлюпнуло, як хвиля в ріці на веселіці,
Хитнулось травною в зеленому лузі,
Приплинуло хмаркою на виднокрузі,
Зорею опівночі з неба злетіло,

На мості копитами протупотіло,
Рвонулося вітром, ударило громом,
Досвітнім димком підвелось знайомим,
Озвалось в серці, а я і незчувся,
Як шепіт коханий мені відгукнувся...
О, як затремтіли уста малинові,
Мені повідаючи слово по слові
Про сон, про царівну, про ту лимерівну,
Що ждав, що чекав я на неї — чарівну...

Що в слові є слава —

почув я лиш згодом.
Я слухав, як слово бринить між народом,
Як лучить навіки людину до роду
І як від народу іде до народу;
Як корінь у рідному ґрунті живиться,
Як плине в могутньому гіллі живиця,
Як зёрном у далеч летить невідому
І як по-новому вертає додому.
Яка глибина у щоденній обнові,
В гнучкому, гінкому,
як памолодь, слові,
В звучанні, що з тайни запону зриває
І нам глибину й далину розкриває...

О слово дзвінке, озивається в славі
До нас ти крізь давні століття імглаві!
Кували тебе, мов теркельце срібляне,
І дреговичі,

і поляни, й древляни,
На ниві широкий ти колосом зріло —
І все молоділо, і все не старіло.
Прислухайся: вітром на ниві в колосся
Прадавнього слова звучання вплелось.
Як визріє колос і зерно розсіє —
Росою воно озоветься в Росії,

В р а с с спалахне, наче іскорка в русі,
У пушах і на болотах Білорусі,
і русою дівчиною при долині
Над Россю співатиме на Україні.
А може, ви пісеньку чули про жито,
Оте, що у нім козаченька убито?
Життя озивається в корені жита,
І ж і з н ь, наче сила у ньому розлита,—
А ж і з е н ь по-чеському —

це уже спрага,
Тут прагнення, чути, шумує, мов брага;
А ж е ч ь, як і жить,—

означає горіння
І також з одного походить коріння.
Гора — по-словацькому — ліс, що палає,
Горить — тут і горе свій відгомін має;
І гарний юнак — це сміливий, гарячий,
Палкої,
іскристої,

світлої вдачі...
Ви чуєте, скільки вогню в нашій мові,
В гаркóму, гарячому, гарному слові?
Як грає воно, наче в горні бушує,
Яким воно дужим глаголом вирує,—
То вогнищем в стужу й костром серед ночі,
То ватрою в полі і в пісні пророчій.
В урочій,

жалобній,
весільній,
святковій —
І в колисковій, в моїй колисковій...

А може, ви знаєте, що мені сниться,
Як в полі хвилюється яра пшениця?
Це я р о — весна розмовляє зо мною,
Коли я схиляюся над яриною;

Це яре буяння води по яругах
Ярус, яриться в яріннях напругих;
Це ярка в кошарі, ярчук і ярчата,
Це ярч, це ярость в крові не почата;
Це ярного зілля ярильне похмілля,
Це сонце і вітер справляють весілля;
Це прóрість і пáрість з своїми дарами
По́йрими нивами йдуть і ярами;
Це яркий — блискучий,

іскравий, яскристий —
Наярює дощик, прозорий і чистий...
Відкіль це відомо? Відкіль це я знаю?
Від Рóсі й Русі, і від Дону-Дунаю,
Від райдуги й радості, горя і гарі,
Від жури, що жевріє іскрою в жарі,
Від холоду й кладу, від брості і браги,
Від Вологди й Волги, вологи і влаги,—
Усе це бриніло в далекій, казковій,
Моїй незабутній — моїй колисковій...

В моїй колисковій — широкі простори:
В ній сонце і зорі, долини і гори,
Дощами зволожені ниви і луки,
Дуби заплелись, наче жилаві руки,
В озерах купаються хмари, а ріки
Пливуть в берегах, мов потоки музики,
На пóлудні й півночі, заході й сході
В ній труд у роботі і військо в поході;
В зимі її сосни снігами укрито,
В ній літом на полі хвилюється жито,
А осінь рясна рушниками вкриває
Весільні дари — золоті короваї.
Летить моє слово — дзвенять малинові
В снігах на шляхах калатальця зимові;
У ньому бори задубілі, величні
Січе завірюха січнева у січні;

В нім лютий над пущами вихрить снігами
І лютим морозом скрипить під ногами;
А березнем слово дихне —

на просторі
Берізки у сні затремтять білокорі;
Обізвуться леготи теплі й привітні —
І яблуні вкриються цвітом у квітні;
І травень дощами проллється над краєм,
Всю землю вкриваючи рястом і маєм;
І висіє ягоди червень на доли;
На липи у липні злітаються бджоли;
А серпень гарячий проходить степами
З комбайнами, а не старими серпами;
У дні вересневі дихнуть небозводи
Диханням осінньої прохолоди,—
І зблотень-жовтень в одіння багрове
Одягне поля, і гаї, і діброви,—
І ось уже слово кружляє над садом,
Дзвенить і гуде,

і летить листопадом,
І стелиться, й хилиться, й вихриться, й в'ється,
І в груддя збивається, й груднем зовється.

І знов колискової буде співати
У ньому, як в хаті, задумлива мати,
І пісня радіти й сміятися буде,
І будуть на свято з'їжджатися люди
По битих шляхах крізь сніги,

крізь завії,
А коні, як буря, а коні, як змії...
Та ні, то не коні, не коні-вороні,
То слово, то буря у мене в долоні,
То перемагають грудневі простори
У хмарах — мотори,

у небі — мотори...
Аж ось на крилі моя зірка мандрівна,

Стоїть, мов царівна ота, лимерівна,
Аж ось вона вже над колискою в хаті,
Приносить хлоп'яті дарунки багаті —
Іскраві жаринки очей негмамовні,
Уста молоді, поцілунками повні,
Кохання у серце і пісню у груди,
Щоб сходились люди, щоб слухали люди,
Щоб грали, й співали, й танець танцювали,
Щоб лихо минали і горя не знали.

Платон Воронько

* * *

У слова свої закони вічно мінливого руху,
У слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово — клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги.

Слово плоти в'язало, перші здіймало вітрила.
І термоядерна бомба — слова разючого плід.
Тільки у слова — м а м а,
Влюбому слові — м и л а
Чує своє безсмертя наш балакучий світ.

Борис Олійник

У ДЗЕРКАЛІ СЛОВА

Уривок з поеми

I

Свіча пливла.

Пергамент загадково
Шептав устами ветхими, як мох,
Що над усім

було спочатку слово,
І слово те позанацьальне — «бог».

Затворник,

всохлий з виду, мов ікона,
Жадав прийняти речення святе
На вірую —

від титли і до коми,—
Усе мирське одмівши як пuste.

Одначе був людина, а не янгол:
У склеп земна вторгалась товчія...
Язик глаголив боголіпно: «Ягве»,
Луна ж, мов ересь, повертала: «Я!»

Старий темнів од жаху і печалі.
Свіча в кутку сичала, як змія.
«Спочатку — Слово...

Але ж ти мовчало,
Покіль тебе не проглаголив... я?!»

...О рід людський,— єретику в основі,
Ти досягнув у сумнівах вінця:
Хто перший мовив слово про творця,
Той, власне, і створив його... у слові!

Творець творця!
Владики пурпурові
Перед тобою меркнуть, як зола.
Та й вічність би себе не осягла,
Аби її
ти не осяг у слові!

Вовік благословенна та хвилина,
Коли ще в позапам'ятній добі
Ти засвітив у літерах: «Людина»,
Обравши ймення назавжди собі!

І тої ж миті за новим порогом,
Ще не відкривши у крилі
пера,
Поставив слово над собою богом,
Його створивши з власного ребра.

А щоб людському роду переводу
не сталося в баюрах забуття,
Ти слово «Пам'ять» в генетичнім коді
Закарбував.

І тим почав життя

У слові,
що, мов дзеркало пророче,
Тебе повторить з ніг до голови,
І вже від нього не сховаєш очі
Ні за гербом, ні за стеблом трави.

О слів жорстока і солодка влада!
Не опечись на їхньому вогні...
Такі ж близькі звучанням: «рада» й «зрада»!
Які ж провалля поміж них страшні!

Закони літер — не разок намиста:
Одну хитнеш — і поміняєш суть.
І спробуй-но тоді межу збагнуть,
Приміром, між «обчислить» і «обчистить».

Ти — весь у слові, як у сповиткові,
З колиски до калини при горбі...
І вже коли ти похитнувся у слові,
Вважай, що похитнувся у собі.

Іван Драч

СЛОВО

Віолончель погасла. І відразу
Вмер контрабас — хапливо, нашвидку,
А скрипка п'є гарячий грім екстазу,
Гресу екстазу, білу, аж гірку.

Талане мій, на дикому смичкові
По струнах полохливих прослизни
У лоно скрипки, де брунькує слово,
Де зріє слово в муках тишини.

Вагітна скрипка стане породіллю,
Оркестр пройме морозно-чорний шок,
Як нехрещене слово самоціллю
Повстане з оркестрових пелюшок.

Візьми його. Не дай на зваду славі,
А по-спартанськи — босим на мороз.
Туге од сонця, чорно-величаве —
Воно провисне буйним гроном гроз.

І в тому одчайдушному розгоні
Затям собі і стверди це життям,
Що слово — з музики, з її гірких агоній,
І мати слова — скрипка. Це затям.

МОВЧАНКА СТЕФАНИКА

П'ятнадцять літ — 1902—1916 роки —
він мовчав. П'ятнадцять літ
картали його за мовчання.

Питаєте, чому я все мовчу,
П'ятнадцять літ лютую німотою,
П'ятнадцять літ я корчусь від плачу.
Що ж! Тільки плач на мене йде ордою.

Заціпило запечені вуста,
Зробило, не зродило без'язиким,
І тільки ломить руки німота
Над велієм Стефаниковим риком!

Так, я трунар уже п'ятнадцять літ,
Бо кожне слово — то лиха обмова,
Гойдається мужицьке тьмище бід
На шибениці страченого слова...

І я питаю: ви чом мовчите,
Коли я вам підняв таке громов'я
І горе люду, чорне і тверде,
Боров, як борють власне безголов'я?!

Я вас питаю: як у пеклі дня
Ви, словом нерозтерзані, живете,
Як вам смакують, о лиха бриднтя,
З крові новел підсмажені котлети?!

Я ж вам гармати слів повиставляв!
Я ж ніс за вас камінного хреста,
Аж захлиналась у сльозах земля!
Так чом же вам заціпило вуста?!

Ліна Костенко

* * *

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

**ЩОСЬ НА ЗРАЗОК БАЛАДИ,—
ЯК ВИЙШЛИ БУКВИ З-ПІД МОЄЇ ВЛАДИ**

Було таке. Я мусила збрехать.
Не те щоб як,— всього на півсторінки.
А букви раптом почали зітхать,
то та, то та тікать наперемінки.

Приміром, так. Беру я те перо.
І той папір. Писати хочу слово.
А буква «П», печальна, як П'єро,
— пробачте,— каже,— я тут випадково.

Примхливе «Р», перлина парижан,
зробило враз акробатичний номер.
Кружляло «Ж», жахливе, мов кажан,
а «Ц» і «Ч» присіли, наче гноми.

Сичало «С», мов кобра на хвості.
Шкварчало «Ш», і «Ф» взялося в боки.
І вірне «К» уперше у житті
зробило вбік категоричні кроки.

Стогнало «Н», пручалась буква «Ю»,
кусалось «Є», і «Т» кричало: «Тату»!
Сказало «Л»: «На цьому я стою!» —
ну, тобто прямо з Лютера цитату.

Слухняне «А» було вже на мазі,
приготувалось заспівати соло,
перекрутилось на одній нозі,
неначе циркуль,— і замкнулось в коло.

Котився перстень літерою «О»,
його згубив мізинний палець змісту.
Тоді взяла я знову те перо.
Як і належить доброму стилісту,—

так-сяк стулила букви у строфу,
з тих, що були, по кілька варіацій.
І вийшло: м-м-м... н-н-н... брр... ффу!
Це швидше так, набір алітерацій.

Та ще ж не все. А що було за тим?
Поки таку звела я огорожу,
а буква «Я» чкурнула через тин,
і досі ще знайти її не можу.

Василь Мисик

СЛОВО

Ласкавий легіт,
але що в ньому,
коли з пустелі віє він?
Привітний вогник,
але що в ньому,
як на безлюдді сяє він?
Прекрасне слово,
але що в ньому,
як не від серця йде воно?

Петро Перебийніс

ЧУДО

Та звідки ж воно, оце слово,
ніколи, здається, не чуте?
Ну просто не слово, а чудо —
та звідки ж воно, оце слово?
Зійшло у свідомості слово,
таке таємниче, неждане.
Таке невловиме, жадане
зійшло у свідомості слово.
Колише мене оце слово,
наспівує: «люленьки-люлі!»
Рясними літами зозулі
колише мене оце слово.
Боюсь наполохати слово —
і неньку у далечі бачу,
і криком найпершим дитячим
боюсь наполохати слово.
У слові просвічує слово,
словечко, слівце, словенятко.
Зіницями праслов'янтка
у слові просвічує слово.
А слово народжує слово,
співає з братами-словами.
Життя за віками спливає,
а слово народжує слово.
А слово востає у слово,
бузками цвіте у розмаї.
І краю праслову немає...
Та звідки ж воно,
оце слово?

Станіслав Тельнюк

СЛОВА

Володимиру Підпалому

В вас мудрість вічна і любов жива...
А хтось же вас народжував, слова,
Хтось ті суцвіття звуків винаходив,
Що стали потім мовами народів!

Коли зірки сміялися крізь віття
І у небесну сипались ріллю,
Хтось десь уперше вимовив «люблю» —
І те «люблю» дзвенить тисячоліття...

У гніві хтось промовив слово «гнів»,
А чесний, зраду «зрадою» назвавши,
Чиєсь падлоцтво втаврував назавше —
На сто сторіч, на тисячу віків...

А хтось же вас народжував, слова,
А в них мій край ридає і співа,
І хтось забутий в слові — в зелен-маї —
Із тьми тисячолітньої скресає.

Вони к мені приходять кожна ніч
Невмерлими мільйонами облич,
Печалями й коханнями своїми,
Ночами і очима голубими...

І хтось у серце проситься в імлі,
І кличе душу, і тривожить знову,
Стоїть і кличе древньо-стовіково.
Хоч не лишив нічого на землі,
А лиш одне — на віки вічне слово.

Микола Вінграновський

* * *

Згорають очі слів, згорають слів повіки.
Та є слова, що рвуть байдужий рот.
Це наше слово. Жить йому повіки.
Народ всевічний. Слово — наш народ.

Степан Васильченко

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

В дощові осінні вечори, коли в гості до мене приходила нудьга і не хотілось ні робити нічого, ні думати, я мимоволі діставав цей школярський збірник і брався його читати, попершу мляво, знехочу.

Що ж бувало далі... Проглядаю одну школярську роботу, другу, — минає небагато часу, і я, на диво самому собі, помічаю, що вже одірватися од цієї роботи я не можу, що вже вихрем лунуть на мене думки, що вже й сліду немає ні нудьги, ні того зневір'я, що я ожи-
ваю, так ніби з цих сторінок віє на мене живим вітром і весняним дощем. І я перечитую все до останнього рядка, а дещо й не раз.

Я не берусь пророкувати, з кого саме із школярів-авторів вийде колись літературна сила, я не хочу вгадувати з їх видатних талантів, бо це, на мою думку, річ трудна й небезпечна, — в моїх думках встають тільки сотні й тисячі таких же Федорів, Нін, Дорошенків, яких тепер скрізь можна знайти по школах України, і перед моїми очима на тому місці, де була ще так недавно пустиня, зростає ліс... Молодий він, ще тільки од землі його видно, але я бачу, я чую, що небагато мине років і зашумить він зеленим верховіттям там десь під хмарами, треба тільки, щоб сонце на його гріло, щоб дощі височили, а сприятні вітри лист його широчили. Я бачу, що наша правда не вмирає, наше слово оживає...

Сила суне знизу, одживають забиті джерела і незабаром зашумлять нові потоки рідного живого слова.

Сила іде знизу, од народного серця.

Але я бачу, що в школі оживає душа нашого народу, його слово, що було забите й закуте до останніх часів, творче слово.

Вільне, творче слово — це душа кожного народу, — забите було слово — і край лежав сотні років мертвою цеглиною. І я бачу, що ваше покоління оживить, підніме рідне слово на недосяжні високості.

Повторюю, я не буду гадати, хто з вас має силу й талант, щоб не завести в блуд, не буду пророкувати широкий шлях, але скажу — хто почуває з вас любов, хто має огонь до рідного слова, гартуйте його, учіться, і коли в кого справді є та іскра, що зветься талант, вона не згасне — виведе його на широкий шлях. Коли серце ваше горить до рідного слова, готуйтеся...

Усім треба рідним словом володіти, усі гуртом мусимо підняти його на височінь.

Ви не знаєте, діти, яку боротьбу нам доводилось вести за рідне слово в ті часи, коли його не тільки не пускали в школу, але виганяли з ужитку і казали, що «українського языка не было, нет и быть не может», не знаєте й того зневір'я, яке часом находило на нас іноді, коли слабодухі з наших рядів махали рукою й казали: «Нічого з цього не вийде», коли ми не надіялись бачити за свого життя рідної школи.

Пригадую я наші роботи, коли я був колись у школі, ті граматично правильні і бездушні «сочинения», за які нам ставили «п'яторки», і мене бере живий за серце жаль за ті щирі дитячі зусилля, що пішли на марне, за ту кривду, що не гріло мене рідне слово в школі і що поза школою довелося іти до його заказаними тернистими шляхами, наосліп. Жаль за ті перли неоціненні, що топтали необачно в болото не тільки чужі ворожі ноги, а часом і свої, — за наше рідне слово.

Сергій Носань

З УСТ НАРОДУ

Уривок

Кілька років тому в Чигирині від сивої, спрацьованої за довге життя бабусі я почув зворушливу легенду. Бабуся сиділа на ослоні в своїй тісенькій хатині, а довкола неї, по стінах, барвисто цвіли рушники, вишиті її сухими, жилавими руками. Її тихий голос дзвенів чисто, ніби Холодноярський струмок:

— Жила в нашому містечку дівчина-красуня. Струнка, чорноброва, з тугою косою за плечима, знала безліч старовинних пісень і співала їх так, що навіть людина, яка й мови української не знала, — танула серцем, ронила щиру сльозу, бо вчувала у тих мелодіях, звичайнісіньких буденних словах — красу душі народної. Звали ту дівчину Оленою, і мала вона от-от повінчатися із своїм нареченим. Палко й вірно вони кохали одне одного. Та заступили світ чорні хмари війни... Топтали й ганьбили землю нашу злі воріженьки. Провела Олена свого любого на фронт, провела та й стала чекати... І тільки тоді, як визволила Червона Армія наш край Чигиринський з-під фашистських чобіт, тільки тоді приніс листоноша жаданий трикутничок. І не від Тихона, ні... Друзі його писали, що лежить її суджений у далекому лазареті, смертельно поранений і марить її ім'ям... Називає адресу, кличе Олену, просить привезти води з джерела, що на Замковій горі, благає долю, аби Оленчин голос почути, народною піснею з уст її душу втілити... Хутко зібралася дівчина і подалася до щастя свого аж за Урал. Відшукала, до спопелілих

вуст припала, джерельною водою напувала і тихо співала улюблену Тихонову пісню, яку він найбільше поривався слухати у весняні вечори під вербами біля Тасмина:

Ой у лузі, та ще й при березі
Червона калина...

І побачила Олена, як з тим її співом, її тихим сердечним голосом все ясніше розплющувалися карі очі коханого, а на його блідому, вкрай змарнілому обличчі — тепло світилася усмішка... Дні й ночі просиджувала біля нього.

А коли забиравала додому немічного каліку без рук і правої ноги, лікар-хірург відкликав Олену і сказав наодинці: «Не ми, а ваша любов, ваші пісні народні врятували солдата від смерті».

— Чудова легенда, — сказав я бабусі і зауважив: — Тепер та дівчина, мабуть, як і ви, — старенька й сива...

— Ні, — усміхнулася бабуся, — вона ніскільки не постаріла, залишилася, як і тоді, молодого. Любов і пісня вберегли її від старості.

...Пізніше я поцікавився в одного з чигиринських журналістів чи не чув він, бува, такої легенди...

— Як не чув?! Ви говорили з її героїнею, з самою Оленою Прокопівною — матір'ю шести синів. Жаль, Тихін Іванович торік помер.

...Скільки з уст народу нашого можна почути подібних легенд, переказів, скільки пісень, приказок, співаночок, оповідок — трагічних і смутних, веселих і безжурних, — скільки всіх цих багатств можна записати по наших українських селах, хуторах? Ані ліку їм, ані віку. Живуть, примножуються, квітнуть... Передаються з покоління в покоління історія народу, його душа, характер, вдача. Який же великий, неосяжний і безсмертний скарб культури народу нашого маємо ми успадковувати!..

Але чому ж саме тепер наша рідна українська мова, пісня, казка, джерела батьківської землі, її природа не рятують багатьох з нас від безпам'ятства, від чадіння душі, від безлику і сірості, від усіх цих та інших бід і проблем, що невидимо облягають нас згирше від радіації чи навали підступного віроломного ворога? Чому ми самі ганьбимо, плюндруємо, з байдужістю зайд безпринципних, браконьєрів бездушних ставимося до історії і культури народу, який породив нас, до пам'яті роду, до свята-святих — мови материнської, до рідних рік, озер, лісів, земель, до всіх цих животворно-цілющих джерел у прямому й переносному значенні?!

Як же тісно переплелось, сплуталось все це і як тяжко розв'язати давно наболілі вузли і дати конкретну, точну відповідь. А треба... І не тільки треба — настав час, калатає дзвін тривоги, закликає до пам'яті нашої, до наших сумнівів, наших душ... Кличе озирнутися, подивитися на самих себе: хто ми й звідки?.. Схаменутися, відродитися й утверджувати своє власне — неповторне обличчя, а його немов барвистий, яскравий, живописний пензель малює мова.

Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолю верби гне високі,
Горами хвилю підійма...

Невже колись не було цих слів?! Невже колись ми, українці, жили без них? Не віриш у таке припущення. Здається, вони були вічно. З цими словами народжувалися і вмирали сотні, тисячі людей.

Та це й не слова, не вогонь поезії — це щось незбагнено вище, якийсь заземно-космічний гімн, дивовижна органна музика, що розгойдує душу, дає її безмежжя простору, можливість відчутти, пізнати й вихлопнути саму себе в розлогому ритмі. У ритмі, який

щонайкраще відчув і висловив у вселюдському тембрі Тарас Григорович Шевченко! З його це серця полилася наша мова безбережними, розкутими мелодіями болю і гніву. Завдяки йому та іншим славним сидам України вона вийшла на одне з перших місць серед тисячоголосся народів і народностей планети. Ось що даровано у спадок нам, нашим дітям, онукам і правнукам, даровано користуватися нею, любити, берегти і примножувати серед запашного, барвистого мовного букету нашої багатонаціональної Батьківщини.

Так чому ж ми так часто нехтуємо цим скарбом, цим предковичним, золотим запасом голосу душі народної, з якого виростаємо, яким живемо і завдяки якому маємо велике право й гордість іменуватися народом українським?..

Натюрморт з колосками та глечиком.

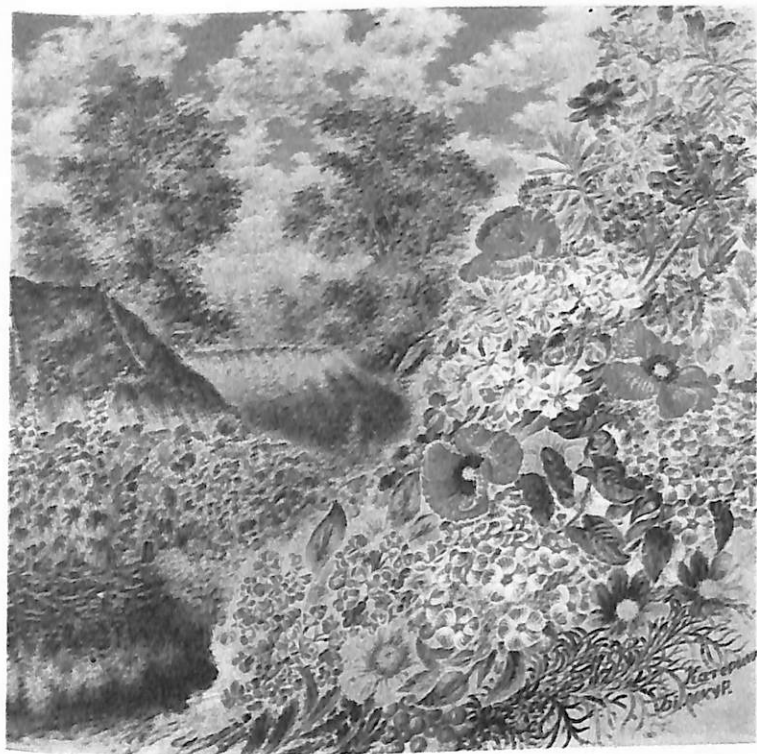
Сніданок.

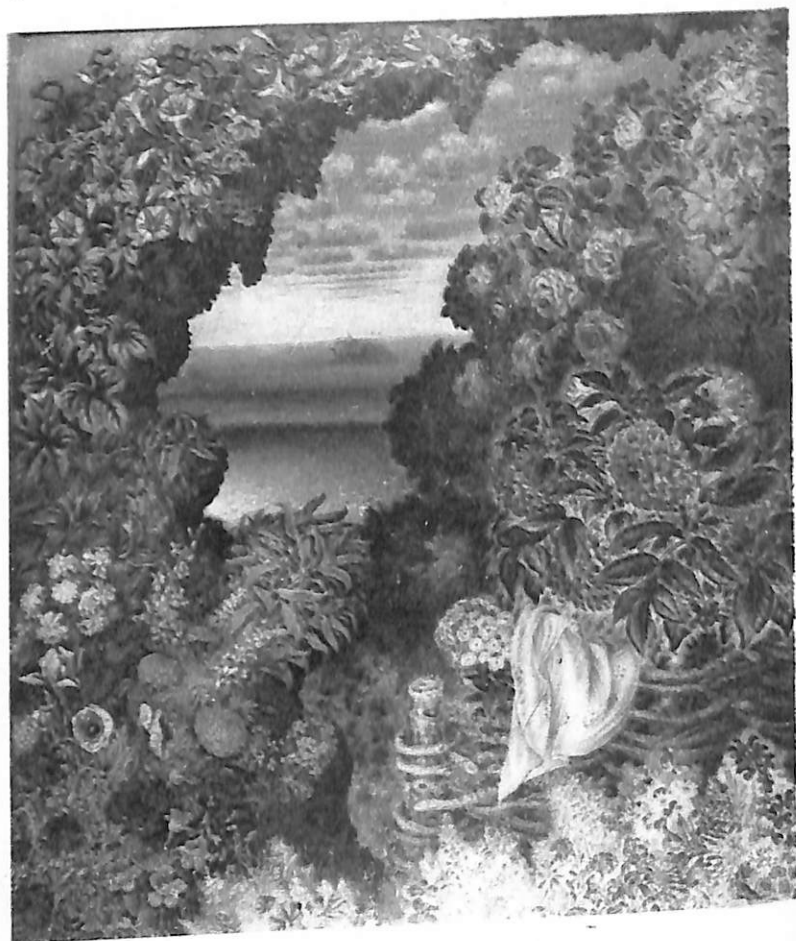
Кавун, морква, квіти.

Квіти і берізоньки ввечері.

Хата в Богдановці.

Колгоспне поле.

Життя
духовного
основа...

Максим Рильський

РІДНА МОВА

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих — рідна мова,
Вишневих ніжність пелюстків,
Сурма походу світанкова,
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.

Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу,
В ярмо хотіли запрягти
Її, як дух степів, гарячу.
І осліпити, й повести
На чорні торжища незрячу,

Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,
В'язнили, кидали за ґрати,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мати.

Ти вся порубана була,
Як Федір у степу безрідний¹,

¹ Козацька дума «Про Федора безродного, бездольного». — М. Р.

І волочила два крила
Під царських маршів тупіт мідний,—
Але свій дух велично-гідний,
Як життє зерно, берегла.

І цвіт весняний — літній овоч
На дереві життя давав,
І Пушкінові Максимович
Пісні українські позичав,
І де сміявся Іван Петрович —
Тарас Григорович повстав.

І мимо п'яних панських шлюбів
Котилась хвиля польова,
І непокірний Добролюбов
Народу боронив права,
І не в диму картярських клубів
Душа світилася жива,

А там, де піт росив священний
Народу-велетня чоло,
Де мислі пагілля зелене
Вітрам наперекір цвіло,—
Там зводився язик вогненний,
Там пісні полум'я росло.

І в тому місяці великім,
Що ветху землю оновив,
Що світ потряс левиним риком,
Що людства світоч запалив,
Свободу всім земним язикам
Безсмертний Ленін повістив.

В одно злилися наші вчинки —
Одна ріка, одна рука,
Нам слово Лесі Українки

І слово віщого Франка
Не міжнародні поєдинки —
Народів дружбу проріка.

Мужай, прекрасна наша мова,
Серед прекрасних братніх мов,
Живи, народу вільне слово,
Над прахом царських корогов,
Цвіти над нами веселково,
Як мир, як щастя, як любов!

Павло Тичина

СЛОВО

Слово наше рідне!
Ти сьогодні зазвучало
як початок, як начало,
як озбросння всім видне,
слово наше рідне!

То ж цвілась калина,
червоніла, достигала,
всьому світу заявляла:
я — країна Україна —
на горі калина!

А Вкраїни ж мова —
мов те сонце дзвінкотюче,
мов те золото котюче,
вся і давність, і обнова —
українська мова.

Та раптом з Берліна
дикі орди налетіли,
Україну вбить хотіли
й нашу мову солов'їну —
дикуни з Берліна.

Слово ж наше рідне!
Ти німоті не далось,
озернилось, як колосся,
стало бойове і гідне —
слово наше рідне!

Ти в тяжкі хвилини
у підпіллі житъ звикало,

проти фрица закликало,
промовляло до людини
і в тяжкі хвилини.
Гарне ж ти на вроду!
Бо ти єсть не всепрощення:
ти в боях пройшло хрещення —
слово мужнього народу,
що не дрого зроду.

Ми в тобі знаходим:
блиски гроз і цвіт задуми,
пісні дзвін, моральність думи,
ми в похід з тобою ходим —
все в тобі знаходим.
Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудово —
розцвітай же, слово!

Хай ізнов калина
червоніє, досягає,
всьому світу заявляє:
я — країна Україна —
на горі калина!

Володимир Сосюра

О МОВА МОЯ!

О місячне сяйво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це — мова моя,
Це — мова моєї України.

Яка у ній сила і кличе, й сія,
Яка в ній мелодія лине
В натхнення хвилини! О мова моя,
Душа голосна України!

Ти — сурми на сонці, ти — стягів гаї,
Ти — вибухів огнених повна,
В той час, коли кличе народи в бої
Вітчизна моя багатомовна...

Ти — мрії фіалок, і сон конвалій,
Й гостріша за крицю багнета...
Ти душу бійця пориваєш на бій
В натхненнім пеані поета...

Тобою звучать і міста золоті,
Й завітчані селами гони...
Ти — зброя ідеї. У битві й труді
Єднаєш сердець мільйони...

Мов райдуги — арки над морем колон,
Що в небо музикою лине,

Де славить життя золоте жайворон...
Це — мова моєї України.

Це — матері мова. Я звуки твої
Люблю, наче очі дитини...
О мова українська!.. Хто любить її,
Той любить мою Україну.

РІДНА МОВА

Вивчайте, любіть свою мову,
як світлу Вітчизну любіть,
як стягів красу малинову,
як рідного неба блакить.

Нехай в твоїм серці любові
не згасне священний вогонь,
як вперше промовлене слово
на мові народу свого.

Як сонця безсмертного коло,
що креслить у небі путі,
любіть свою мову й ніколи
її не забудьте в житті.

Ми з нею відомі усюди,
усе в ній, що треба нам, є,
а хто свою мову забуде,
той серце забуде своє.

Вона, як зоря пурпурова,
що сяє з небесних висот,
І там, де звучить рідна мова,
живе український народ.

Народ наш, трудар наш і воїн,
що тьму подолав у бою.
І той лиш пошани достоїн,
хто мову шанує свою.

Ми з неї прокляті закови
зірвали в Жовтневім бою.
Любіть же, любіть свою мову,
українську мову свою!

ЮНАКОВІ

Шумить Дніпро, чорніють кручі,
в граніт холодний б'є прибій.
Прийми слова мої жагучі,
як заповіт, юначе мій!

Листку подібний над землею,
що вітер з дерева зрива,
хто мову матері своєї,
як син невдячний, забува.

О мова рідна! Їй гаряче
віддав я серце недарма.
Без мови рідної, юначе,
й народу нашого нема.

Поглянь! Ідуть сини Росії,
над ними сонце і блакить.
І, повка сили і надії,
їх мова радісно звучить.

Вона як пісня над землею,
надія й сила їх — Москва.
І мови матері своєї
ніхто із них не забува.

В борні за щастя і за мрії
у нас одна із ними путь.
Так будь же й ти як син Росії
й своєї мови не забудь!

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
в годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!..

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами!..

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...

У квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багрянtimer шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
живе у стежках, у дібровах,

у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових.

В грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в темі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожен хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну...

Любіть у коханні, в труді, у бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою,—
і вічні ми будемо з нею!

Василь Швець

ЗАПОВІТ МАТЕРІ

Я народився на війні.
Тож видно спокою не знати;
ще над колискою мені
в піснях заповідала мати:

носити зброю й мозолі,
щоб хижий ворог не загарбав
на дорогій моїй землі
святих, найцінніших скарбів.

Трьох скарбів: хату, силу рук
та невмирущу рідну мову.
Ту кожен пісню, кожний звук
крізь час і простір чує знову.

І їм у відповідь кажу:
за білу спопелену хату
далеко в сторону чужу
ходив я відомстити кату.

А мова рідна!.. Довелось
і їй боротись. Я б загинув
у ту ж хвилину, тільки б хтось
її загарбав, очужинив.

Спіткала б доля нас яка
на дорогій землі без неї?
Позбутись краще язика,
ніж мови матері своєї!..

Василь Симоненко

МОЯ МОВА

Все в тобі з'єдналося, злилося —
Як і поміститися в одній! —
Шепіт зачарований колосся,
Поклик із катами на двобій.

Ти даєш поету дужі крила,
Що підносять правду в вишину,
Вченому ти лагідно відкрила
Мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітують в поемах і віршах,
Бо в тобі — великого народу
Ніжна і замріяна душа.

Дмитро Павличко

* * *

О рідне слово, що без тебе я?
Німий жебрак, старцюючий бродяга,
Мертв'як, оброслий плиттям саркофага,
Прах, купа жалюгідного рам'я!

Моя ти — пісня, сила і відвага,
Моє вселюдське й мамине ім'я!
Тобою палахтить душа моя,
Втишається тобою серця спрага.

Тебе у спадок віддали мені
Мої батьки і предки невідомі,
Що гинули за тебе на вогні.

Так не засни в запиленому томі,
В неткнутій коленкорівій труні —
Дзвени в моїм і правнуковім домі!

ТИ ЗРІКСЯ МОВИ РІДНОЇ

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!

Ти зрікся мови рідної. Твій дух
На милицях жадає танцювати.
Від ласк твоїх закам'яніє друг
І посивіє рідна мати!

Ти зрікся мови рідної. Віки
Ти йтимеш темний, як сльота осіння.
Від погляду твого серця й зірки
Обернуться в сліпе каміння.

Ти зрікся мови рідної. Ганьба
Тебе зустріне на шляху вузькому...
Впаде на тебе, наче сніг, журба —
Її не понесеш нікому!

Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма —
В твій слід він кине сміх-погорду!

Ти зрікся мови рідної...

Ліна Костенко

ЦАВЕТ ТАНеМ!

Згоріли їхні селища, пропали їхні мули.
Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу неблизьку.
Щоб мову свою рідну їх діти не забули,
їм літери виводять вірменки на піску.

А вітер, вітер, вітер!..

Який палючий вітер!..

Обвуглені обличчя січе, січе січе!..
Лиш виведеш те слово із тої в'язі літер,
а слово ж без коріння, покотиться, втече.

І десь в якійсь пустелі з'їдять його верблюди.
Забудуть його діти і виростуть німі.
Бредуть, бредуть вигнанці...

бредуть бездомні люди...

Ні даху ж, ні притулку,— буквар їм на умі!

Згоріли їхні храми. Мужчини їхні вбиті.
Втонули їхні дзвони у озері Севан.
О, як їм далі жити? На тім кровопролитті
не місяць в небі сходить — турецький ятаган.

А вітер, вітер, вітер!..

Як шарпає той вітер!..

Куди їх ще, вигнанців, недоля заведе?
Нема коли писати отих маленьких літер.
Немає чим писати. Нема писати де.

І тільки на привалі, в ті рідкісні хвилини,
коли ще в свої тачки жінки не запряглись,
ті буковки вірменські виводять, як стеблини,
і слізьми поливають, і букви прийнялись.

В пісках пустили корінь — а вітер, вітер, вітер!..
Бредуть, бредуть вигнанці в дорогу неблизьку!..
А скрізь по всій пустелі

тоненькі стебла літер,

як трави, проростають в палючому піску.

Їх топчуть ситі коні, дзвенять чужі стремена.
А букви проростають в легенди і пісні.
«Цавет танем!» — як кажуть, прощаючись, вірмени.
Твій біль беру на себе. Печаль твоя в мені.

Станіслав Тельнюк

ДАВИД ГУРАМІШВІЛІ

Він міг би впасти перед горем —
І за молитвою й плачем
Забути дальні рідні гори,
Де навіть сонце — по плече,
Де висне місяць, мов підкова
На вороному скакуні...
А він би міг забути мову,
Забути мамині пісні.

Він міг би вивчити проворно
Пісні чужої сторони,
І став би класиком придворним,
І мав би гроші та чини,
І не губив би марне сили,
І ошасливив хистом світ.
Його б нащадки зрозуміли
І пояснили
Все як слід...

Та снилась Грузія казкова,
Та снились мамині пісні,
Та снився місяць, мов підкова
На вороному скакуні...
Та снилась мова, рідна мова,—
На чужині,
На чужині...

А хтось нашіптував на вухо
В густій задушливій імлі,
Що вже від Грузії і духу
Не залишилось на землі,
Що тільки — дим та кості білі...
І що на світі уцілів
Лиш він, Давид Гурамішвілі —
Останній із її синів.

«Впади, нещасний та убогий,
І заритай! Бо вколо — тьма!
Для кого пишеш? Ні для кого!
Немає Грузії, нема!
Та шлях знайди собі в тумані
І не марнуй даремно час —
Порви свою «Давитіані»
І мови іншої навчайсь!»

«Неправда! Грузія не вмерла!
Неправда! Грузія жива!
Йди геть! Страшні твої слова —
Страшніші за гарматні жерла!
Та ми крізь тьму тисячоліть
Пройшли, несхитні та уперті...
Ти бачиш — я стою. Не мертвий!
То знай, що й Грузія стоїть.
Стоїть з мечем на полі брані,
Стоїть, незрушна, і не вмере —
І хоч рядок з «Давитіані»
В своє безсмертя забере!»

Тікав нашіптувач недобрий
У хитру схованку свою...
А він дививсь за темний обрій
І бачив Грузію в бою...
В пахитті дикому катраннім

Скакали іскри з-під руки:
І він кував «Давитіані» —
Огненню зброю на віки.
І зброя та вогнем іскрилась
І йшла на грище бойове.
І непокірно серце билось,
Відчувши: Грузія живе!

А він би міг осмуту й горе
Забить молитвами й плачем.
А він би міг забути гори,
Де навіть сонце по плече,
Де висне місяць, мов підкова
На вороному скакуні...
А він би міг забути мову,
Забути мамині пісні
І здатись долі непривітній,
І мовчки впасти їй до ніг...
Упасти — й згинуть безслідно...
І він би міг...

А Він — не міг!

Олесь Луній

РІДНА МОВА

Маркіян Шашкевич
над упорядкуванням
«Русалки Дністрової»

Монолог

Зелена моя сторононько,
Праотчий старий краю мій!
Тут вітер шепоче тихонько,
Тут річка збігає легонько,
Всю ніч не змовка соловій.

Десь тут над пляями в узворах,
Над синіми кручами рік,
На долах, на водах, на горах,
В ранкових серпанках, при зорях
Незгасно палає одвік

Душа прарусинської мови, —
Калина багатих політь.
Глибинна у неї основа,
Джерельця струмують із «Слова»
І «Повісті временних літ».

Безмовним вуста відкриває,
Із голосом силу дає,
Достойним ім'ям нарікає,
В годину лиху захищає,
Для кожного рідна стає.

А як же кепкують із неї,
Приписують «ізми» чужі!
«Мужицька», — речуть фарисеї,
«Для хлопів», — регочуть пігмеї,
А шляхта вже гострить ножі.

Любить рідну мову замало,
Потрібно йти на весь зріст
Супроти лихої навали,
Що нищить, отруює, палить
Наш корінь прадавній, наш зміст.

Бо що їй з такої любові,
Якщо на просторах Дністра,
У древнім Даниловім Львові
Приблуди вже топчуть по слову,
То що їй з такого добра...

А слово усе ж не змовкає.
І ти найбільшій еси —
Хто рідної мови не має,
Хто імені батька не знає,
Де мати його, чий він син...

Явися, «Русалко Дністрова»,
І знову засяє нам день,
Як свято, як вічна обнова,
Нехай оживе руська мова
У лунах столітніх пісень!

Микита Чернявський

РІДНА МОВА

Світлій пам'яті Б. Д. Грінченка

I

Валуєвих на кривду нашу
В житті було й перебуло...
Зневір'ям повнилася чаша
І в чаші — пінилося зло.
І рідне слово завмирало
В засиллі,
В дальній глушині.
Його зневагою карали,
Його палили на вогні.
Його в Шевченковому серці
Вбивали царські холуї.
Однак воно в нерівнім серці
Стояло за права свої.
З-під надмогильників,
З-під кручі,
Мов ломикаміль, у світі
Вставало пружно і співучо,
Свідоме правди й правоти,
Бо на Шевченківському полі,
В огонь готові й на ножі,
Цвіли провісниками волі
Вітчизни праведні мужі,
Що власну кров несли на тризну
І відкривали людям зір
На рідний корінь,

На дідизну,
Валуєвим нанерекір...

II

Робота...
Роботи неміряні гони.
Слова — криниці.
Незглибимі слова.
Через перепони,
Попри всі закони,
Ти, мово дідівська, живлюща...
Жива!
Збирайся ж, гуртуйся в ряди словникові...
— Марійко, Маріє, це ранок чи ніч?
Збагнути не можу.
Слова наче в крові
Нуртують, спалахують —
Спати невміч.
Слова — у пісні,
Слова — у легенди,
Слова — у правічні народні плачі.
А серце здає,
Спрацювались легені.
— Ти, голубе, хворий...
— Не вірю. Мовчи...
Мовчи, моя рідна, хай люди не знають.
Не треба жаліти.
Дарую слова,
І радий, Марійко:
Слова не вмирають.
Не гасне в народові мова жива.
— Ти, голубе, хворий...
— Вже ранок, Маріє?
Ох, солодко як працювати вночі!

— Приляж на хвилинку.
Надворі зоріє...
— Не треба жаліти, Марійко...
Мовчи...

III

В не рідній Італії небо рідне.
Хоч сонце так низько — гляди, не згори.
Хоч зорі, мов яблука,
Хоч море погідне,
Хоч, як під Черніговом, явори...
Забери мене, Марійко, звідси,
Забери.

Я хочу вдихнути з-над Лугу повітря,
Чернігівські хочу послухать бори,
Недоброзичливцям хочу на вістря —
Тупим доброчинцям глухої пори...
Забери мене, Марійко, звідси,
Забери.

Я хочу глибин словникових — словесності,
Де мова в майбутніх вустах дітвори
Моя українська.
Її доброчесності
Там знову паплюжать нагальні вітри...
Забери мене, Марійко, звідси,
Забери.

Не страшно вітрів, ані кривди суворої.
Моя Україно, мій шлях озори!
Якщо і впаду під колеса історії,—
Я Феніксом знову здіймусь догори...
Забери мене, Марійко, звідси,
Забери.

Та тільки мертвого забрала —
 Не встигла вчасно.
 Час такий.
 Занадто рано відкувала
 Зозуля роки.
 Жаль гіркий
 З усіх-усюд на Україну
 Сльозиться, тужить, поспіша:
 Захисник мови і людини
 Вже в путь останню вируша —
 На кладовище...
 Боже, боже,
 Накин' хоч оком з висоти:
 Хто ще такі тортури зможе
 В житті короткому знести?
 За мову, що волає в муках:
 «Вдихни, вдихни слова нові!»
 За доньки смерть,
 За смерть онука,
 За роки передгрозові,
 Де віднайти стежину власну,—
 Як голку в сіні.— Де ти? Де?
 Громада просвітян безчасна
 В могилу генія кладе.
 Точніш не генія — лиш тіло.
 А геній тут, між нас вита...
 Вмира людина...
 Добре ж діло
 В віках плодами пророста.

Станіслав Тельнюк

БАЛАДА ПРО РІДНЕ СЛОВО

*Незабутній пам'яті великого педагога України
 Василя Олександровича Сухомлинського,
 від якого я вперше почув цю історію...*

I

Над Бухенвальдом днина загаса.
 Над Бухенвальдом чорні небеса.
 Одгонить ніч горілими кістками.
 Сліпий прожектор вирне із пітьми
 І згасне знов. Мовчать сторожові
 Залізні вишки. Чорні вартові,
 Немов привиддя із страшного сну,
 Вдивляються у темряву нічну...
 Над Бухенвальдом — навіть зір нема.
 Над Бухенвальдом — морок та пітьма.
 Над Бухенвальдом смерті чорний птах
 Свої колючі крила розпростяг...

2

Дитячий блок... Ряба мережа грат...
 І тьмяний блиск голодних оченят...
 З-над Волги, Бугу, Ворскли та Сули
 Дітей сюди вагонами везли...
 Дитячий блок... Сирітський тихий плач.
 «Ви — німці всі!» — гукає наглядач.
 І вже не хліб — чужинське слово «брот»,

Немов вуздечка, роздирає рот.
 Оте чужинське, те нерідне «брот»
 Звучить у серці, як зловісне «тот»¹.
 «Ви — німці всі!» — кричать кати довкрузь.
 «Ви — німці всі!» — І вже з дитячих душ
 Фашистська люта сила вибіка
 Дзвінки слова і Пушкіна й Франка —
 Щоби в серцях померх великий світ,
 Щоб дума вже не рвалася в політ,
 Щоб сонця промінь не лягав на шлях,
 Щоб слово «сонце» згасло у серцях.
 І щоб забулось, як цвітуть сади,
 Щоб змовкнув дзвін джерельної води.
 Щоб згасли краю рідного пісні
 І Батьківщини зорі вогняні.

3

Над Бухенвальдом днина загаса.
 Над Бухенвальдом мертві небеса.
 У вартового — зведений курок.
 Мов велетенський гриб — дитячий блок.
 Та крізь усі сторожі і дроти
 Й сюди зумів підпільник проповзти.
 І він говорить пошепки слова —
 І знов дитяче серце ожива.
 Він їм говорить «сонце» та «зоря»,
 Він їм рядки читає з «Кобзаря»,
 І вчить найменших зневажать біду
 Весела «Казка про попа й Балду».
 І в душах знов ожив великий світ,
 І знов серця полинули в політ,
 І сонця промінь знов осяяв шлях,
 Бо знов заграло сонце у серцях.

¹ Смерть (нім.).

І знов згадалось, як цвітуть сади,
 І дзвін ожив джерельної води,
 І знов заграли мамині пісні
 І Батьківщини зорі вогняні...
 І наче більш нічого й не казав —
 Та лиш слова знайомі називав,—
 І зрозуміли в ніч оту вони,
 Чиї вони, яких батьків сини...

4

Отак на третю й на десятую ніч —
 Крізь тьму повзли, загибелі настріч,
 Підпільники. Вони серед імлі
 Дітей свого народу берегли.
 ...У сірій тьмі почулось раптом: «Хальт!»¹
 Од пострілів здригнувся Бухенвальд.
 Есесівців душила люта злість:
 «Він що робив тут, чортів комуніст?!
 Чому він ліз у той дитячий блок?»
 А він мовчав, а він навік замовк,
 Немов усі оті слова, що мав,
 Він дітям поневоленим віддав...
 Уранці серед сірої імлі
 Його до крематорію вели.
 Удалині сірів дитячий блок...
 Останні кроки...
 Вже й останній крок.
 А у душі дзвенів великий світ,
 І переможно рвалася в політ
 Його душа...

А десь цвіли сади,
 І чувся дзвін джерельної води,
 І грали краю рідного пісні,
 І Батьківщини зорі вогняні.

¹ Стій! (Нім.)

Любов Забашта

РІДНА МОВА

Пролетіли роки, ніби білі лелеки
Від того озеречка, від моєї ріки,
І кохання далеко, і юність далеко,
А вони все у небо летять з-під руки.

Білокрилі мої, ви лелеки чи, може,
Мені суджені, мабуть, іще з пелюшок
Мого серця вкраїнського дикії рожі,
Що засіяли стільки життя сторінок?

Прийняла я дарунок від нені — то мова,
Тому скарбу ніколи не скласти ціни,
Моє серце вона осява барвінково,
Будьте вдячні матусі, і дочки й сини!

Будьте вдячні народу, бережіть тее слово,
Що гранилось віками у битвах, в трудах,
Воно визріло вже і співа колосково —
Синя птиця народу — на буйних вітрах.

Дмитро Луценко

РІДНА МОВА

Олесь Гончару

«Разучите
ету мову
на знаменах —
лексиконах алых,—
эта мова
величава и проста...»
Владимир Маяковский

Давно, давно,
ще в пору колискову,
блаженим безтурботним малюком
я всмоктував у серце рідну мову
з цілющим материнським молоком,
Вона була як вогник для дитини
і розумом, і першим відкриттям.
Влилась у кров,
вросла в живі клітини
не райського —
сутужного життя.
Тепер і день і ніч без передишки
перевертаю ревню тонни брил,
усе шукаю точних слів для книжки,
щоб душі зачаровувать могли,
Мов тепла щирість маминої ласки,
якій з дитинства радуємось ми.
Були у мене успіхи й поразки,
азнав у праці світла і п'їтьми.

Навчався терпеливості у нені,
коли вона була іще жива...
В народі в невтолимому натхненні
визбирував проникливі слова,
щоб відстані долали і кордони,
не гнулися під ударами, як цвях.
Гули в піснях розчулено,
як дзвони,
на все життя лишаючись в серцях,
як лист, що лиш розвеснився на кленах,
як хміль іскристий вистояних вин,
як матері любов благословенна,
що пестить нас безгрішно до сивин.
Бо ті слова —
одвічне царство мови,
що вижило й узориться тепер.
Вона звучить магічно,
як Бетховен,
в устах братів по крові і сестер.
У ній усе:
діброви й верболози,
Дніпра і Ворскли витканий атлас,
козацька доблесть і кріпацькі сльози,
ще й дума та, що вистраждав Тарас.
Розмай Карпат,
де юниться на скелі
смерічка недоторкано-струнка,
незгасне сійво вбогої оселі,
що нам дала у спадщину Франка.
Діброви праслов'янської Волині,
з журбою Мавки й болем Лукаша,
де гордою Кассандрою і нині
вита бентежна Лесина душа.
Мов писанки хатини сіл затишні,
в курганах скіфських сива далина.
Та усмішка жива Остапа Вишні,

та пристрасть Ярослава Галана.
О рідна мово!
Є ще люди ниці
зрікаються, бува, і матерів!
А я твої троянди й чорнобривці
любов'ю до пелюстки обігрів.
Ти — крона й корінь рідного народу:
батьків, дідів, і прадідів, і пра...
І час твою не вичовгає вроду,
не висотає Ворскли і Дніпра,
В твої ж глибини
Рильського й Тичини
навік укоренилися рядки.
З твоєї животворної вощини
і я ліплю поезій стільники.
В тобі —
мої лани широкополі,
благославення мамине і хліб.
Без тебе я страждав би,
як без долі,
і вже б давно, приречений, осліп.
Бо ти —
моя сподвижниця і слава,
мечі і струни, правда і терни
від київського князя Ярослава
до нашої стрімкої бистрини.
Слов'янської родини пишна гілка,
сестра билин, в яких Росії кров.
Приваблива калинова сопілка
в народному оркестрі братніх мов.
Життя мого майбутнього основа,
нехай же родить щедро твій город.
Коли щеза чиясь у світі мова,
щезає разом з нею і народ.

Микола Сингаївський

МОВА

Я — земля.
Моя мова — звичайна трава-самосійка,
А якщо поіменно — то всі імена свого роду я маю:
Спориш, подорожник, трава-мурава...
Я — земля.
Моя мова — дерева і квіти,
Тут абетки не вистачить,
Щоб усі поіменно назвати.
І тому тільки знає земля нашу мову,
Лиш вона прислухається:
Як ми прагнемо,
Як проростаєм,
Як до сонця, до світу тягнемось,
Як за землю корінням тримаємось.
Бо ж земля без коріння — то не ми,
А без мови своєї —
ми й поготів не земля;
Ми — безіменні,
як порох під вітром.
Та на щастя
Я чую і землю, і квітку,
І траву, і дерева...
То я проростаю.

Юрій Рибчинський

НАША МОВА

Мова, наша мова —
Мова кольорова,
В ній гроза травнева
Й тиша вечорова.
Мова, наша мова —
Літ минучих повість,
Вічно юна мудрість,
Сива наша совість.

Мова, наша мова
Мрійнику — жар-птиця,
Грішнику — спокута,
Спраглому — криниця,
А для мене, мово,
Ти мов синє море,
У якому тоне
І печаль, і горе.

Мова, наша мова —
Пісня стоголоса,
Нею мріють весни,
Нею плаче осінь.
Нею марять зими,
Нею кличе літо.
В ній криваві рими
Й сльози Заповіту.

Я без тебе, мово,
Без зерна полова,
Соняшник без сонця,
Без птахів діброва,
Як вогонь у серці,
Я несу в майбутнє
Невгасиму мову,
Слово незабутнє.

Дмитро Білоус

РІДНЕ СЛОВО

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово!

Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь пташиним граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.

Плекаймо в серці кожне гроно,
прозоре диво калинове.
Хай квітне, пломенить червоно
в сім'ї великій, вольній, новій.

Валентин Бичко

МОВА

1. Рідна мені до болю

Мово моя українська —
Батьківська, материнська
Рідна мені до болю,—
Дужий я із тобою!

Я твоїм вольним гомоном
Повніюсь, як ватра пломенем.
Плачу твоїм я шепотом,
Тішуся твоїм щебетом.

Лину до друзів леготом —
Гуком твоїм — перегуком.
Вибухну твоїм реготом —
Ворога трусить трепетом!

Ти не линюча, мов райдуга,
Роси в тобі зібралися.
В пісні бриниш — аж гай гуде,
В казці — змовкають праліси.

Серця людського лірика,
Повна печалі й сміху ти.
В світі з тобою широко.
Легко тобою дихати.

2. Поле мені наговорена

Мово моя українська —
Батьківська, материнська,
Я тебе знаю не вивчену —
Просту, домашню, звичну,
Не з-за морів прикликану,
Не з словників насмикану.
Ти у мені із кореня —
Поле мені наговорена,
Дзвоном коси прокована,
В чистій воді смакована.
Бодем очей продивлена,
Смутком багать продимлена,
З хлібом у душу всмоктана,
В поті людським намокнута,
З кров'ю моєю змішана
І аж до скону залишена
В серці моїм. Ти звеш сюди
Добрих людей до бесіди.

Бесідо ж моя щирая,
Всіх я до тебе запрошую.
Тільки у вас я вірую,
Люди мої хорошії!
Тільки для вас визбирую
Чисті, незапорошені,
Світлі слова, мов промені,
Неголосні, єдинії.
З вами в розмові, в гомоні
Чую себе людиною.

3. Бурями ти пронизана

Мово моя українська —
Батьківська, материнська,
Ти у мені не тиха —
«Тінь, да верба, да стріха»,
Не вітерцями прилизана —
Бурями ти пронизана!
Плеще в тобі, непокоїться
Робітничча околиця
Говором гіркуватим
З гумором несварливим,
Гамором крикуватим
З лагідним переливом,
Словом, у серці виспілим,
Праведним, робітничим,
Гордим, високим виспівом,
Революційним кличем!

4. Ти не чужа нікому

Мово моя українська —
Батьківська, материнська!
З добрим словом Росії
Ви — дві ниви зелені.
Густо-рясно засіяні
Зерном з одної жмені.

З мовою Білорусі
Ви — мов дві річки скреслі,
Злиті в єдинім руслі,
Нерозлучата-сестри.

Ти не чужа нікому,
Хто лише раз пригубить

Слово твоє — до скону
Зразу тебе полюбить.

5. Ти нас не вчила молитви

Мово моя українська —
Батьківська, материнська!
Ти нас не вчила молитви,
Псалми в тобі не звучали.
Чадом слова налиті
Десь попи позичали.

Дух непокори в жилах —
Чую — в моїх буяє,
Бо слів церковних безсилих
В мові моїй немає.

Панові ти смерділа,
Ката весь час лютила,
Іншим була без діла,
Тільки народу — мила.

Тільки народ з тобою —
Бодем своїм, журбою —
Гнівом своїм, судьбою —
Вистояв серед бою!

Слово твоє в уярмленні
Люті кати держали.
Гризли тебе роз'ярені
Пси великодержавні.

А то й доморощені свині
Здумали в тебе лізти —
Жовті, жовті, аж сині
Націоналісти.

Сіяли в тебе плевели,
Лезом тупим стругали,
Плутали і псякревили,
«Дойчиком» підстригали.

Тими словами-каліками
Грались в «народні сценки» —
Каркали, кукурікали
Пуцьвірки-куркуленки.

Вітер Жовтневого бою
Вибив пісок із слова —
Наче під молотьбою
Витрусилась полова.

6. Всміхнена, чорнобрива

Мово моя українська —
Батьківська, материнська!

Я не журюсь нітрошки,
Що хтось тебе забуває,
«Б'є, мовляв, цвяхи в дошки,
В труну тебе забиває».

Ні ж бо! Нестримно плине
Річка широким устям.
Що там одна краплина
В морі мільйонуустім!

Хай тебе хтось забуде —
Що нам з такого вчинку?
Дихання мільйоногруде
Не перепинить піщинка.

Пестить синів і дочок
Слово твоє рум'яне.
А упаде листочок,—
Сад рясний не зав'яне.

Знаю я більш яскраву
Шану твоєму слову:
Ленін любив ласкаву,
Лагідну нашу мову.

Волею Партії Леніна,
Люблена скрізь, велика,
Всюди ти роззнаменена,
Як Маяковський кликав.

Як ти цвієш, зростаєш —
Всміхнена, чорноброва!
Світишся, аж сієєш,
Сонячна моя мова!

І небувале завтра
Зорі тобі насвітали —
З неба — з уст космонавта
Линеш ти над світами!

7. Очі моєї мови

Та тут припекти я мушу
Вилинялого чинушу,
Що порохом слів притрушує
Голую свою душу.

Фантазія його бідна
Слинить усюди слизько:

«Хто, мовляв, любить рідне,
Той зневажа російське...»

Грізно очима поблискує,
В цитати лізе, мов вужик...
Бреше,
Як молотком теше!

Сам він не любить російської,
Його влаштовує суржик.

Треба йому для вжитку
Слів яких двадцять п'ятеро
І то порожніх, мов сітка
Із дірявого ятера.

Кволий його, ледащий
Не може вмістити розум,
Що всі оті «ісходящі» —
То не толстовська проза!

Скажеш йому: — Учися!
Не йди по шляху легкому!
Ти ж острівцем безлісним
В морі стоїш людському.

Оком погляне люти́м,
Весь закипає дрожем...
А як же служити людям
Цей ортодоксик зможе —

Через яку загороду,
Через які загати?
Жити серед народу
І мови його не знати!

Що це ще за явлєні!
Їм не минуть провалу.
За це їх провчив би Ленін —
Віддав би до трибуналу!

Ну, а російська мова...
Що ж, як прийшлося до слова,
Я скажу просто в вічі,
Без плутанини, строго:
Знаєш що, чоловіче,—
Не чіпай дорогого!

Ще ж бо Тарас Шевченко
Навчав її нас любити
І не слова-поденки,
А слова-самоцвіти!

Слухаєм серцем радо,
З шаною і з любов'ю
Робітника з Ленінграда,
Ратая з Підмосков'я.

Горді ми руським людом,
Вільним російським краєм.
Бо якщо матір любим,
То і сестру кохаєм.

Хочеш ти, щоб однаково
Всі виглядали лица —
Дрібно, як зерно макове,
Наче жуки в травиці.

Хочеш, щоб трьома фразами
Люди красу хлебтали,

Люди живі, із м'язами,
Голими стали хребтами!

Взять однією барвою
Райдужний світ залити!
Враз однією шваброю
Вимести цвіт із світу!

Ні, в твою дудку грати
Люди не будуть зроду.
В рамки, як і за грати,
Не увігнать народу!

Очі моєї мови
Карі, вогні досвітні.
Руської — вечорові,
Сірі, сталі, блакитні.

А білоруської — цвіту
Синього в літі льону...
Як же чудесно жити
Серед такого світу
Розмаїтого тону!

Микола Карпенко

МОЛОДИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ — НЕ ВЕЛЬМИ ДРУЖНЕ ПОСЛАНІЄ

Поспішаю до отчого дому...
Тільки краще б отак не летів,—
Стало гірко за батьківську мову
І за мову російських братів.
Заболіло мені, як від рани,
І така мене туга взяла,
Ледь в автобус ввалились «кияни» —
Учорашнє школярство з села.
Ледь зайшла поміж ними розмова
Про звичайне, буденне, земне...
Замашним батогом по живому
Та говірка шмагала мене!..
Звідкіля воно?

Наче ж не з неба
І не звідти — з минулих сторіч...
Ну, не хочеш своєю — не треба,
Але ж братню не муч, не каліч!
Десять літ же до школи ходило,
А книжки — так і нині чита...
А яке ж бур'янище вродило
Там, де сіялась мова свята!
В'януть вуха —

не та і не інша —
Щось таке вже спотворене вкрай!..
Це ж говорить...

А як воно пише?..

...І ВИКУПИ ІЗ РАБСТВА ВЛАСНИХ ДУШ

Ми всі потрохи любимо Україну —
Її співучу мову солов'їну,
Квітуху мову, мученицьку глиб.
Ми всі нічого не берем від того,
Але щоб проклясти за неї бога?..
Себе ще не питали, чи змогли б.

Ми клянемося в почуттях до брата,
А особливо ж — меншого-таки.
І потайки вмебльовуєм палати,
І потайки випльовуєм дукати,
На котрі продавалися віки.
Потроху набираємося гласу
Для клятви невгамовному Тарасу.
Дивися, в слові зародився муж!
У слові зародився, що не в славі,
А віримо, що в славі, нелукаві,
Й самі собі прощаємо.

Чому ж?

Коли ж і хто на гору на Чернечу
Нас поведе за руки, як малечу,

Щоб ми з вершин Чернечої,
з крутизни
Нарешті не лукавили отчизні
Ні власній, ані братовій — довік.
Пречиста мово,
слово світанкове,
Зламай злочено ковані підкови,
Яви нам в душі свій пречистий лик!
І заступи од злої половини,
Від напівправди, від напівпровини —
За мертву смугу половини зруш.
Зірви поетам срібні еполети,
І вознеси до істини поетів,
І викупи із рабства власних душ!

«БО ТО НЕ ПРОСТО МОВА, ЗВУКИ...»¹

Рідна мова — це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «я», коли воно є, своєї особистої і національної гідності. Та річ не тільки в цьому. Річ і в об'єктивній природності, необхідності, доцільності рідних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об'єктивній цінності їх для картини світу, річ у тому, що з умиранням усякої, а особливо розвиненої національної мови, людство назавжди втрачає одну із сторінок своєї духовної історії, стає біднішим і несправедливішим.

Сьогодні на мови та їхнє майбуття треба дивитися не лише з погляду їхніх функцій, але й з погляду зафіксованих у них багатств національної духовності та історії. Отже, будь-які однобічні розв'язання тут недоречні. У нашому соціалістичному суспільстві єдино справедливий і реальний вихід бачиться у тому, щоб одночасно розвивати і національні мови, і мову міжнародного спілкування народів Союзу РСР, якою в нас стала російська. Її знання просто необхідне для людини будь-якої національності нашого Союзу.

Вільне володіння російською мовою безмежно розширює духовні горизонти, збагачує інтелектуальний світ наших народів. Але це не повинно применшувати значення національних мов та їхнього місця в житті кожного народу, не повинно зводити їх до ролі «другорядних» або не дуже «потрібних». З глибокою проникливістю ставився В. І. Ленін до проблем і потреб розвитку української мови і культури,

¹ Веч. Київ.— 1987.— 29 черв.

а в підготовленій ним 1919 року резолюції ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні ставилося «в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури», протидіяти «спробам штучними засобами відтіснити українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас».

Є, на жаль, люди, які вважають, що їм цілком достатньо так-сяк засвоєної російської мови, а вже, скажімо, українська їм ні до чого. І не задумуються ці люди над тим, як обкрадають себе. Маючи щасливу можливість знати обидві мови, тобто володіти ключами до двох літератур, до двох духовних світів, вони від такої можливості бездумно відмовляються, забуваючи давню мудрість: скільки мов ти знаєш, стільки життів проживеш,— в якій висловлена істина про мову, як фактор величезного самозбагачення людини.

До речі, в XIX столітті передова російська інтелігенція в Москві й Петербурзі знала Шевченка й без перекладів, читала в оригіналі. Залюбки дивилася спектаклі українських театральних труп. Бо ж відстань від російської мови до української не більша, ніж від української до російської. А сьогодні деякі кияни, харків'яни, донеччани, дніпропетровці, житомирці тощо не соромляться агресивно заявляти про те, що буцімто не розуміють по-українському, не соромляться пред'являти претензії від імені своїх лінощів і свого безкультур'я.

Виховання у душі любові до рідної мови, глибокої поваги і діяльного інтересу до мов інших братніх народів, формування потреби вивчення мови народу, серед якого живеш,— це важливі складники атмосфери соціалістичного інтернаціоналізму, культури міжнаціональних відносин. І тут велика роль належить літературам усіх народів.

Борис Харчук

СЛОВО І НАРОД¹

Нещасна, неправдива людина, що добровільно й легко зрікається рідної мови; щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі. Нещасні, прокляті батько й мати, що сплджують перевертнів; щасливий, непереможний народ, що породжує своїх захисників і оборонців.

«Ну що б, здавалося, слова...— чуємо з малих літ тихе запитання довіри, здобуте з найбільших глибин. — Слова та голос — більш нічого! А серце б'ється-ожива, як їх почує!..— і спрямоване в саму душу зав'язаного світу, як сакраменто: — Знать, од бога і голос той, і ті слова ідуть меж люди!.. »

У відповідь — кредо: «Вогонь в одязі слова»,— твердо, як з-під ковальського молота.

І, як руків'я наскрізьсічного меча, поєднання довіри й кредо: «Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинути обоє».

Ця інтерпретація, як втілення українського народного духу в слові наших найбільших поетів, мислителів, революціонерів, так і непоборного вияву становлення національної самосвідомості — її буття і творення.

В головах слова стоїть свідомість, у головах свідомості стоїть слово. Вони з купелі крові, що пульсує в грудях і заливає мозок.

¹ Посмертна публікація // Прапор.— 1988.— № 10.— С. 147—163. Друк. із скороченнями.

Слово не значок, не символ — це вогонь, а перефразовуючи вже відоме: сорочка духу народу.

Вона досконало-вишукана й коштовно-прекрасна — невтомно шита з покоління в покоління і турботливо передавана з роду в рід для найвищого, повного довершення, що йому не буде кінця.

Вона вся з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована саявом місяця, зірок і переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом — кожна її ниточка вимочена в Дунаї, криницях і струмках людської звитяги. Вона з голосу тура, мисливських сурем, скрипу дерев'яного рала, крику погонича, стогону вола в борозні, рокоту комбайна — вся з колосся, осмаленого війнами і торкнутого «мирною» радіацією. Вона з блиску козацької шаблі і весла невольницького човна, що чалить у бурях на тихі води — вся з шляхетного лицарства, що йому ніщо найстрашніші муки й тортури. Вона, як напнуті паруси волі, зіткані з останнього поклику воїнів і борців повстань, революції, битв за волю, честь і незалежність — вся змочена удовиною сльозою, повита дівочою тугою на ясирних та окупантських торгах і просолена зойками голодного конання. Вона з полум'я очей, відчайдушної усмішки, рішучого вихору з-під каблука — вся спрямована в стрімкий лет, щоб наша доля нас не цуралась. Вона з першого радісного щибету немовлят і тяжких похоронних плачів — вся з весен і морозу, так часто палена спекою, бита градом і дощем, але завжди повна осіннього досягання. Вона з потаємного шепоту і зітхань закоханих у станціях метро, під незугарною аркою урбаністики, на ажурних мостах, на простих кладках, звичайних перелазах, у парках і дібровах — уся з хмільного чар-зілля, настоящего на серці. Вона із земних глибин і небесних висот — уся з могуті інтелекту й кричі моралі. Вона

з колискової молоді матері над первістком — уся з шелесту дерева життя й пізнання зі старого в новий світ. Вона вся з тучі й грому, як з води і роси, — така українська мова. Ніжна й тендітна, а міцніша броньованої броні, бо єднає дух і тіло, бо їй в основі — неперочність, цнота й чистота.

Та годі її занедбати, занехаяти, як відбувається самогубство, цілковите знищення — тлін і порох, а насильницьке здирання уподібнюється всеспаленню і попелу.

Українському слову з часів його виникнення («А ми просо сіяли, сіяли...») й на всіх історичних шляхах доводилося нелегко.

Здобувши в муках і боротьбі громадянство в писемності, воно стражданням, страдництвом, мужністю і радісною відвагою фольклору, літописів «Слова о полку Ігоревім» б'є дзвонами в пам'ять і гримить громами в сумління живих і ненароджених, пориваючи до своєї слави й безсмертя.

Чому ж величальні дзвони обертаються в подзвін, а благодатний грім — у похоронну тугу?

Як і чому могло статися, що виплекана, виспівана народом, гартована в борні за свою самобутність, врятувана з утисків, заборон і асиміляційного пекла двох кровожерних імперій — російської й австро-угорської, піднята до визвольних революційних кличів і в результаті цього утверджена, як рівна серед рівних усіх мов загальнонародської культури й поступу, українська мова раптом стає зайвою й непотрібною? Як і чому це відбувається у найбільш освіченому ХХ ст., в час суцільної обов'язкової грамотності, індустриального продукування книг і періодики, розповсюдження радіо й телебачення?

Ці запитання приковують до стовпа ганьби; шкварчиш на інквізиційному кострищі несправедливості, дим усесвітнього сорому виїдає очі. Де дітися? І ти,

ти теж винен, що ці «прокляті» питання з'явилися, як сувора реальність. А від дійсності не відхрепчуться.

Наче ж нема ніяких заборон, жодних репресивних заходів: навпаки, закони декларують волю. Як же і чому ж?

Слово, мова — не просто будматеріал, а твоє покликання. Вони — і совість, і правда. Їх нема про будень і про свято. Вони — одні, єдині. Без них не дихнеш. Ти мусиш, ти повинен давати відповідь, як на суді честі.

За нами — немовкна історія. Вона продовжиться, стане і буде на наших кістках — жива й невмируща. Її свідчення невмолимі, як блискавка у найпохмурнішому небі: вона розтинає їх знаками вогню, полум'яно освітлює землю, небо і свідчить: вона — історія.

Спускатися в глибину віків — пити з повного відра здоров'я на горі косі й чумі: криниця історії не замулюється.

Минуле ніколи не заперечує, а завжди підтверджує.

Сила й мудрість сучасників і нащадків — у знанні, в усвідомленні до мозку і кісток вікового твердого досвіду предків, як свого станового хребта, а безсилість і нерозумність — у забутті цієї науки.

Зрозуміло, затемнене давнє виєкраное сонячне сучасне — наближує, а не віддаляє від відповіді про заповість і непотрібність українського слова.

Наша мовна традиція сягає далеких, докняжих часів, а в період держави Київської Русі наше слово сягнуло державного творення: було відкрите не лише для близьких сусідів, а й для найвіддаленіших земель, збагачувалося іншими мовами й збагачувало їх. Його розвитку не могли зашкодити чвари й усобиці, феодална роздрібненість і навіть багатовікове монгольсько-татарське іго. Гідно подиву, що його не стяла шаб-

ля, що його не затоптали в болото кінські копита, що воно не розвіялося у вихорі навальних орд, а залишилося сіллю землі й народу.

Горіли хроніки, храми і святі книги, а слово вийшло з вогню, як заповіт.

Гнане, принижене й занепащене, воно ніколи не відчувало себе, як у полоні-безвиході. Йому належало ще немало зробити. Воно начеб чекало великої пори. І вона прийшла: велика пора формування нації — XVI і XVII століття.

Все прийшло у досі нечуваний і небачений рух — повсталася освіта, ширилася наука, збагачувалася культура. Народні братства творили, як на тепер, єдиний національний фронт. Слово впізнало еллінську й римську філософію й поетику, систему Коперника; воно стало демократичним і непоборним, як республіка Запорізька Січ, і прекрасне, як козацьке барокко. Цілком природно, що вияв його сили — національної самосвідомості збігається з вибухом визвольних змагань за національну й соціальну справедливість і свободу.

Такий безсторонній очевидець, як знаний історик і мандрівник сірієць Павло Алеппський, що зустрічався з Богданом Хмельницьким, стверджує: освіченість серед «козацького народу» — буденне явище. Він за нотував: «Не лише всі козаки, але більшість їх дружин і дочок уміють читати».

Повсюдною потребою стали школи й шпиталі, а не самі церкви. Ними опікувалося громадянство, а не окремі свідомі меценати. Вже не вистачало книг, що просто списувалися: вони не могли задовольнити найширших читацьких мас. Виникають друкарні — видаються не лише духовні твори, а навчальні посібники, наукові трактати, суто літературні й публіцистичні твори. Друкарні існують у Києві, Чернігові, Острозі, Зблудові — в другій половині XVII ст. їх 24 по всім

Україні. Зазначимо, що у той же самий час у Московському царстві — дві друкарні.

Свобода слова була невід'ємним правом людини, як право людини на життя. Ця свобода гарантувалася міжнародно, наприклад, у «гадяцьких пактах» читаємо: «Гимназія, колегія, школи и друкарні, сколько ихъ надобно будетъ, безъ препятствія ставити будутъ вольно и свободно науки отпращивати и книги печатати всякіє...».

Українському слову, охрещеному і вогнем у визвольній війні з польським панством, здавалось, не страшні ніякі тернисті шляхи попереду. Якщо Богдан Хмельницький був батьком нації, то її матір'ю була мова.

Друковані на Україні книги проникали через кордон у володіння Московської держави. Тут на них чекало пильне око патріарха і «освященнаго собора», що іменували ці книги із-за «литовскаго рубежа», з «черкаской земли». Цар Олексій Михайлович у договорі з поляками вимагав, щоб «все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели, також печатники или друкари, смертию казнены и книги собрав сожжены были и впредь чтобы крепкий заказ был безчестных воровских книг никому с наших королевского величества подданных нигде не печатати под страхом смертной казни». Тож твір такого вченого, як Кирила Транквіліона-Ставровецького, його «Учительное евангеліє», що вже не раз виходив друком на Україні й потрапив у московську землю, було наказано «собрати и на пожарех сжечь» як за зміст, так і за «слог его еретический». Такі випадки повторювались неодноразово. Патріарші розпорядження й ухвали соборів інкримінують українським авторам «примрачная реченія», а тому вводяться офіційні посібники з правилами «о произношеніи російских букв», і нарешті з'являється імператорський указ Петра I в 1720 р., де узаконюється: «Внов книг никаких, кроме

церковных прежних изданий, не печатають»... Так розпочинається мартиролог української мови: вона стає мовою закріпаченого плебсу — її слово живе у пісні й думі, у фольклорі взагалі та ще в потаємних звітках «списателів». Видатні досягнення народного генія — літописи Самовидця, Величка, твори Сковороди будуть чекати десятиліття й десятиліття, аж поки відкриються очам здивованих нащадків і стануть відомі в найдалших кінцях світу. Україна ж на довгі століття перетвориться в країну безпросвітної безграмотності. Роздертий, розшматований народ конатиме в двох тюрмах народів під скіпетром вінценосних імперій — у цих тюрмах конатиме і його мова.

Сам час начеб перестане існувати. І тільки пісня, та й то згодом, саме пісня, що в ній «усе — історія й батьківська могила», з тяжким боєм, з великим сумом розповідатиме, що вже років двісті, як козак ходить понад Дніпром і викликає з води волю, а доля йому відповідає, що сама у в'язниці й під караулом.

І тоді, коли ерудовані ідеологи монархії вже й не збиралися справляти панахиду над українським словом, бо гробокопачі добре потрудилися й до них, раптом залунав живий сміх Енея, світ потрясло: «Реве та стогне Дніпр широкий...» і з-під каламутних хвиль виплила, щоб уже ніколи не потонути, чарівна «Русалка Дністровая».

Українське слово не просто заявило про своє воскресіння: воно довело на повен голос, що не підвладне ні русифікації, ні колонізації, ні онімечуванню, ні мадяризації, що воно — велике слово великого народу, що воно — неасиміляційне. Не тоне у воді й не горить у вогні. Його життя — це не нудотне видіння в послуговуванні для домашнього вжитку, а поклик до вічної боротьби — творчості й діяння.

На його гордо піднесену голову посипалися процеси, циркуляри, укази.

1847 рік. Судовий процес над Кирило-Мефодіївським братством, а офіційно: процес «украино-славянстов».

Засуджено й репресовано Тараса Шевченка, Панька Куліша, Миколу Костомарова та багатьох інших. Найреволюційнішому з них Тарасові Шевченку суворо заборонялося «писати и рисовать». Цей процес піддавав колективному осуду, колективним репресіям українську мову як таку.

А результат? «Кобзар» — книга буття народу і безсмертності нації, «Чорна рада» — перший історичний роман нової української літератури й багатотомні історичні праці, без яких не обходилися, не обходяться й не обійдуться майбутні фахівці історичної науки.

1863 р. від 18 липня циркуляр Валуєва. «Давно уже идут споры в нашей печати о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы...», — пише міністр внутрішніх справ і, покладаючись на якесь міфічне «большинство малороссиян», категорично стверджує: «Они весьма основательно доказывают, что никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может...» Свою жандармську категоричність він обґрунтовує так: «Наречие их (малороссов), употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши (час вибуху польського повстання); что общерусский язык так же понятен для малороссов, как и для великороссиян, и даже гораздо понятнее...» А завершується циркуляр, як і варто сподіватися: «Пропуском же книг на малороссийском языке, как духовного содержания, так учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения, приостановиться». На основі цього циркуляру вироблялися інструкції цензурного комітету, який вводив його постулати в практику.

Відбулося знесення панщини і відбулося повне закріпачення українського слова.

Це закріпачення, власне, його цілковите знищення посилювалося з року в рік інструкціями «особаго совещания» найвищих сановників імперії.

1876 р. Емський указ.

«Государь Император в 18—30-й день минувшаго мая Высочайше повелеть соизволил:

1) не допускать ввоза в пределы Империи без особаго на то разрешения Главного Управления по делам печати каких бы то ни было книг и брошюр, издаваемых за границей на малорусском наречии;

2) печатание и издание в Империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить, за исключением лишь:

а) исторических документов и памятников,

б) произведений изящной словесности, но с тем, чтобы при печатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников; в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания и чтобы разрешение на печатание произведений изящной словесности давалось не иначе, как по рассмотрению рукописей в Главном Управлении по делам печати;

3) воспретить также различные сценические представления и чтения на малорусском наречии, а равно и печатание на таковом же текстов к музыкальным нотам».

Це був смертельний вирок українській мові: на шибилицю з петлею на шиї було поставлено навіть фольклор — пісенну творчість народу. Скасовувалися і виганялися з ужитку слова: Україна, козак, Запорізька Січ...

XIX ст., означене в поступі людства, як століття революцій, гуманізму, весни людства і народів, вияви-

лося лютою зимою: українська мова замерзала, як у льодовику.

Діялося це тоді, коли на сторожі народу — німих рабів уже стояло слово Тараса Шевченка.

Результат? Ніщо інше, як саме це слово «підперло плечима» народ. Він не похилився — народ, зведений до тягла, відігнаний від шляхів прогресу, сірома, бидло, за визначенням володарів, загнане зі своїм «наречем» під селянську стріху, як у резервації.

Сила ж тієї сіроми, того бидла — його душа — явила свою незборимість перед царем і цісарем зі всією їхньою державницькою сатрапією і всією збройною силою.

Село було й залишається колискою народу й мови.

І закайданена, плондрована душа народу обізвалася з-під карпатських гір: «Вічний революціонер — дух, що тіло рве до бою!» Україна заговорила вселюдським кличем.

Запізнілий оптимізм анітрохи не ліпший, ніж передчасний песимізм. Вони в імперії — два чоботи пара, але австро-угорське копило було трухлявіше.

Сам природний розвиток цивілізації й культури — боротьба за права народу, за права нації, самосвідомість і певність такої боротьби були згвалтовані й штучно припинені жорстоким мордом на довгі часи.

Від народу приховувалися, як замуrowані в склеп, найвищі вияви його духу, національної свідомості — не лише твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, як здобуток і надбання загальнонародської культури, а романи й повісті Анатолія Свидницького, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, що роблять честь літературі європеїзму. Стара біда стала традицією.

Хто і як тільки не втівав у чужі мови й культури: їх приймали шанобливо й прихильно, поблажливо й ласкаво поплескуючи по плечу, — «хохлів» і «галіціак».

Всесвітня і в основі своїй землеробська культура, що з незапам'ятних часів прийшла на зміну кочівництву і за багатолітню свою історію витворила, здавалось, непохитні норми буття й моралі, повсюдно освятивши їх як поганством, так і новітніми релігіями, повільно хилилася до заходу: здійснювалося пророцтво, що новонароджене дитя Фултона й Уатта пожере царів, а престолами тільки закусить. Наставало ХХ ст. — вагітне соціальними потрясіннями, світовими війнами і перетворенням світу, що характеризуватиметься перш за все розваленням імперій, колоній і створенням нових національних держав.

Українське слово, що, як у льодовику, кволо, але все ж стає на ноги: воно проривається в науку, перш за все історичну, здобуває її, не кажучи про те, що з тріумфом опановує сцену.

З вибухом першої російської революції, з'являються демократичні українські преса, книгодрукування. Революційне запитання: «Хто ви?..» — стукає у вікна під лівобережну й правобережну стріху.

Перша світова війна: на українське слово чіпляється цензурний намордник. Українці — солдати російської армії — стріляють в українців — солдатів австро-угорської й одержують за це однакові березові хрести.

На запитання: «Хто ви?» здеморалізовані люди відповідають: «Ми — тутейші».

Вдаряє друга, третя революційні хвилі — розпалюється громадянщина, інтервенції. Українське слово вмивається кров'ю на фронтах, що перетинають серця і землю. Хто як хоче, так його обзиває, навіть контрреволюційним, збройно заперечуючи йому право на життя, й глумливо плює в обличчя.

І в цей же час це скривавлене слово заявляє: «Чуєш, сурми заграли!» і «Вдарив революціонер — захитався світ!» Воно входить у стіни першої Академії

наук, з'являється в академічних університетських аудиторіях... Жовтнева революція проголошує його рівноправним, вільним і декретує йому всебічний розвиток.

Мучив голод, єдину душу перетинав Збруч, доконувала розруха, але сповз льодовик, і перед українською мовою відкрилося заповітне — сім'я вільна, нова.

Всією своєю могутньою силою, що її не могло переїсти ніяке самодержавство («... духом, що тіло рве до бою»), і в усякій в своїй непорочній красі, що її не могли затьмарити ніякі супостати («Ой, ти, дівчино заручена...»), українська мова твердо і владно підіймається на розвалинах старого. Її хода революційна і прекрасна. Всі сфери творення й діяння — відкриті. Розпочинається українізація. Українізуються освіта й культура, економіка й техніка, господарство й адміністрація — українське слово ставало державним.

Українізацію здійснювало покоління, що здійснювало й соціалістичну революцію.

Це було відродження. Воно тривало недовго, завершилося самогубством Миколи Хвильового, Миколи Скрипника і масовим винищенням.

Почалася сталінщина: революція, диктатура пролетаріату оберталися диктатурою культу особи. Морозів без зазимків не буває. Культ виростав не на піску: він мав глибоке історичне коріння абсолютистської деспотії, прикривався реконструкцією відсталої, збитої країни, галасливо обґрунтовувався теорією посилення й загострення класової боротьби з кожним новим кроком перемоги соціалізму. Все стало масове — індустріалізація, колективізація, культурна революція і, як цілком законне, історично неминуче, навіть як природне — масовий голод, масові процеси, масові розстріли і масові заслання «ворогів» народу.

Судили колгоспника й робітника, наркома й вахтера, академіка й асенізатора. Будь-хто піддавався остракізмові. Потенціально кожен у першу-ліпшу мить міг стати ворогом народу. Над усіма навис смертельний страх — реальна кара за вигадані й інкриміновані гріхи. Чаклунство і відьомство культу перевершило фанатизм середньовічного мракобісся. (...)

Все робилося швидкими темпами: вимирали мільйони, і засвічувався Дніпрогес, без суду й слідства здійснювалися вироки, і зводилися велетні... Міста, заводи, магістралі, сини й дочки називалися іменем культу. Соціальні біди, неправда, переслідування виганяються за кордон, а тут «від молдованина до фінна на всіх языках все мовчить, бо благоденствує...»

Українське слово вмирало з голоду і будувало, воно плакало за засудженими і сміялося з радості творення. Ніхто не добачав, як воно вмирало, і не дочував, як воно плакало: трупи ховалися без домовин, а сльози лилися в темних кутках.

Зате всі бачать і чують, як воно аж заходить від сміху й радості, — це стає повсякденною турботою преси, радіо, публіцистики й художньої літератури.

Соціальна й національна нерівність і, як їх найпоширеніший вияв, неписьменність — ліквідовані. Українській мові, чи тільки їй одній, дозволяється, ставиться в обов'язок, де б вона тільки не звучала: на полі, на заводі, в школі, театрі, кіно — радіти, пишатися й звеличувати. З неї потихеньку, але пильно вилючаються слова, звороти, скасовується літера, з науковою ерудицією обґрунтовується спорідненість і наближення — прогресивна уніфікація, що неухильно дотримується від букваря й до академвидання.

«Вдарив революціонер — захитався світ!» виливається в «Ой, Сталіне рідний, тобою радієм: візьми ж моє серце у серце своє!» Виливається щиро й голосно,

начеб в унісон пісенній національній традиції, де закоханий просить кохану взяти його серце, а віддати йому своє; поет прямує далі — йому анічогісінько не треба навзаєм, він колінно, через «Ой» благає взяти його серце просто так, з великої вдячності й відданості, а самому блюзнірськи жити без серця.

Друковане слово — основа освіти, науки, культури, книга, що її спалювалося, конфіскувалося, заборонялося і за що боролось століттями, перетворюється в засіб ширення неправди й нищої вірнопідданості.

На догоду сталінщині препаруються історія й біологія, фізика й мовознавство — усна й друкована пропаганда поставлена на звеличення вождя й учителя, його доктрин для обдурення й оглушення народу і народів.

Добровільна, запопадлива, полохлива самоцензура боязко кладе на редакційний стіл таке вилущене й заслинене слово, що офіційній цензурі й робити вже нічого, але вона все одно його довилушує. Слово, як під пресом, а кричить, що вільне!

Весь смисл у навпаки: кричати, про що не болить, про що болить — мовчати.

Паралізувався пробіск думки й волі: слово втрачало первинність своїх значень і, як у гамарнях, кувалося «великих слов велику силу» — бляшані деренчливі квіти зла: фальш, облуда, зневіра.

І все ж загальносвітовий процес розпаду колоніалізму не міг поминути України: віками шматовані її землі й мова возз'єднувалися.

У цю пору сталінщина на короткий час увійшла у змову з гітлерівським фашизмом: вороги раптом солідаризувалися. Вони вимуштровувалися у тотожних казармах тоталітаризму, у них була однакова мета — заволодіти світом, правда, під різними, цілком протилежними гаслами: марксистсько-інтернаціоналістичним «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» й соці-

ал-націоналістичним «Дойчланд, Дойчланд юбер аллес!». Народи, а український особливо, дорого заплатили за цю змову.

Перша половина ХХ ст. поставила перед українським народом такі випробування й такі муки, що їх не знало ніяке інше слово. Покликане до життя українізацією й відразу ж нищене, воно, крім того, мусило зазнати і польської дефензиви, і мадярської безпеки, і румунської сигуранци, і концтаборів, і концернів смерті різних влад і систем — так відбувалося становлення національної свідомості: українська мова героїчно билась на фронтах, у підпіллі, партизанських загонах за своє існування. Вся планета землею, водою і повітрям повстала проти фашизму — проти нього стало й українське слово. Народ опинився між молотом і ковадлом. Люди, рятуючись, хилилися й хиталися в різні боки, а слово не хилилося, не хиталося, а стояло прямо й чесно.

Людинолюбство здолало людиноненависництво. Це була перемога добра над злом. Але вона й трохи не підточила сталінщини, навпаки, сталінщина скористалася героїзмом, жертівністю й самовідданістю народів різних континентів і рас, різного світогляду й національностей. Вона піднеслася, вивищилася і переросла у світову систему — настав апогей її міцї й сили. Відразу ж, у той же час під грім переможних салютів траєкторія цього апогея схилилася донизу. А що воно саме так, підтверджувала й підтвердить історія.

Українське слово, витверезене війною: «Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була!» — знову відступає назад, щоб славити «генералісимуса миру й життя».

Любити Україну і її мову — смертельний гріх. Нові тотальні репресії — звинувачення цілих народів у пособництві з гітлерівським фашизмом, що вони опинилися під фашистською окупацією, а українців захід-

них земель — у кривавій бандерівщині, і їх масове виселення, поголовне насильницьке переселення з українських корінних земель лемків і звинувачення найталановитіших радянських письменників ні в чому іншому, як у проклятому українському буржуазному націоналізмі, загання українську мову в прокрустове ложе вже випробуваного довоєння. Воно співає осанну, а ясить реквієм. Безсиле й анемічне, ледве продовжує жити в сільському побуті й витісняється в місті. З'являється російсько-український словник, що фіксує калькування. Сам вождь і учитель вдається в мовознавчі теоретизування й мало не визначає, якій мові й скільки літ ще жити. Це було останнє вчення сталінщини — сталінщина силкувалася взяти бодай теоретичний реванш за схилення свого апогея: вона так і не змогла в жодній із країн народної демократії уніфікувати, зросійшити чи нав'язати бодай двомовність у науці, техніці, економіці, армії — головному визначальному підґрунті духовного.

Сила української мови була в селі — у селі її безсилля. Це сила тоді, коли міста бовваніли, як острівці серед моря сіл. Чехи, наприклад, тим і врятувалися від онімечування, що море народної чеської мови затопило онімечувані міста.

Українське слово спіткало інше. Індустрія поклала кінець землеробській культурі, а створення атомної бомби і ядерної енергії покликала до життя нову культуру, яку диктувало й диктує місто.

Колгоспне безпаспортне село з порожнім трудовим являло таке дантівське пекло, що батьки нічого іншого не хотіли своїм дітям, як за всяку ціну випхнути їх із нього. Міста росли, ростуть і будуть рости, вимагаючи живої людської сили. Усе, що в селі освіченіше, мобільніше й рухливіше, кидається в місто здобувати місце під сонцем. А міста здавен у своїй переважній більшості зрусифіковані. До того ж в українські міста

хлинула така ж безпаспортна й знедолена російська людність. Її стало повно і в Середній Азії, і на Кавказі — скрізь, де прилаштуватися легше, ніж дома. Ця російська людність, ще вчора уполісована, нині стає владною ногою і за законом братерства й рівності вимагає своїх шкіл, преси, видавництв, театрів, радіо й телебачення. Колись, і то, безперечно, ще відкриється, як санкціювалося й планово організовувалося не лише зміцнення кадрами, а й переселення народів, і кому це було вигідно? Чому багатомільйонні українці в Казахстані, й не лише там, що не мають ні своїх шкіл, ні преси, ні видавництв, ні театрів, ні радіо, ні телебачення, виступають у ролі музикантів на чужому весіллі — знаряддям русифікації?

Смерть Сталіна не стала смертю сталінщини. XX протикультівський з'їзд партії відкрив очі на протизаконні, безпідставні репресії. Він реабілітував мільйони людей, діячів науки і культури, їхні твори, але не реабілітував одвічний потяг народів до збереження своїх мов, рідного слова, як своєї незнищенності. Навпаки, спадкоємці Сталіна всіляко силкувалися затерти ухвали з'їзду і на всі заставки розпиналися про прогресивність асиміляції.

В такій ситуації було перевидано словник української мови Б. Грінченка, і всім стало ясно — багатство української мови звернене не в сучасне, не в майбутнє, а в забуте минуле.

На руку русифікації діють два об'єктивні фактори: перший — економічний, що характеризується єдиним народногосподарським комплексом, і другий — психологічний. Першому, що вимагає колосальної, гігантської напруги для забезпечення сили радянської наддержави на противагу наддержаві США, що поділили світ на Схід і Захід, які стали лоб до лоба на останній межі вселенської атомної катастрофи, байдуже не лише до української мови, а й до всіх мов союзних рес-

публік і малих народів. Другий — ренегатський, обумовлений і підпертий першим. Він — поріддя сталінщини.

Сталінщина понад усе дбає про демонтаж свідомості й сумління. Серце виймається з людських грудей і замість нього вмонтовується полум'яний мотор, що під тиском жорстокості працює на замісники, аж до їх протилежностей — розум у безум, свобода в рабство, любов у байдужість, і спрацьовує: розчленоване сумління виробляє облудливу фальш. Здійснюється радіація совісті. Бажане видається за дійсне, ілюзія — за правду. Декларується безкласовість, народна однорідність. Людині втовкмачується, що вона «проходить як хозяин необъятной...», а людина не відчуває себе господарем ні на вулиці, ні на підприємстві, ні в хаті. Кастова номенклатурність надає людині освіту, роботу, житло і за одне невинне слово одним розчерком пера може це відібрати. Діють сила, волюнтаризм. Життя кожного й усіх згори й донизу зводиться до шматка насущника: всі тремтять за завтрашній день, а найпривілейованіші, тремтять найбільше. У шаленій гонитві за мнимим благополуччям нічого святого нема: ні традицій, ні розуміння добра і зла, ні добропорядності. Що вчора здавалося істиною, те нині проклинається. Відкинувши всі заборони й табу, людина живе нижньою своєю половиною: її дії диктують не серце і розум, а кеідох. Щоденно, щомиті коле очі люта кастова номенклатурна градація, що забезпечує їй подібним привілейовану розкіш і безкарність. Чесно досягти цього неможливо. Людині все байдуже — засліплена і знервована, вона пнеться з усіх ніг, щоб досягнути до прилавка забезпеченості. Найперше це можна досягти за принципом «мой адрес — не дом и не улица», тобто відреченням од рідної мови.

Обидва фактори, що їх можна назвати зовнішнім і внутрішнім, без особливих заборон і обмежень, про-

голошуючи нечуваний розквіт, створили таку реальність, яка начеб добровільно унеможливила українську мову в науці, техніці, економіці — скрізь і всюди панівні галузі нав'язують панівну мову. Українська, по-обивательськи, стала неprestижна. У школі її віддано на волю батьків і учнів: іноземна — обов'язкова, а своя, як хто хоче. А хто ж захоче, якщо наука, техніка, економіка й підступи до них — середня спеціальна й вища освіта, як єдине придане дітям, патент на насущник, зросійщені? Українська мова залишається мовою селянок, двірників-плебей та ще диваків-письменників, що їх ніхто не читає. Її не чути ні на вулиці, ні в установі, ні в кіно...

Сталінщина, як могла, утверджувала геноцид духовності. Цей геноцид, як найбільший свій злочин перед людиною, вона всіляко просовувала в усі доступні їй межі. Як тільки Угорщина, Чехословаччина, Польща не хотіли миритися із сталінщиною, а їх придушувано, українській мові після кожного такого придушення доводилося ще важче. Її страхали жупелом укрбуржнацу. Вона упосліджувалась. Її значення зводилось до нуля.

Геноцид духовності, як рак своїми метастазами, пронизав перш за все усну й писемну пропаганду, художню творчість — освіта й культура стали бездуховними.

Геноцид входив глибше, проникав в економіку, народне господарство, в людську душу й охопив людину на всіх напрямках її діяльності. (...)

Задзвонив дзвін сполоху.

Вихід один — свобода: воля людині й народам.

Проголошено нове мислення й перебудову. Щоб їх здійснити, треба позбутися сталінщини й розбудити духовність.

Слово — проводир народу.

Це було істиною тисячоліття, тепер і завжди. І ніхто

нею так не користався і так не зловживав, як прадавні завойовники. Грабіжницьке: «Хліба й води!» — неприкрите гасло підкорення й підбиття, освячене узурпаторськими законами найвищого податків — рекрутське, подушне, подимне, за вікно, за вола, за дорогу, за вишню ще не означає цілковитого пригноблення й пригнічення. Допоки в народі залишається його мова — його серце, «воно знову оживає і сміється знову»: народ внутрішньо не підкорений, вільний і здатний на боротьбу. Перемога над ним ще не перемога... (...)

Скинути з плечей і віддати останню сорочку — ще залишитися живим, а скинути сорочку духу — віддати свою душу, самознищитись.

Зазіхання на чуже слово, на чужу мову йде в парі з ошуканством, шкурництвом і чорною неправдою, а тому неминуче ошуканство, шкурництво і чорна неправда вражають слово і мову експансії.

Україна проголошена суверенною республікою, на ділі ж усе робилося, щоб це стало фікцією, щоб фікцією став і сам народ. Сталінщині це виявилось не під силу.

Чи може бути суверенна держава без державної мови?

В. М. Русанівський,

академік АН УРСР

РЕСТАВРАЦІЯ СОВІСТІ

Доповідь на установчій конференції
Товариства української мови імені Тараса Шевченка
11 лютого 1989 року¹

«Екологія мови й культури — реставрація совісті». Таку назву дав би я тому рухові, який розпочався за збереження найбільшої цінності сучасного світу — людини. Товариство рідної мови — це об'єднання людей, які зрозуміли, що, захищаючи мову від ерозії, а духовну культуру від обміління, вони піднімають голос проти насильства над людським розумом і над природою, борються за справедливе розв'язання соціальних, економічних і екологічних проблем. Захищаючи сьогодні українську мову, ми беремо під захист плюралізм думок і свободу їх проголошення, вільний доступ до скарбниці нашої пам'яті, виборюємо право знати екологічну ситуацію в республіці. Якщо нам болять доля української мови, ми не пройдемо байдужими спостерігачами мимо фактичної денационалізації багатьох малих народів Півночі і перетворення їх одвічних оленярських територій у звалища, мертві зони; ми зрозуміємо біль захисників чистоти Ладоги й Байкалу, Севану і колишнього Аральського моря. Отже, дбати про мову — це справа совісті сучасної людини, якщо вона громадянин і патріот, а не бюрократ і обиватель.

¹ Друк. з незначними скороченнями.

Нам треба негайно відновити ті традиції взаємної поваги до мов і культур, які принесла з собою Жовтнева революція. Адже на 1931 рік на Україні було 25 національних районів, з них — 8 російських, 7 німецьких, 3 єврейських, 3 болгарських, 3 грецьких і 1 польський. Серед національних сільських Рад налічувалася 451 російська, 254 німецьких, 156 єврейських, 151 польська, 45 болгарських, 30 грецьких, 12 чеських, 4 білоруські, 3 албанські тощо. Але ще на початку 20-х рр. В. І. Ленін передбачав можливість відходу державного апарату від істинно інтернаціоналістської політики. Повертаючись сьогодні до Леніна, ми маємо якнайважливіше поставитися до його праці «До питання про національності або про «автономізацію». Тут він заповідав: «Треба запровадити найсуворіші правила відносно вживання національної мови в інонаціональних республіках, які входять до нашого союзу, і перевірити ці правила особливо ретельно. Немає сумніву, що під приводом єдності залізничної служби, під приводом єдності фіскальної і т. п. у нас, при сучасному нашому апараті, проникатиме безліч зловживань істинно руського характеру. Для боротьби з цими зловживаннями потрібна особлива винахідливість, не кажучи вже про особливу щирість тих, що за таку боротьбу візьмуться. Тут потрібен буде детальний кодекс, який можуть скласти хоч трохи успішно тільки націонали, що живуть у даній республіці»¹.

Мова — явище суспільне. Суспільство здорове, життєздатне, коли воно складається не з безликих індивідуумів, а з громадян, патріотів своєї землі.

Патріотизм починається зі ставлення до своєї мови. Об'єктивно поняття рідної мови виступає поряд з поняттями рідного дому, батьківської хати, материн-

¹ Ленін В. І. Повн. збір. творів. — Т. 45. — С. 344.

ського тепла, вітчизни, тобто мова сприймається не просто як засіб комунікації, і навіть не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше — як одне з головних джерел, що живлять патріотичні почуття, як рецептор духовно-емоційного життя людини. Рідна мова є одним із головних засобів, за допомогою яких створюється соціальний механізм успадкування культури від покоління до покоління, тобто вироблення національної культурної традиції. Мова єднає між собою представників певного народу у часі і в просторі. Прилучення дитини до рідної мови — це входження її в суспільство, підключення до колективного розуму. Усвідомлення себе як людини здійснюється через мову рідних дитині людей, а тому протягом усього свого життя кожен сприймає цю першу мову в оточенні спогадів про батька й матір, братів і сестер, про рідний дім. Позбавити людину рідної мови — чи то згідно з її волею чи всупереч їй — аморально: це те ж саме, що підрізати коріння її духовності.

На жаль, на сьогодні ми зіткнулися з девальвацією поняття «рідна мова». Наведу кілька об'єктивних, здобутих шляхом анкетування, фактів. Восени минулого року в Києві було поширено 784 анкети серед людей різного віку і рівня освіти. Відповідаючи на питання, яку мову опитуваний вважає своєю рідною, 55,9% назвали українську, 40,2% — російську, 1,3% — іншу мову. Зіставмо тепер ці дані з волевиявленням батьків про мову навчання своїх дітей: 73% воліють навчати своїх дітей російською мовою і лише 19,4% — українською.

Однозначної відповіді на питання, як виникла така ситуація, навряд чи сьогодні можна чекати. Для того, щоб здобути на відповідь, мабуть, треба краще володіти ситуацією, а головне — розвинути соціо- й психолінгвістику — галузі мовознавства, які перебува-

ють у нас в зародковому стані. І все ж деякі попередні міркування на базі уже одержаних статистичних даних висловити можна. Це насамперед майже повне витіснення української мови з вузівської і середньої спеціальної освіти. Звичайно, таке явище розвинулося не само по собі: воно було негласно декретоване під тим приводом, що кожна республіка готує кадри для всієї країни. А чи змогли б ми сьогодні чітко відповісти на питання, скільки, з якою метою і для кого готує Україна кваліфіковані кадри? Навряд чи хто-небудь задовольнить нашу природну цікавість. Відсутність же інформації — ознака безгосподарності.

Природно, для УРСР, як і для кожної суверенної республіки, підготовка фахівців з дефіцитних спеціальностей є честю. Але республіка повинна насамперед задовольнити свої потреби, а потім, на договірних основах, задовольняти прохання братів і близьких та далеких сусідів. Це по-перше. А по-друге, для замовників із інших країн, які приїжджають на Україну без знання і української і російської мов, абсолютно байдуже, якою мовою здобувати освіту. Ні кубинці, ні сенегальці, ні йеменці жодного разу не висловлювали претензій з приводу того, що в ЧССР вони здобувають освіту і чеською і словацькою мовами, а в Югославії — сербохорватською, словенською і македонською.

Повернімося до статистичних показників: тільки 4,4% киян спілкуються в торгівлі українською мовою (ще 23,8% — українською і російською), тільки 7,7% удаються до рідної мови на роботі (ще 23,4 користуються обома мовами).

Діловодство в республіці майже повністю російськомовне. Зараз, особливо після останньої в часі постанови ЦК Компартії України щодо посилення уваги до патріотичного й інтернаціонального виховання, окремі виборні органи частіше вдаються до української мови в офіційних документах. Але до цього вони

залучають учителів, студентів, навіть наукових працівників. Самим би треба знати мову корінного населення республіки. Я, звичайно, згоден, що мову не можна вивчати «з-під палки». Але я не поширюю цю свою переконаність на чиновну братію: якщо ти слуга народу, то знай його мову. Це вимога великого Леніна. Не знаєш мови — розписуєшся у своїй професійній непридатності.

Цікаві статистичні дані дає нам Вінницька область, де було поширено 315 анкет. Якою мовою спілкуються опитувані з джерелами культури: що читають, які дивляться вистави? Виявляється, що люди з середньою освітою більше прагнуть до української мови. Книжки українською мовою читає 47,5% людей з середньою освітою, газети — 42,5%, відвідують вистави — 45%. Приблизно такий же інтерес до української мови і в людей з неповною середньою освітою: книжки цією мовою читають 44,8% опитуваних, газети — 55,2%, дивляться вистави 50%. А ось інтелігенція, люди з вищою освітою, віддають перевагу і російськомовній книжці, і газеті, і виставі. Така ж картина і в сусідній Хмельницькій області. Тут серед інтелігенції лише 15% опитуваних читає українську книжку (російську 42,5%), 7,5% — українську газету (російську 50%), 12% дивиться українські вистави (російські 47%)... І для мови і для культури — це біда, коли їх цурається та частина народу, якій він же дав високу освіту. Але дав її іншою, хоч і близькою, але не рідною мовою.

Останнім часом по всій країні прокотилася хвиля пропозицій забезпечити національним мовам правовий статус державних. 27 січня 1989 року Верховна Рада Української РСР визнала своєчасним і таким, що відповідає резолюції XIX Всесоюзної конференції КПРС «Про національні відносини», пропозицію двох постійних комісій про надання українській мові статусу дер-

жавної і доручила Комісії законодавчих передбачень разом з комісіями-ініціаторами — освіти й культури — підготувати пропозиції про внесення відповідних доповнень до Конституції Української РСР. Таке рішення треба всіляко вітати. І разом з тим, якщо не хочемо перетворитися на карасів-ідеалістів, то повинні зрозуміти, що ніякими патріотичними закликами і ніякими конституційними декретами мову не зберегти, коли не буде розвиватися соціальна база її існування. Кожна мова потребує державного сприяння її розвитку. І якщо українська мова — це справді знаряддя культурного розвитку нашої республіки, то державний апарат, не обмежуючи функцій усіх інших мов, першочергово увагу має виявляти саме до тієї, яка дала назву республіці. Де ще в світі подбають про українську мову, як не на землі її виникнення й поширення. А буде вона повноправною господинею в своїй оселі, то більше шануватимуть її й сусіди.

Для здійснення цього рішення треба, крім усього іншого, мати надійну теоретичну базу.

Старанного, неупередженого наукового аналізу потребують, зокрема, положення про співвідношення національного й інтернаціонального в культурі і суспільній свідомості радянських народів, про становлення нації як історичного процесу розгортання її самосвідомості, про взаємозалежність мови і національної самосвідомості.

Інтернаціональне нерідко сприймається і трактується — навіть у сучасній літературі — не як міжнаціональне, тобто таке, що впливає з наявності націй, які взаємно збагачують одна одну, а як наднаціональне, що заміняє собою національне в свідомості і культурі. Наступним кроком у такому розумінні інтернаціонального й національного є протиставлення національного (частини) інтернаціональному (цілому), що теоретично неспроможне, а на

практиці веде до певних деформацій в національно-мовних відносинах. Так, довго вважалося, що витіснення національних мов із сфери виробництва — процес закономірний, співвідносний з наростанням інтернаціоналістських тенденцій у нашому суспільстві. Але не можна не прислухатися до думки В. Коротєєвої, Л. Перепьолкіна і О. Шкаратана («Коммунист», № 15 за 1988 р.), які вважають: «Звуження сфери вживання національної мови в галузі економіки тягне за собою скорочення її вживання і в інших галузях, зниження її престижності, в тім числі й серед її носіїв».

Отак некоректність теорії веде до непродуманих практичних дій, змістом яких є, по суті, не інтернаціоналізація радянського способу життя, а денаціоналізація народів, особливо з неусталеною національною самосвідомістю.

У теорії міжнаціональних відносин недостатньо враховується нерівномірність розвитку народностей і націй, своєрідність цих процесів; зовсім ігнорується факт асиміляторського тиску одного народу на інший, навіть якщо цей тиск здійснювався не народом, а його далеко не прогресивним урядом. У цьому разі я маю на увазі русифікаторську політику царського уряду стосовно українського народу й інших народів, що населяли в дореволюційний час Російську імперію.

Оскільки в теорії і в практиці національної політики національна самосвідомість протиставлялася інтернаціональній свідомості, то розвиток першої штучно стримувався: не заохочувався інтерес до історії власного народу, збіднювався зміст національної культури, образотворче мистецтво набувало ілюстративно-декоративних рис і т. ін. Припиненість національної самосвідомості спричиняла втрату інтересу до національних цінностей, зокрема до мови як найбільш місткого і своєрідного репрезентанта нації.

Отже, мова і національна самосвідомість перебувають між собою у прямому зв'язку: чим вища національна свідомість народу, тим вагоміший престиж мови, і навпаки.

Перебудова виявила дуже істотний момент у здійсненні національної політики: відсутність чіткої наукової обгрунтованої перспективи міжнародних відносин і розвитку націй. Практика довела схоластичність тези про відносно близьке в часі злиття націй, їхніх мов, культур і, звичайно ж, про неможливість розв'язання цього питання директивними методами, спрямованими на стирання відмінностей між націями. Інтернаціоналізація трактувалася як формування і розвиток єдності без розвитку багатоманітності її складових. І тепер далеко не ясно, якою має бути національна самосвідомість, як допомагати в її формуванні, якою ми уявляємо собі модель національної самосвідомості. Відсутність ясних вивірених перспектив спричинила появу історичних суперечностей як у сфері теорії, так і в сфері практичних дій. Людина, яка не має національної самосвідомості, не може бути носієм інтернаціоналістської переконаності: загальне складається з частковостей, при відсутності опорних стовпів не зведеш даху. Недооцінка національного, що спостерігалася в роки сталінізму і застою, та спостерігається ще й тепер, сприяла не вихованню інтернаціоналістських поглядів, а денаціоналізації, що має одне коріння з космополітизмом. Чи ж не тут криється безгосподарність і в сфері матеріального виробництва і сфері культури?

Як парость виноградної лози...

Максим Рильський

МОВА

Треба доглядати наш сад.
Вольгер

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.

Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтеся доглядати свій сад.

Андрій Малишко

* * *

Буду я навчатись мови золотої
У трави-веснянки, у гори крутої,

В потічка веселого, що постане річкою,
В пагінця зеленого, що зросте смерічкою.

Буду я навчатись мови-блискавиці
В клекоті гарячим кованої криці,

В корневищі пружному ниви колоскової,
В леготі шовковому пісні колискової;

Щоб людському щастю дбанок свій надбати,
Щоб раділа з мене Україна-мати;

Що не знався з кривдою, не хилився під скрутою,
В гніві — бився блисками, а в любові — рутою!

Платон Воронько

* * *

За руку беру тебе, слово, як юнку,
Як рідну дитину, на руки беру.
І ти зашепочеш, чи вигукнеш лунко,
Чи мовиш суворо: «Забудеш — умру».
Ти з уст материнських лягало в колиску.
Тому і тривожно за слово гаряче,
Аби не потрапило в мислів огризки,
Не стало кволеньким, глухим і незрячим.

Василь Швець

СЛОВО

Тихо — ні звуку, ні шуму.
Сонях цвіте на межі.
Спіє колосся, і думи
спіють у мене в душі.

Дума — це колос, а слово —
це віковичне зерно.
Страшно, коли випадково
вродиться плюсклим воно.

Люди це приймуть, як злочин.
Навіть подумати гріх —
від плюскоти й червоточин
слово своє не вберіг.

Тільки ж ніколи брехнею
я не бруднитиму вуст.
Краще вже згинуть з нею.
Краще вже втратити глузд.

Слово, народжене в силі,
душу пече, як вогонь...
Серцю від того і милі
роздуми в ночі безсонь.

Павло Усенко

* * *

Барвистість одвічна народної мови —
Це щось невимовне, прекрасне, казкове:
І ласка любові, зелена калина,
І пісня досвітня в гаях — солов'їна.

Олександр Підсуха

МОВА

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс-лісок-лісочок, пуща, гай, діброва,
Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак.

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна «звідкіля» і «звідки», можна і «звідкіль».
Є у ній хурделиця, віхола, завія,
Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль.

Та не в тому справа, що така багата.
Помагало слово нам у боротьбі.
Кликало на битву проти супостата,
То звучало сміхом на полях плаката,
І за все це, мово, дякуєм тобі.

Скрізь одне жадання, і мета, і ясність.
Живемо, працюємо, як одна сім'я,
І краса новітня окрила сучасність,
Цю красу звеличує мова і моя.

Нас далеко чути, нас далеко видно.
Дмуть вітри історії в наші паруси.
Розвивайся й далі, мово наша рідна,
І про нас нащадкам вістку донеси.

Володимир Підпалій

СПОДІВАНЕ

Слово шукатиму
ночі і дні
в полі, у морі,
на купині.

Як до межі
без нічого дійду —
може, до слова
ближче впаду...

Володимир Коломісць

РОДИНА

Етимологічне

Чи знаємось на першородстві нашім?
О, як хвилює слова первина...
Себе вагою зерен тільки й зважим.
Ти найсолодша, мови тайна!

Ма... маю... Мати! —
Малий — тримаю — сам — зима? — нема.
Не марно?.. Мирно. Мамо, — ми...
А батько? — любо... Тато й неня.
Обняти: ма і та... Бо — лю... (Бо — люд...)
Ой леле! (Лель) — лелека (бог наш
сонячний!) —
у біле (молоко) — у диво — дивоту,
де лан — (лінь — лин — лунь) — льон, —
у синє і зелене... Сон?... сольн (Сонце!), —
ось тут я — найда: син, синок!..

А доля? — Дани дар...
(Дн — дай і на!) — весна...
Се нь... се льн (вода і сонце) — Дана (Леля!) —
Дочка — дщер... щедро... ще... ущертъ:
од сонця (ра) їй страх і радощі, — сестрі.
З росою (пити) — поле — шлях (палити?) —
пшениця (шумом запашним) —
пш... он (у сонці). Паша.
Черлень. Ми з льн... чи льм (Земля! —
ще молода) — миліс —

хліб-сіль... Село. Оселя. Зілля.
Кінь. Кури. Пес. Колеса й борона.
Багато (бог). Дій діло діє (тато!).
Бузько-лелека — лю... (леліяти-любити) —
ла в піжмурки пограло з ра (і рада, й Лада) —
льн (-ма-) ню (-ба-) і боротьба! —

за літо.

Земля і Сонце. Мати й батько.

Рід. Народ.

З любові! — син, дочка...

Наповненим здається кожне слово,
мов значень паралельних і нема.
Така ж бо всеоб'ємна мовна повінь —
аж захлинулась глибина німа:
ма... Маю... Мати!.. Мирно. Мамо. Ма!..

Сергій Бурлаков

* * *

Слов'янської словесності ясу
Із міста, що кипить від інформатики,
Я до лугів зелених понесу,
Де мова в зладі з квітами зірчатими.
Там у руках Ярила золотих
Звелась лілея ніжно — берегинею!
Схилімось, слово,
До глибин земних —
В найтяжчій скруті з ними не загинемо.

Анатолій Перерва

ПОЛЕМІКА

«Приблизне слово — невеликий гріх...»
«Неточна рима — це ще не провина...»
Але ж, мов нерозлучений горіх,
Душа втрачати цільність не повинна!

«Забута пісня — нестрашна біда...»
«Зате основу маємо здорову!..»
Корозія нехлюйства роз'їда
Природу, пам'ять, материнську мову.

Але ніяк із власних помилок
Не виростем, як діти — з одєжини...
Ми — яблука з відчахнутих гілок,
Якщо пісні у душах відтужили!

І гріш ціна римованим словам,
Коли те слово тільки слух лоскоче...
Відтак його назавтра навіть вам
Ваш рідний син промовити не хоче!

Наталка Клименко

КОЛИСКОВА

На вустах радіє колискова,
На руці дитина засина.
І рікою ллється рідна мова
Вічна, мов Довженкова Десна,

І нема зими, хоч сніг лютує,
І нема гризоти — ой, люлі,
Й Морозенко пензликом малює
Голубих лелеченьок на склі.

День змовкає. Вікна — сині птиці —
Тріпотять обмерзлими крильми.
Ми дамо їм жита і пшениці,
Вбережем від хижкої зими.

Щоб літали, сину мій, літали!
Як зіницю, пісню берегли.
Щоб ні крук, ні чорнорота галич
Ні словечка вкрасти не могли!

Іван Малкович

НАПУЧУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ

Хай це, можливо, і не найсуттєвіше,
але ти, дитино,
покликана захищати своїми долоньками
крихітну свічку букви «ї»,
а також,
витягнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик
букви «є»,
що зрізаний з неба
разом із ниточкою.

Бо кажуть, дитино,
що мова наша — солов'їна.
Правильно кажуть.
Але зятям собі,
що колись
можуть настати і такі часи,
коли нашої мови
не буде пам'ятати
навіть найменший соловейко.

Тому не можна покладатися
тільки на солов'їв,
дитино.

Степан Литвин

МОВ КРИЦЯ, МОВ КРИШТАЛЬ І МОВ АЛМАЗ

Не бійтесь заглядати у словник...
Максим Рильський

Люблю, мов сонце,
материнську мову...
Нам кожна братня мова дорога.

Грінченко й Даль
ведуть у даль чудову.
О словників жага, віків снага!

А слово і голубить і карас,
А слово і вбиває й воскреша...
Ти, мово,— море, небо неокрас,
Несмертність наша, правда і душа.

Чи здатна розгулятися бездуховність,
Якщо в душі цвіте віків любов?
Глибинна мови рідної верховність,
Вершинна чарівливість братніх мов...

Майну дитинства добрими краями —
І серце незрівнянно защемить.
Щебече рідна мова солов'ями.
Гаями, наче молодість, шумить.

Вода й криниця, зірка і зірниця —
Жіночий рід панує в словниках.
Хто витворив пісні? Не тасмниця:
Вони — немов пісні на рушниках.

Є в словниках коралі і корали,
Корела, і Корея, й дух степів.
Народів інших ми не покоряли,
Несли не меч, а волі гордий спів.

Три в словниках Поповичі — билинний,
Павло — мов сокіл, та Іван — співак,
В народній пісні — легіт верховинний,
Цілушки святість і цілунку смак...

Пливуть віки. Пливуть вінки тернові...
Тернопіль і хустини квіткові.
Цвіте нам терен, опадає в слові —
Слова не опадають вікові.

Одвічно люди мріяли про вічне.
Століття мчали. З ними — Дарій, Дір...
А після грому ядерного вічність
Зостанеться хіба для чорних дір...

Ах, бездіяльність — безум буде, зрада
В протистоянні смерті і життя.
Заримувати можна «праця — правда»,
А як же майбуття і небуття?

Є в словниках і віра, і надія,
Є слова дія, дієслів полки.
Чи вистоїть земля й помолодіє,
Чи вигорять народи й словники?..

Говорить Ленін Трудовій планеті,
Простий, мов правда, вождь і
вчитель мас...

Нема гіксосів, фінікійців, хетів,
Та є слова — мов криця, мов кришталь
і мов алмаз.

Слова — мов криця, мов кришталь і мов
алмаз.

Народжена і жити і вмирати,
Людина слів у вирій не бере.
Не вмере ніколи рідне слово Мати,
Найперше слово Мама не помре!

Нам словники — аннали у напрузі,
І вірні друзі, і провідники.
В борінні, у горінні, в горі, друзі,
Не біймось заглядати в словники!

Остап Вишня

«ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ...»

Уривок

26 листопада, 50. Не подумайте, що я не визнаю N за мовознавця!

Визнаю!

Але — щоб мене тут грім убив! — не знає N духу української мови, її аромату, її душевно ніжно-ніжного трембітотону, її колискової душі, чебрецевих її пахощів, її тремтіння, її шелестіння, її бриніння... Отого, що мати над колискою:

Люлі-люлі, люлечки,
Шовковії вервечки...

Не з написаної вдома з фольклорних матеріалів лекції, що перед студентами басом:

Мальовані бильця
Пішли до Кирильця...

А з материнських уст... Коли мати, над колискою схилившись, сумними очима на майбутнього академіка, стомлена, дивиться, та:

Ой ну, котку, котів два,
Сірі, білі обидва...

Отакий академік знатиме аромат рідної мови...

Олександр Довженко

СЛОВО У СЦЕНАРІЇ ХУДОЖНЬОГО ФІЛЬМУ

Уривок

На екрані нема ні підкресленого гриму, ні умовності декорацій, апарат фіксує реальний світ — землю, воду, небо, у фільмі фігурують тварини, пташки, і діти у всій своїй безпосередності, і артисти, які пам'ятають про необхідність бути вірними правді природи, пташок і дітей. Тому іноді й сіре, невиразне слово кінодраматурга може проскочити непоміченим у цьому потоці, як певна видимість правди. Тут мимо волі напрошується неправильний висновок: ну й чудесно; коли з цих причин убоге, невиразне слово, власне, мало шкодить фільмові, тим краще для кінодраматурга.

Ні, навпаки, тим небезпечніше і шкідливіше воно. Якщо кінодраматургові дозволяється для сценарію майбутнього фільму використати приблизно вдвоє менше слів, ніж драматургові театру для п'єси і якщо його слово має в кіно такі засоби «захисту та маскування», яку ж вимогливість до слова, яку творчу пильність і глибоку увагу до нього треба виявити, скільки праці й таланту треба докласти, щоб десятки мільйонів глядачів, що вчаться у кіно жити в незрівнянно більшій мірі, ніж ми іноді думаємо, удосконалювали б свій смак, свою культуру, а не навпаки!

Василь Сухомлинський

* * *

Надзвичайна мова наша є таємницею. В ній всі тони і відтінки, всі переходи звуків від твердих до найніжчих... Дивуєшся дорожчійності мови нашої: в ній що не звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла. І справді, інше слово часом дорожчійше самої речі.

Пригадаймо такі слова, як «оксамит», «перла», «намисто», «рушник», «хустка», «знамено»... Кожне слово має свій сенс, свою красу. У мене особисто народжується велике почуття радості при згадці таких слів, як «світанок», «сонячний промінь», «весняний струмок», «голуба далечінь», «блакитна високість»... А скільки таких слів існує, і за кожним — глибинна суть і краса!

У величезному мовному запасі вибрати потрібне слово — то велике вміння, і, навпаки, якщо ви користуєтесь словом неточним, то це, власне, те саме, коли б замість відточеного олівця на уроці малювання ви користувалися б цвяхом.

- ✓ Знання рідної мови визначає багатство, широчінь інтелектуальних і естетичних інтересів особистості.
- ✓ Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, сам засуджує себе на злиденність душі, стає безбаченком.

Петро Панч

МОВА РІДНА, СЛОВО РІДНЕ...

У ліфті московського готелю ми з товаришем розмовляємо про свої справи. Крім нас двох, присутня ще ліфтерша. Молодиця якось мило усміхалась, а коли нам треба було вже виходити, зауважила:

— Вы украинцы? Как мягко вы разговариваете, я бы так не смогла.

Почути таку оцінку української мови з уст народу дуже приємно.

Мова є канвою, на якій людина вишиває узори свого життя, а для письменника — знаряддя для відбиття в художніх образах своїх думок. Як відомо, складається мова з окремих слів, які містять у собі і зміст, і звучання, — і обидва ці елементи однаково важливі для виявлення настрою людини, для оформлення думок у художні образи.

Незаперечною істиною є те, що мова — це найважливіший і всеохоплюючий засіб спілкування, засіб передачі інформації, як тепер прийнято говорити. Але самим лише спілкуванням, самою тільки інформативністю не вичерпується суспільне значення мови. Для нас, письменників, мова — це могутнє і єдине знаряддя створення художньо-естетичних цінностей.

Той, хто дивиться на мову тільки як на засіб спілкування, позбавляє себе найдорожчого в житті — голосу природи. Коли слабує на це письменник, він засуджує до цієї кари ще й своїх читачів.

Взірцем дбайливого, саможертвовного ставлення письменника до слова є гідна подиву діяльність на ниві

рідної мови і літератури наших класиків — Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших майстрів, які крізь пільму і морок царського режиму пронесли українське слово як світоч, як до-світній огонь і поставили його на служіння робочим людям.

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово,—

прорік на віки наш великий Тарас Шевченко. Це велич-ний подвиг усієї нашої дожовтневої літератури.

У пореволюційну добу письменники — гідні спадко-ємці великих корифеїв — дбали про нове й оновлене звучання слова вже з перших днів зародження радян-ської літератури. Літературно-мовні процеси тих ча-сів варті уваги. Говорю це не як споглядач, а як без-посередній учасник. А полягали вони в тому, що ко-жен письменник, цінуючи народний корінь, шукав і нових засобів виявлення свого художнього мислення. Шукали уперто й наполегливо, часто-густо не помі-чаючи, що когось наслідували, — аж доки не знаходили себе. Доки не починали розуміти, що бути самим собою, це і є бути оригінальним, мати оригінальний, тобто свій власний стиль, мову, відмінну від інших ар-хітектоніку, бо як у цілому світі немає двох у всьо-му подібних людей, так немає і двох подібних стилів, коли вони справді оригінальні.

Треба було ще глибоко розуміти, що [художня] мо-ва тільки та невичерпно багата й гарна, яка вищедека-на твоїм рідним народом, яка живиться із народних джерел, що ніколи не замулюються. Із цих джерел пив наш великий Кобзар, із цих ясних джерел пила геніальна Леся, а в радянські часи — їхній послідов-ник Павло Тичина, твори якого стали окрасою не лише рідної літератури, але й літератур багатьох інших народів...

Кожне слово мусить нести на собі якнайповніше смислове й емоційне навантаження, без якого руйнує-ться зміст. Ще старогрецький мудрець сказав: «Ві-домо, що і слово, коли воно багатозначне, виразне, спроможне не гірше за скульптора чи художника від-бити свій предмет...»

Повнозвучними словами і за формою, і за змістом сповнені народні думи, народні пісні і навіть ста-ровинні писемні пам'ятки та документи. Ті, кому-ліньки заглибитися в цей кладезь премудрості, стра-хуються штампом «архаїзм», а хто дбає про красу літератури, той не полінується записати до своєї за-писної книжки ті слова, які прикрашують рідну мову, звичайно, коли вони вміло використовуються. Адже основна сила в тім, щоб правильно, до діла вжити те чи інше слово, незалежно від того, чи це буде ар-хаїзм, чи неологізм, а чи й звичайнісіньке, щоденно вживане і, можливо, від того вже аж стерте слово. А хіба не заслуговують на увагу, скажімо, такі й по-дібні до них живомовні народні вислови: «Гуляли, гейби на весіллі»; «Отут наша згуба»; «А йдемо, йде-мо, газдо любий, не знаємо, як вас шанувати»; «Угніз-дився католицький монастир».

Чи можна більш лаконічно охарактеризувати при-роду українського дядька, ніж це підказує нам сам народ: «Упав у яму, та тільки — тю!»

Такі записи стали в пригоді й мені, особливо тоді, коли я працював над романом «Гомоніла Україна». Взяти хоч би вигук: «Кров кипить до меча». Лише три слова, а послужили зачином для створення образу Максима Кривоноса, навіть більше — стали ключовим знаком і для всього твору, бо в них, як у своєрідно-му акумуляторі, скупчено й динаміку, і патріотичні почуття, і непереможну силу. Наше завдання — із кожного слова, із кожної фрази викреслювати іскру, щоб у читачів од неї спалахнув огонь. Цього не ком-

пенсуєш ніякими вигаданими «красивостями», що до них удаються окремі автори, бо ніякі красивості не спроможні заступити природні самоцвіти!

✓ Мова — це коштовний скарб, набутий віками нашим народом, його невичерпне духовне багатство. В той же час це й наша зброя в ідейній боротьбі, що постійно точиться між двома світами.

Дбаймо, щоб ця зброя завжди була гостра і гнучка, як шабля, ясна, як сонце.

Микита Шумило

ЛЮБОВ ДО РІДНОЇ МОВИ

Є різні люди, різного культурного рівня і по-різному вони ставляться до мови. Одні розуміють всю глибину значення мови в житті народу, тому плекають її і леліють, дбають про неї, невпинно збагачують свій словник, фразеологію, образність. Послухаєш таку людину: мова летиться, як музика, — багата, барвиста, пересипана народними слівцями, прислів'ями, дотепами, висвічує й виблискує. Є люди і малоосвічені або й зовсім без освіти, але які від природи мають тонке чуття мови. З них бувають талановиті казкарі, оповідачі... Це художники слова — самородки, творці чудових народних пісень, дум, переказів.

Однак є навіть освічені люди, які не дбають про мову. Говорять неохайно, суржилом, не стежать за чистотою слова, сяк-так варнякають. Та ще гірше буває, коли людина нехтує мовою свого народу. Така людина, очевидно, хоче показати, що вона стоїть вище свого народу, а насправді — цим виявляє лише свою некультурність. З цього приводу доречно буде навести слова російського радянського письменника Костянтина Паустовського з його статті «Поезія прози»: «Зіставлення кожної людини до своєї мови можна цілком точно судити не лише про її культурний рівень, але й про її громадську цінність.

Справжня любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови. Людина, байдужа до рідної мови, — дикун. Вона шкідлива самою своєю суттю тому, що її

байдужість до мови пояснюється цілковитою байдужістю до минулого, сучасного і майбутнього свого народу».

Як відомо, певний час дехто в нас неправильно розумів національне питання. Декому здавалось, що любов до свого народу суперечить пролетарському інтернаціоналізмові.

✓ Найперша і найголовніша ознака індивідуальності народу — це його мова. В першу чергу в мові відбито характер народу, його історію, і не за двоє-трое століть, а за цілі тисячоліття і за ті часи, коли народ ще був племенем і розмовляв тією мовою, — малорозвиненою тоді, — яка, розвиваючись, переходячи через різні суспільні формації, передаючись від покоління до покоління, увійшла в основу сучасної мови, збагаченої всіма попередніми соціальними укладами. Мова — це глибина тисячоліть. Це найдорожчий скарб, переданий нам сотнями і сотнями попередніх поколінь, злеланий у пісні, в переказі, в приказці.

Історія — це не тільки кладовище. Історія живе в нашій мові, в пісні, слово нам доносить з глибини віків пристрасті, радості, сподіванки й горе наших предків. Мова — це душа народу. Від сповиточка рідну мову дитина чує від матері, за нею перші ніжні слова ласки промовляє, ті слова, які проказувала прамати над коліскою, може, і в глибоку-глибоку минувшину віків. Ті слова наповнені почуттям, мов квітка нектаром. Дитина росте, чує першу казку, першу пісню, сама лепече ту казку й пісню і розводить свій квітник слів, що чим далі — тим розростається і все пишніше буває. Емоціональний напій і семантичне значення слів-квіток вбирає дитина так природно, як дихає повітрям рідного краю. В її свідомість разом з материнським словом входять звичаї свого оточення, через оповідання близьких — довідується про діла своїх дідів і прадідів, про подвиги народних героїв

минулого. Картини рідної природи з усіма її особливостями, враженнями від них, виражені словами, входять у свідомість, у душу людини з тим емоційним забарвленням, яке дав їм народ у своїх піснях, казках і приповідках.

Варто лише нагадати хоч деякі строфи кількох народних пісень, що з покоління в покоління передаються і пейзаж рідного краю, і його побут, і історію, щоб наочно стало ясно, як людина з дитячих років, чуючи ті пісні, все більше й більше переймається психічним складом свого народу.

Ой на горі та жінці жнуть,
а попід горою, ярмом-долиною
козаки йдуть...

Ціла картина з життя далекого минулого нашого краю. Український народ-хлібороб з давніх-давен жив мирною працею, обробляючи землю, вирощуючи житопшеницю. Але, відбиваючись від кочівників і всяких загарбників півдня й заходу, змушений був виділити найбойовішу, найбільш волелюбну, найхоробрішу частину свого населення для оборони, ту частину, яка й сформувалася у козацьку звитяжну вольницю.

Ніжні й душевні, сповнені глибокого жалю, сердечності і людяності, пісні кохання нашого народу відомі своєю красою усьому світові. Дорогоцінні поетичні коштовності, перлини словесної творчості. Пісні історичні і пісні кохання, побутові й обрядові, чумацькі й наймитські, пісні про селянські повстання і класову боротьбу. Вся історія народу і його побуту відбилися в поетичному слові.

Уже давно чумаків немає, а народ і досі не забуває, співає про того чумака, що дочумакувався і повертається з Дону додому. Разом з чудовими піснями нового часу, які складатиме кожне нове покоління, полине в далеке майбутнє і невмируща народна ста-

ровинна пісня. І десь на березі Дніпра чи на все-світньому фестивалі молоді в часи повного комунізму лунатиме пісня і українського народу: «Сонце низенько» або «Тече річка невеличка з вишневого саду» чи якась інша.

Мудрість і досвід багатьох поколінь укладено в приказки і прислів'я. Хтось колись сказав: «Не було на молоці, не буде й на сироватці». І пішла гулять по світу приказка. Її почали повторювати в різних ситуаціях, коли треба підкреслити, що як чогось не було за ліпших умов, то за гірших — і поготів не буде. «Нате й мій глек на капусту, бо й я Химка», — говорять, коли хтось мовчав-мовчав та й устрив у розмову і щось сказав не доладне, що зовсім не впливало з попередньої розмови. «Моє діло півняче: проспівав, а там хоч не світай». «Забув, що оженився, та й пішов у соломі спати». «Моя хата скраю». «Не вмер Данило, а болячка задавила».

Скільки разів ми чули ці приказки з різного приводу! І кожного разу, немов променем освітивши і розкривши комічність ситуації, викликає приказка сміх у присутніх. В приказках блищать вогники народної мудрості, немов на плесі сонячні зблиски. Зблиски мудрості приказок спалахуватимуть, бо разом з новими приказками й крилатими словами житимуть у майбутньому й старі.

Слово рідне! Мабуть, не було жодного видатного письменника, який би від усього свого людського серця не висловив любові до рідної мови і своєї тривоги за її долю, який би не покладав на неї найбільших надій, бо долю свого народу в майбутньому бачив невідривно від долі рідної мови.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.

А серце б'ється-ожива,
як їх почує...

Так писав Тарас Шевченко. І писав, що пісня — слава народу, не вмире, не загине. «Слова — половина, але вогонь в одежі слова!..» — писав Іван Франко. Його «Вічний революціонер» —

Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою...

✓ «Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, — так думав про рідну мову Панас Мирний, — ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почуття».

Російський письменник В. Г. Короленко писав у листі до дружини: «...Мені страшно подумати, що моїм дітям була б незрозумілою моя мова, а за нею — і мої поняття, мрії, прагнення, моя любов до своєї бідної природи, до свого народу, до свого солом'яного села, до своєї країни, якій, добре чи погано, служиш сам. В дітях — хочеться бачити продовження себе, продовження того, про що мріяв і думав відтоді, як почав мріяти і думати — і для них хочеться свого рідного щастя, яке вабило самого тебе, а якщо — горя, то знову ж такого, яке знаєш, зрозумієш і розділиш сам! А тут miss з англійською мовою і манерами».

Можна було б без кінця-краю наводити приклади глибоких і цінних висловлювань письменників про значення рідної мови для народу і про свою любов до неї, щоб зрозуміти, який дорогий скарб для кожної людини — рідна мова. Проте є такі люди, які вважають, що все рівно прийде час, коли буде одна мова для всіх, чого ж, мовляв, так старатися, так дбайливо ставитися до своєї рідної мови? Це — дуже прикра помилка...

В даному разі ніяк не обійтися без згадки про думку з цього приводу російського письменника-класика І. О. Гончарова, який міркував так: «Я не з точки зору шовінізму чи квасного патріотизму боюся за мову — і, звичайно, буду радий через 10 тисяч років говорити однією мовою з усіма — і якщо буду писати, то мати читачами всю земну кулю».

Але все ж таки, я гадаю, всі народи повинні прийти до спільного ідеалу людської кінцевої будови — через національність, — тобто кожен народ повинен покласти в його закладку свої розумові й моральні сили, свій капітал. А ми... ще опираємось розмовляти поросійському».

Не такий то давній час, коли панівні класи Росії, а за ними значна частина інтелігенції і чиновництва нехтували російською мовою. Розмовляли французькою, англійською, німецькою — аби тільки не російською. І тоді це було зрозуміло: панівні класи і їхнє чиновництво зневажали свій російський народ; трудящих людей вони вважали за бидло і ставали проти них у позу вищості.

На жаль, ще й тепер є люди, які, наприклад, нехтують мовою українського народу. Декому з них здається, що українська мова — недовговічна. Мине, мовляв, небагато часу і українська мова зникне, її замінить російська мова. Так думав колись великоруський націоналіст Суворін, видавець чорносотенної газети «Новое время», який у своїй книжці «Хохлы и хохлушки» писав, що, кінець кінцем, всі слов'янські народи заговорять російською мовою, відмовившись від своїх рідних мов. Так думав і другий ідеолог «чорної сотні» киянин Шульгін, видавець такої ж реакційної газети «Киевлянин». Це абсолютно ворожі нам, радянським людям, думки, ворожі лєнінським принципам національної дружби народів. І якщо в нас трапляються люди, які через свою несвідомість нех-

тують рідною українською мовою, то це пояснюється ідейною відсталістю, непереборною інертністю пережитків колись такого розперезаного великодержавного шовінізму.

Треба думати по-лєнінському. А В. І. Лєнін зазначав: «Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас вчитися і говорити в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи русифікаторським спробам відтіснити українську мову на другий план, перетворюючи її в знаряддя комуністичної освіти трудових мас. Негайно треба вжити заходів, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою, і щоб надалі всі службовці вміли говорити українською мовою...»

Великий поет завжди є речник свого народу, виразник його дум і сподіванок. Талановитий поет Володимир Маяковський висловив не тільки особисту думку і своє ставлення до українського народу та його мови у відомому вірші «Долг Украине» словами сердечної дружби.

Разучите
эту мову
на знаменах —
лексиконах алых,—
эта мова
величава и проста...

Поет висловив думку і всього російського народу. Великі сини братнього народу завжди захищали український народ, його культуру й мову від царизму й чиновників-русифікаторів.

Ця дружба українського й російського народу плекалась віками. За період Радянської влади вона розвинулась у дружбу соціалістичних націй на основі рівності і взаємоповаги.

Історично так склалось, що російська мова набула особливої ролі — вона єднає між собою радянські народи. Значення її величезне. Але це зовсім не значить, що російська мова повинна витискувати іншу мову. В цьому ж і суть рівноправності націй. Із зникненням мови зникає, гине й народ.

Українська й російська мови — рідні сестри. Українська мова така ж довговічна, як і російська. І все те, що Ленін говорив у відомій записці «Про очистку російської мови», цілком стосується й української: «Російську мову ми півечимо. Іноземні слова вживаємо без потреби. Вживаємо їх неправильно. Нащо казати «дефекти», коли можна сказати недоліки, чи вади, чи прогалини?»

Української мови стосується і все те, що говорив і писав Максим Горький про чистоту російської мови. Люби свою мову, плекай і дбай про неї. Це ж дорога твоя спадщина, спадщина віків і поколінь. Користуйся нею, оберігай її, передай її, збагачену і ще більш розвинену, своїм дітям і онукам, а вони передадуть наступним поколінням.

Олесь Гончар

ЦВІТ СЛОВА НАРОДНОГО

Роки минули відтоді, а досі пам'ятається, як були схвильовані ми, група українських письменників, коли під час відвідин кімнати-музею В. І. Леніна в Кремлі, серед книжок, що Володимир Ілліч їх завжди тримав під рукою, побачили ще одну, зовсім для нас не бай-дужу:

— Словник Грінченка!

Усі ми схилились над книгою, і тиша роздуму залягла, — було ж таки над чим замислитись при цій несподіваній зустрічі!.. Ось тут, у робочому кабінеті вождя революції, де в роки найбільших напруг ішлося про фронти та блокади, про боротьбу з голодом та розрухою, — в цій скромній, до всього світу відкритій кімнаті поміж книжок виділених, що стоять напихваті, поміж видань, які чимось особливо привернули увагу Ілліча, було й це: «Словарь украинского языка», мовна скарбниця нашого народу.

Багато відтоді води сплигло, зміни у світі сталися грандіозні, епоха народила тисячі й тисячі нових понять, нових слів, що їх годі було б шукати в словнику Бориса Грінченка. Нове життя нового прагне слова, — цілком, зрештою, природний процес розвитку, та все ж, вслухаючись у розбурханий багатоголосий гомін нової доби, ми віддаємо належне і славетному нашому ветеранові — словникові, що й нині всюди знаний як словник Грінченків, той, що з синівською сумлінністю, з дивовижною, як на тодішні можливості, повнотою

зібрав усе, що на той час вродило квітчає поле живої української мови.

Словник зафіксував мовби саме оті «моменти вічності», коли думка людська кристалізується в слові, начеб вловив творчі оті миттєвості, таємничі, як цвіт папороті, коли з небуття, під покровом тайнощів виникає прекрасне. Багатовіковий досвід трудового люду, його творча снага, сила духу, біль і гнів, боротьба, страждання, мрії — все це зафіксовано в слові, в народній пісні, в думі, прислів'ї, повнозерному народному афоризмі. Якесь є мудрість долі в тому, що світла материнська сльоза стає самоцвітом Шевченкової поезії і що навіть під стопресовим гнітом у темних розпечених надрах життя народжувалось слово — алмаз, міцністю своєю здатне перебути вічність.

У часи похмурі й гнітливі складався словник Грінченка. Тільки любов здатна була звершити цей подвиг, звершити працю всеосяжну, завдяки якій зібране до купи багатство відкрилося ніби своєю новою якістю, глибинною суттю: це ж бо у фантастичній лексичній щедрості, в багатющому духовному спектрі постало саме життя народу, в усій достовірності дум і почуттів, — чи не цим і привернула геніально чутливу увагу Ілліча ця, власне, єдина тоді наша мовна скарбниця?

Класична українська література, починаючи від Шевченка чи навіть ще й від Котляревського, показала нам приклад того, як треба ставитися до народної мови, цього ясного і справді цілющого для художника джерела. Гоголь, захоплено відкриваючи красу фольклору, колись висловив думку, що саме народні пісні, може, навіть більше, ніж праці історично-документальні, відповідають нам справжню, не поверхневу історію народу, розвиток його моралі, психології, глибинні процеси духовного життя.

Це ж можна сказати й про творчість народу в цари-

ні мови, у довготривалій розбудові тієї найскладнішої сфери, яка, мовби володіючи безліччю живих нервових закінчень, не перестає дивувати нас своєю чутливістю, незрівнянною здатністю вловлювати весь го-мін світу — і потужні гуркоти епохальних подій, і ледь чутний шепіт інтимного, найближчу хвилю життя і його найдальші зоряні шуми.

Коли йдеться про майстерність письменника, про його професійну підготовленість до нелегкої й відповідальної творчої праці, коли хочемо визначити справжність таланту, що йде в літературу, то неодмінною ознакою тут буде, мабуть, саме це: вміння молодого митця вслухатися в мову народу, всією душею сприймати й відчувати слово народне, його інтонаційні відтінки, всю його багатобарвність, розмаїття, красу, часом глибоко приховану. Бо ж у тім-то й місія майстра, щоб цю красу видобути, викресати зі слова, навіть найбуденнішого, створивши йому відповідне суспільство, надавши слову таке місце у творі, де б воно само оновилося, набуло свіжості, сяйнуло, розквітло!..

Не було випадку, щоб видатний твір літератури був написаний сірою мовою, щоб вдавалось його вибудувати словами зужитими, знебарвленими до пересічності, до нудної стертості п'ятака. Енергія слова — з енергії душі, тільки так. Убога стилістика найчастіше є породження убогої думки. Ставиться до мови творчо, сміливо, але й з безмежною відповідальністю — це чудово вміла робити наша класична література. Досвід її вчить, що найвища майстерність художника слова — у його вірності життєвій правді, яка вбирає в себе, зокрема, й правду народної мови, засвідчену в найрізноманітніших виявах, — і в пісенному ліризмі, і в гуморі, і в згустках афористично місткої народної мислі.

На 76 мовах створюється в наші дні багатонаціональна радянська література. Створюється в кліматі

братерства, на просторах соціалістичних, де є місце всім: і мові великого російського народу, що стала для нас мовою інтернаціонального єднання, і мовам народів, що мають кожен свою більшу чи меншу літературну традицію,— є такі, чиє раннє слово на пергаменті писалося десь у сивих давнях, у часах античних, і з ними поряд заявляють про себе народи молодомовні, чия писемність веде своє літочислення від історичного пострілу «Аврори».

При погляді на сучасну українську літературну мову природно помітити, що це мова народу, який живе й працює в сім'ї соціалістичних націй, повсякдень творчо контактуючись з усіма братніми народами, маючи спільні з ними світоглядні основи, духовні інтереси та устремління. Українська мова сьогодні — це мова, що, ввібравши найцінніше з надбань минулих віків, перебуває в неупинному розвитку. І — відповідно до потреб сучасної людини — весь час збагачується лексично, синонімічно, стилістично, виявляючи при цьому дедалі нові й нові потенціональні можливості. У своєму саморозвитку, у вічному оновленні мова наших днів черпає творчу силу від тих же заповітних джерел — джерел народного життя.

Якщо в минулому українська мова часом трактувалась переважно як мова селянська, більше побутова, така, якій багато чого бракувало, не вистачало засобів, скажімо, для викладу складних філософських понять, то хто зважився б, не будучи невігласом, щось подібне сказати сьогодні? Перед нами мова, якою перекладено 55 томів творів Леніна, лінгвістична система всебічно розвинена, збагачена новими синтаксичними конструкціями, цілком сучасна, яка надається для відтворення найскладнішої образності, найтонших розгалужень думки, мова, в якій знайдено барви і для створення оригінальної повноцінної літератури, і для блискучих художніх перекладів творів

світового письменства, шедеврів Гомера і Данте, Гете й Міцкевича, Пушкіна, Толстого і Шолохова...

Те, що сучасна українська мова розвивається не відрубно, не в замкнутому циклі, а в постійному творчому спілкуванні з мовами братніх народів і насамперед з мовою російською,— безперечно є для неї стимулюючим фактором, активізує й поглиблює процес її внутрішнього розвитку. Чи уявити, наприклад, ізольовано від інших літератур поживтневий розквіт української художньої прози, зокрема, чи сягнув би такого розвитку в нашій літературі її наймонументальніший жанр — український роман, якби не черпала наша проза багаторічний досвід тієї ж російської класичної романістики, що відкрилась братнім літературам своїм глибоким психологізмом, складними художньо-стилістичними структурами, рідкісним умінням створювати людські характери, подавши для всього світового письменства взірці того, з якою могутньою реалістичною силою слід порушувати проблеми соціальної справедливості, духовності, гуманізму, проблеми справді вселюдські... Знов і знов згадуються знамениті слова Франка про те, чим була російська література для людей його покоління, а що вже казати про наші часи, коли зв'язки наших літератур безмірно збагатились, набрали нової суті, характеру ще більш творчого духовного обміну, творчого єднання.

Людині неупередженій неважко помітити, як дедалі зростає престиж української літературної мови, і неабияка в цьому заслуга нашого красного письменства. В дореволюційні часи на мови інших народів перекладались лише поодинокі твори українських письменників (і то була гірка історична несправедливість), сьогодні ж усе найзначніше, цікаве, талановите, що з'являється друком на Україні, привертає увагу і в інших республіках, перекладається на ро-

сійську та інші братні мови, набуває всесоюзного розголосу.

Статистичні дані могли б засвідчити, як широко йде сьогодні українська книжка по світу, як дедалі збільшується — особливо в соціалістичних країнах — кількість перекладів, зростає число тих, хто прагне перекладати безпосередньо з оригіналу, щоб у первісній красі донести до своїх читачів музику поезії Тичини, яскраву соковитість барв прози Яновського чи Довженка, хоча досягти цього, можна уявити, як нелегко. Адже: «Не дивися так привітно, яблуневоцвітно» — як його перекласти?

Цікаво, що чимало наших друзів — письменників братніх республік — теж виявляють бажання знайомитися з українськими творами в оригіналі, виявляють творчий інтерес до сучасної нашої прози й поезії, при зустрічі можна нерідко почути українське слово від Бондарєва чи Айтматова, від Солоухіна, Алексєєва чи Янки Бриля, і хай це окремі штрихи, але вони характерні, бо це теж знамення часу, це стиль нашого життя — стиль братерства.

Запахна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців — скількома епітетами супроводяться визначення української мови! І, зрештою, всі ці епітети слушні. Відомо, як високо оцінювали поетичні можливості української мови Луначарський і Маяковський, пригадується, з якою насолодою повторював Фадєєв рядки з «Кобзаря» — «Садок вишневий коло хати» або «І день іде, і ніч іде»... А хіба не відкриття було те, чого досяг уже першою книжкою молодий Тичина, невтомний у своїх поетичних новаціях, вражаючий у своєму юнацькому мовотворчому буянні? Яку величезну змістову навантагу зуміла взяти на себе його поезія, яку нову гармонійність він виявив у нашій мові, які естетичні багатства, раніше незнані, відкрились... Дорогий для нас і урок Стефа-

ніка, великого поета нашої прози, в котрого навіть слівце діалектне могло набирати надзвичайної художньої виразності й сили. Багатий, тонко інструментований вірш Рильського, Сосюри, Малишка, Бажана не раз викликав захоплення майстрів поетичного перекладу, тих, хто, може, найбільше здатен оцінити неповторність художнього вислову, первісну красу оригіналу.

Високий загалом рівень мовної культури засвідчується як творчістю наших визначних майстрів, так і поетичними та прозовими дебютами молодого літературного поповнення. Почуваєш радість щоразу, коли в книжці молодого поета чи новеліста знаходиш слово свіже, росянисте, вжите з художнім тактом, а відомо ж бо, як навіть звичайне, рядове нібито слово — хай і побутове, хай і діалектне — може бути в контексті поставлене так вдало, так влучно, що воно одразу засвітиться, навіть на довколишні слова від нього ляжуть відблиски. Все залежить від художнього чуття автора, від глибини його думки.

Звідси, очевидно, й починається майстерність, і молоді наші письменники, на честь їм будь сказано, досить успішно оволодівають цим найпершим мистецтвом — творчим, любовним ставленням до слова. Лякати треба сірості, а не тієї бурхливої відваги, з якою молодий поет часом вдається до мовного експерименту, коли він для вислову значної думки шукає неологізмів, переінакшує, оновлює слово затерте; при цьому важливо тільки, щоб шукання не переходили в манірне штукарство, щоб не втрачалось дорогоцінне почуття справжнього відкривача, який дорожить естетичними законами народної мови і намагається бути весь час у творчій гармонійності з нею.

Я шавлію пересію,
руту пересмичу,

Таки свого миленького
к собі перекличу!

Така вона музика нашої мови, як її почула колись легендарна полтавська дівчина Маруся Чурай.

І ось як у давніх словах сучасний поет знаходить нову, свіжу образність:

Світ земний, немов дитина,—
У шляхах, як в сповитку...

Це пише Микола Братан у циклі поезій про Тюмень. «Ми п'ємо з одного кубка мандрів сонячний напій...» — не знаю, як для кого, а для мене це образ справді поетичний, наповнений духом сучасного життя.

Мова народу твориться колективно, беруть участь у цьому великому процесі й сивий людський досвід, і закохана юність, і бурхлива дитяча уява,— бо ж кого із нас не тішило, яку мовотворну обдарованість, винахідливість виявляють малюки, які серед них бувають геніальні лінгвісти.

Письменник усе має чути, вбирати, акумулювати в собі, щоб, вивіривши непохибною художньою мірою, випробувавши матеріал де знанням, а де інтуїтивно, доторкнутись до цього слова, відчути можливості, які воно таїть, і вже своєю працею зуміти надати йому нового блиску, відшліфувати, як діамант, і в такому вигляді повернути народові, долучити до скарбів його діючої літературної мови. Для письменника все має вагу: рядок давньої народної пісні чи сторінка літопису, твір художньої чи наукової літератури, мова преси і радіо, та все ж, мабуть, найцікавіше припадати йому до мови сучасного робітничого селища та мови хліборобського поля, вслухатись, як гомонить студентський або вчительський колектив, адже саме тут і буде воно, слово народне,— дотепне, образне, поетичне, часом гірке, часом веселе й дошкульне, сповнене то гумору, то нещадності сар-

казму, то душевної доброти, щирого привіту й ласкавості.

Не пригадую жодної поїздки по Україні, яка б не принесла радості якоїсь мовної знахідки. Ось першальніша сторінка дорожнього блокнота:

— Гляньте, як го с т р о мчить степом кінь!..

— Земля така — цвяхи посій і ті зійдуть...

— Вітерець воду на озері в і в с ю ж и т ь...

Ось про того, хто відає розподілом житла: «Замість квартир роздає усмішки».

Або про того, хто має звичку аж надміру самокритикуватись: «Не тямить, що то ж тільки колесо само на себе грязюку лє».

Квітникарка стоїть серед своїх троянд, милується виплечаним:

— Таке ж воно гарне, чисте... Ну як с в я т е!..

Для письменника, надто ж для повістяр чи романіста, мені здається, просто необхідно чути такого типу вислови, випадкові репліки, народні жарти, дотепи, адже це і є та мовна стихія, що допомагає в творчій роботі. Буває ж іноді, як з одного почутого слова несподівано виникає ціле гроно образів, формується задум... Так, скажімо, було з тронкою, словом, що його довелося випадково почути десь у степах. Іншим разом у колі білоруських друзів сподобалось слово «розвітання», відчулося, що в нашій мові слова саме з таким відтінком нема і що було б добре ввести його в наш мовний ужиток.

Прикро, звичайно, буває, коли чуєш з чиїхось уст сканцеляризовані неоковирності, скальковані штампи або тролейбусні вульгаризми, або навіть коли актор зі сцени вимовляє широко відоме слово перекручено, з неправильним наголосом. А скільки з'являється в нашій повсякденності отих мовних потворностей, що так дотепно висміює «Перець» у рубриці «Страшне перо не в гусака»... Мова тому й жива, що вона жива,

зрештою, дистильовано чистої ніді її й ніколи не було, а що випадки мовної недолугості висміюються, що засмічення мови не лишається поза увагою громадськості, це, по-моєму, свідчить якраз про здорове почуття дбайливості, про небайдужість народу до свого мовного багатства. Це те поле, що вимагає піклування спільного, колективного, а що вже говорити про мовознавців та літераторів, чиїм і прямим професійним обов'язком, і творчим покликанням було й нині є — постійно дбати про здоров'я народного слова, побільшувати його впливовість, дбати про його єдиною силу, художню виразність, чистоту.

У вигляді мови природою дано людині великий дар. Не тільки користатися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати його коріння й леліяти його цвіт, ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правди й поетичності.

Чуття єдиної родини

Павло Тичина

ЧУТТЯ ЄДИНОЇ РОДИНИ

Глибинним будучи і пружним,
чужим і чужим рідних бродів,
я володію арко-дужним
перевисанням до народів.

Воно в мені таке могутнє,
і на стількох стоїть підпорах!
Поцілиш блиском-громом в сутнє,
і чути: другий грім у горах...

А другий грім — другим ще далі
гримкоче, хоче та радіє,
що поміж націй міст із сталі,
що міжнародна дружба діє.

І ось тут сам, прогрімкотівши,
стаєш ясним в своїм розвої,—
як доброго здоров'я пивши
коло криниці степової.

Ой пивши, пивши ще й утершись —
без попереджень, без умови,—
в послідньому вбачаєш першість,
як до чужої прийдеш мови.

До мови доторкнешся — м'якше
м'яких вона тобі здається.

Хай слово мовлено інакше —
та суть в нім наша застається.

Спочатку так: немов підкова
в руках у тебе гнеться бідна,

а потім раптом — мова! мова!
Чужа — звучить мені, як рідна.

Бо то не просто мова, звуки,
не словникові холоди́ни —
в них чути труд, і піт, і муки,
чуття єдиної родини.

В них ліс шумить і пахне квітка,
хвилюють радощі народні.
Одна в них спільна чути нитка
від давнини і по сьогодні.

І позичаєш ту́ю мову
в свою,— чудову, пребагату.
А все знаходить це основу
у силі пролетаріату.

Ярослав Шпорта

ЛЕНІН ЧИТАЄ «КОБЗАРЯ»

Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна.

В. І. Ленін

Весна прийшла в своїм убранні,
Як в різні роки і віки...
Іще мороз був на світанні,
А зараз глянь: течуть струмки.
Вони дзвенять за темним бором,
За горизонтом неозорим,
В старих, розквашених полях
Собі торують дальній шлях,
Щоб потім вилитись у ріки
І в синє море потекти...
...Ілліч підвівсь: — Ну, що ж, вовіки
Ми не покоримось, брати!
Боротись будем, будем жити,
Бо бачим всі мету ясну,
І нас у леті не спинити,
Як не спинити цю весну!..
Він до вікна пройшовсь.
Легенька
Пливла хмаринка в сизу даль.

— Знов заборонено Шевченка
Для всіх народів!..—
І печаль,
І гнів, і мужність в мудрім зорі
Засяли спалахом вогнів.
— Ми у думках своїх прозорі:
Не похитнути трударів.—
І враз всміхнувся:
— Це ж добре, друзі!
У цей страшний, суворий час
Ми можем лиш радіть послуді,
Яку царат зробив для нас...
Заборонили... Що ж із того?
Вкраїна встане у вогні! —
І віра в це у серці в нього
Бринить, як месницькі пісні.—
І він, Ілліч, у ту хвилину,
Щоб передати серця жар,
Бере заношену книжину —
Старий Шевченковий «Кобзар».
І у його братерській мові
Встають у гніві і любові
Обдерті наймити в нужді,
Що не скорилися біді.
І устають в широkim краю
Голодні села і міста,
Де у людських серцях без краю
Клепоче ненависть і мста.
Лежать невідільницькі дороги,
Поля, степи і перелоги.
І вже дзвенить могутнє слово,
Що ці степи ще оживуть,
Як люди встануть і закови
Свого рабства розірвуть.
Лягає їм новітня путь,

У боротьбі вони зметуть
Ті, людством прокляті, палати
У петроградській сивій млі,
«А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі».

Володимир Маяковський

БОРГ УКРАЇНИ

Чи знаєте ви
українську ніч?
Ні,
ви не знаєте української ночі!
Тут
небо
від диму
дедалі чорніш
і герб
зорею п'ятикутною
блискоче.
Де горілкою,
відвагою
і кров'ю
Запорозька
вирувала Січ,
загнуздавши
у дроти Дніпров'я,
скажуть:
— Дніпре,
сили нам позич! —
І Дніпро
по вусах дроту,
по пасах
електричний струм
несе
по корпусах.

Либонь, рафінаду
і Гоголь радий!
Ми знаєм,
чи курить Чаплін,
чи чарку хилить;
ми знаєм
Італії безрукі руїни;
ми Дугласів¹ галстук
напам'ять завчили...
А що ми знаєм
про лице України?
Знань
у росіянина
не глибока товщ —
тим, хто поруч,
пошани мало.
Знаємо лиш
український борщ,
знаємо ще
українське сало.
І з культури
знань не широченько:
окрім двох
уславлених Тарасів —
Бульби
та відомого Шевченка,—
ані з місця руш,
як не старайся.
Притиснеш його —
дурницю зморозить,
викладе весь
вантаж розумовий:
візьме й розповідь
зо двоє курйозів,

¹ Дуглас — американський кіноактор Дуглас Фербенкс.

анекдотів
української мови.
Я кажу собі:
товаришу москаль,
на Україну
жартів не скаль.
Вивчіть мову цю
зі стягів —
лексиконів мас повсталих,—
велич в мові цій
і простота:
«Чуєш, сурми заграли,
Час розплати настав...»
Хіба є щось
звичайніше
й тихіше
за слово,
витерте від уживання,—
«слышишь»?!
Я
немало слів придумав вам,
важу їх,
і хочу,
аж розчуливсь,
щоб зробились
віршів
всіх моїх
слова
важучими,
як слово «чуєш».
На один копил
людей не ліч,
щоб сором
не виїв очі.
Чи знаємо ми українську ніч?
Ні,
ми не знаємо української ночі.

Микола Сом

БОРГ МАЯКОВСЬКОМУ

Разучите
 эту мову
 на знаменах —
 лексиконах алых,—

Эта мова
 величава и проста:
«Чуш, сурми заграли,
час розплати настав...»
 В. Маяковский, «Долг Украине»

Товаришу поете!
Перед вами
Стою, мов новобранець перед воєнкомом.
Хвилююся...
І серцем, і словами
Я розмовляю із весняним громом.

Говорю українською мовою,
Вами знаною і шанованою,
Мовою бідовою і чудовою,
Мовою Шевченка і Франка,
Мовою Кибальчича Миколи,
Мовою Подвойського Миколи,
Мовою-розмовою Ковпаковою,
Що людей на подвиги вела,
Мовою Поповича Павла.

Говорю українською мовою
І пишу отією мовою,
Що за царя закутою,

Закутою, забутою,
Поганою і гнаною
Була.
Та народ уставав,
Повставав,
Свою долю вибирав:
«В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав».

А царі сичали,
А пани кричали:
«Нам какось легчей по-хрэнцузски!»
Та гупнули вокзали,
І хлюпнули причали:
— Адзуськи!

Спасибі революції від роду і до роду!
Вона ж нам розкувала і руки, і вуста.
Я мову розумію, як землю і свободу,
А мова — наша мова! — велична і проста.

Дякую!
Дуже дякую
Вашому брату Якову!
Коли зайнялася червона зоря
І цвіт пломенівся маків,
Двоюрідний брат ваш Яків
У Києві на Подолі
Малим українцям у школі
Читав «Букваря».

Я знаю, що слів моїх буде мало,
Щоб вам повернути борг,
Бо мова народу — не хліб чи сало,
А пам'ять народу
Від роду до роду,
А слово — єдиний бог.

На душі — ні пилінки.
Стою перед вами
Чернігівськими лісами,
Таврійськими степами,
Полтавськими шляхами,
Стою — не пропадаю.
До вашого слова своїми словами,
Як теплий дощ
До нив і площ,
Любовно припадаю.

Олександр Твардовський

ТОБІ, УКРАЇНО

Який урожай вистигав од границі,
Налитим колоссям шумів з далини,
Як пахли поля молодої пшениці,
Поглянь, подивися і легко зітхни.

Зітхни, подивися — і в ранки імлісті
Побачиш, як дихає вільна земля,—
Поля золотисті, діброви у листі,
Заплависті луки і знову поля.

Як тишею мріють побілені хати,
Сідай, спочивай біля кожних воріт!
Яка сторона і привітна, й багата!
Яким урожаєм хлюпнула б у світ!

О земле Вкраїни, луги і долини,
Заводи донбаські і гори Карпат,
Цієї важкої суворой днини
Ти нашому серцю миліша стократ.

Неначе я сам народивсь на Вкраїні,
Топтав ці дороги у шелесті трав,
І мову Шевченка любив солов'їну,
І ніжність коханої вперше пізнав.

Хоч в іншому місці зростав я на світі,
І трави в нас інші, і в мові — своє,

Та тут на просторі, в дорослому житті,
Неначе проходить дитинство моє.

Я завжди з твоїми синами й з тобою.
Тобі, Україно, життя віддаю.
Не край ми один захищаємо з бою,
А всю Батьківщину, як матір свою.

Микола Тихонов

УКРАЇНА

Я в роки дитинства, бувало,
Читати любив цілу ніч,
І з Пушкіним вкупі звучала
Для мене Шевченкова річ.
У віршах, в піснях старовинних,
В роздоллі, у славі звияг
Ставала, жила Україна,
Як спів, як душа, як життя.

На Київ я вперше поглянув
В красі тополиних цвітінь.
Синіша за синь океану
Дніпровська була далечинь.
Країна втішалася радо
Яскравим убранням садів.
В блокадних ночах Ленінграда
Про київський травень я снів.

Лунало в степах та долинах
Боїв гуготіння й виття.
Кипіла в борні Україна,
Як спів, як душа, як життя.
І взимку у сорок четвертім
На Київ полинув літак.
Безмежжям снігів розпростертим
Розкрилась мені широта.
Я бачив поля України —
Вона над мовчанням степів

Підносила чорні руїни
На білих долонях снігів.
Хай згинуть минулого тіні,
Хай в сонячнім блиску згорять!
Знов квіти розквітнули нині,
Міста і оселі стоять.
І радісних зір миготіння
Осяює теплу блакить
В цю ніч українську весінню,
Що жити без неї — нежить.
І зорі землі тихомовні
Говорять у відповідь їм
Про сийво життя, що наповнить
До неба піднесений дім.

З блакиттю небес воєдино
Дніпровська злилася межа...
Безсмертно живи, Україно,
Як спів, як життя, як душа!

Сооронбай Джусуєв

СЛУХАЙ ПІСНЮ ВКРАЇНСЬКУ

Коли хочеш узнать,
як страждали колись,
У біді та нужді потерпали
колись,
І як мріяли тужно про
сонячні дні,
Як ламалися крила
в нерівній борні,
У нерівній, а ворогу
не піддалися,—
Слухай пісню українську!
А коли наступила епоха
нова,
Коли червоно стяг угорі
повіва
І по вінця наповнена
чаша добром:
І пшеничним зерном,
І хвилястим Дніпром,
А душа, ніби птах, у блакить
порива,—
Слухай пісню українську!

Коли молодість хочеш свою
повернуть,
Спалахнути вогняно, рушаючи
в путь,

Коли хочеш і ніжність свою,
і красу
З хвилюванням відчуть,
як на вії сльозу,
Хоч прийшлося ту сльозу
Ненароком змахнуть,—
Слухай пісню вкраїнську!

Думи, плекані з віку-віків,
у піснях,
Мрії, взяті на крила орлів,
у піснях,
А захочеться душу народу
пізнати,
Що окрилена волею зроду,
пізнати,
Коли стелеться, в'ється,
Підноситься шлях,—
Слухай пісню вкраїнську!

Расул Гамзатов

ЧУТИ ХОЧУ ЧАРУЮЧУ МОВУ

Не шумлять комиші в тишині,
Вітер плаває по піднебессю,
Це зі мною говориш ти, Лесю,
А чи музику чути мені?

Учувається в мові моїй
Брязкіт зброї у кожному слові.
Скільки ласки й принадливих мрій
В твоїй милій чаруючій мові.

Говори, говори нею ти
І чаруй мене знову і знову,
Розумію я з кожних п'яти
Троє слів української мови.

Мову серця — і ласку й добро —
Як словами мені перекласти?
Слово-птиця в перекладі часто
Золоте своє губить перо.

Забуваю я власне ім'я,
На тобі світ зійшовся віднині.
Чорні брови твої соболині
І святкова постава твоя.

Чую мови барвистий розмай,
Щиро радіюсь кожному слову,
Говори мені, серце втішай —
Чути хочу чаруючу мову.

Наїрі Зарян

ЛИСТ МАКСИМОВІ РИЛЬСЬКОМУ

Я прочитав твої ясні «Вогні»,
І так зрадив я, дорогий Максиме,
Що ти, як брат, сіяєш і мені,
Що ти й мене побачив поміж ними.

Спасибі тобі, друже, за привіт...
Моє ім'я ти дзвінко ввів у риму.
Так, ми — вогні. Нас потребує світ.
Ми мусимо світити незгасимо.

Отак ми з далнини і миготим
Один до одного — найближчі браття...
Неспокоєм пісенно-молодим
В єдине ми складаємось багаття.

Одне кострище незчисленних мов,—
І кожна розкошує в дивоцвіті —
Окраса наша, гордість і любов,
Зріднїлих душ палання розмаїті.

З близьких чуттів сплітаємо пісні,
Яким скорились дальні далечини.
Ти серцем усміхаєшся мені,
А я тобі з моєї батьківщини.

Мою любов ятрив болючий знак,
Коли у Київ вдерлися заброди.
Мій вірш тоді стискався, мов кулак,
І кров моя лилась в дніпровські води.

В Москві ми стрілись після розставань...
Ти посивів... Я знов твій голос чую...
Ти запитав: — Як пожива Севан?
— Та дякую,— сказав я,— хазяйнує...

Ніколи не забудеться з тих пір,
Як ти додав з усмішкою сумною:
— Севан, мов серце, зір вірменських гір,
Ви бережіть: стече він глибиною...

І так мене твій голос зворушив,
Що я себе уздрів в озерній сині...
Мені здалось, що вік з тобою жив
Я на твоїй великій Україні.

Нехай тобі вогніють ці слова
Із берегів братерського Севана,
І хай мене довіку осява
Твоя українська дружба осіянна.

Дмитро Білоус

ПРИЧАРОВАНА

Раїсі Карагезян¹

Сквером жінка миловидна
йде зі школи з дітками:
східний тип (з обличчя видно),—
порівнялись швидко ми.

Усміхається: — Так пражить
тижнями останніми,
що мої малята кажуть:
наче в Єревані ми.

Взагалі ми з Зангезура
свій вірменський рід ведем.
В нас, як каже ваш Сосюра,
щастя зоряний едем.

Що не слово, то такою
мовою співучою!
Ідемо попід густою
липою квітучою:

— Як,— питаю,— ви, вірменка,
нашу мову вивчили?

— А читаючи Шевченка!

Мабуть, це пришвидшило!

¹ Карагезян Раїса — перекладачка української прози на вірменську мову; її робота дістала високу оцінку літературної громадськості Києва і Єревана.

«Кобзаря» читала в вузі,
час у ночі крадучи.
«Стажувалася» в бабусі
у селі Безрадиці.

Як співали молодички
«Продай, милий, сиві бички»,
часом підпрягалася,—
від душі сміялася...

— Що ж найперше стало вабить?
Є ж якась основи́на?
— Українська пісня, мабуть,—
нею причарована!

З ОДНОГО ДЖЕРЕЛА

Де вам, друзі, траплялось,
щоб од міста, села
три ріки розливалось
з одного джерела?

Що не річка, то мова
прагне, рине у світ
од безсмертного Слова,
що про княжий похід.

Що не річка, то мова —
з-понад волзьких степів:
це російська чудова —
гуслів радісний спів.

Що не річка, то мова —
з-над Славути-Дніпра:
українська чудова,
як сопілкова гра.

Що не річка, то мова,
де шишшини корал:
білоруська чудова —
ніжний видзвін цимбал.

Від Русі розливались
три могутні ріки.
І тепер побратались
на віки, на віки.

Микола Сингаївський
В ЯКУБА КОЛАСА В САДУ

В Якуба Коласа в саду
світилась ніч вишневоцвітом.
Цвітіння забивало дух
і пахло білоруським літом.

І відчуття таким було,
що сад поета — білі кросна,
що кожне слово зацвіло,
і кожна гілка плодоносна.

Бери до серця і затям:
душа творця не перекуїтне.
Тут кожне слово, мов життя,
його нащадкам заповітне.

Тут корінь,
крона,
верховіть —
з глибин, із гомону Полісся,
де чується: «Живіть! Живіть!» —
ще не доспівана в нас пісня.

І линуць, линуць голоси,
для нас, живих і мертвих, сущі.
То їх відлунюють ліси
і щедрі білоруські пущі.

Бори і вйоскі, і міста,
де в розголосі — знову голос,
де з уст вливається в уста
єдине — Білорусь і Колас.

В суцвітті, мов одна сім'я,
народ шанує свого сина.
І в тім братерстві бачу я
вінок від Рильського Максима.

Олекса Ющенко

ДУША НАРОДУ

Мова рідна звучить, наша мова —
Шум гаїв, шелест ниви у ній,
Кобзи пісня тривожна, діброва
І Дніпра неспокійний прибій.

Мова рідна звучить! Солов'їні
Звуки-промені линуть у світ.
Чую пісню в сусідній країні —
З України летить, як привіт.

Щедра ти, наче серце народу,
То засмучена, то дзвінка.
Мова рідна — від роду й до роду
Переходить гнучка та гінка.

Скільки гідності в тебе й привіту
До сестер, до замріяних мов.
Не торкнутись тебе перецвіту,
Бо в тобі наша сила й любов.

Наче зброя великого війська
Кожна мова народу ясна,
Поміж мовами лине українська,
В ній народу мого вишина;

В ній душі глибина і прозорість,
Наша пісня і дума жива,

І суворість, і ніжність, і совість —
Вся історія в ній проплива.

Мова рідна, незігнута сила,
І мелодій ключі золоті.
Ти, як мати, що нас породила,
Як земля, що тримає в житті.

Ти як степену роздолля могутнє,
Ти як вічного моря вали,
Ти минуле і наше майбутнє,
Як з криниці ми з тебе пили.

України великої слово —
Скарб, народом перейдених літ.
Багатій, розбруньковуйся, мово,
Неосяжний чаруючи світ.

Михайло Ткач

СУСІДСТВО

Я живу — як живуть по-сільському,
І село в мене — просто село.
Але так, як мені, ще нікому
На сусідство в житті не везло.

Де лоза виноградна тужава,
Де кінчається в мене город,—
Починається інша держава,
Починається інший народ.

І нема тут нейтральної зони,
І колючого дроту нема,
Тільки є на дві сторони гони
І за обрій дорога пряма.

Там у пісні — троянда Молдови,
А з моєї — калина цвіте.
Прислухається мова до мови
І знаходить зерно золоте.

Хліб і сіль на святковому мості
І весільне вино молоде,—
До сусіди сусіда у гості,
Наче рідний до рідного, йде.

Вже такі ми у нашій родині:
Від Прута поза Волгу — мости!
У сусідській любові єдині,
Ми по духу і крові — брати.

Віктор Кочевський

МОВА ДРУЗІВ

П. Г. Тичині

Бачив я Севану синій келих,
Об'їздив скелястий Зангезур
І почув уперше в їх джерелах,
Мов кришталь, вірменське слово д ж у р ¹.

Братнім сонцем сповнений по вінця,
Руки тис севанським рибакам,
Що подорожанина-вкраїнця
Зустрічали словом б а р е к а м ².

Там завжди із неба весняного
«Кру» протягне к р у н к а — журавля —
До мого серця мандрівного
Голосом дитинства промовля.

На догоду неспокійній музі
Я, нащадок скромний Кобзаря,
Осягаю мову вірних друзів,
Що з-за гір орлицею ширя.

Древня мово, визволена з брану,
З яничарських пут і пожарів,

¹ Д ж у р — вода (вірм.).

² Б а р е к а м — друг (вірм.).

На тобі — співців-гусанів рани,
Кров твоїх бійців-богатирів.

Як прозорі виноградні гронця,
Гору оплітаючи круту,
Ти з моєю рідною до сонця
Тягнешся в квітучому саду.

Весь відкритий, в себе коло дому
Я стовпів не ставлю межових,
Ти в моєму серці молодому
Поруч з материнською живи.

Григорій Усач

**ПРОЛОГ
ДО ПЕРЕСПІВІВ**

Вслухаюсь у гірську гортанну мову
І чую відгомін кавказьких лун.
Мені за Німаном так бурштиново
Лунають дайни прибалтійських дюн.

Вбираю в себе з дойнами Молдови
Слова, в яких живе пісенний лад.
Проміниться теплом карелів слово
В північній стриманості рун-балад.

Всі мови дорогі. Всі найдорожчі.
Російська мова — як гостинний дім,
Де лірика осенінської рощі
Мене стрічає дзвоном золотим.

На синь річок моєї України,
На шелест віт її ясних дібров,
На тишу степу, спалахи калини
Перекладаю барви братніх мов.

Іду не тільки за словесним змістом,
Іду за духом єдності сім'ї:
Торкаюсь українським словом чистим
Думок і почуттів, брати мої.

Немов добірного зерна пересів
На землю рідну не з чужих країв,
Хай сходить колосом дзвінким переспів
На полі, де немає меж для слів.

На роздуми свої
І дойну й дайну,
На ритми серця
Кожен ваш рядок,
Неначе душу
я перекладаю —
Братерської поезії вінок.

Андрій М'ястківський

ПРО МОВИ

Горобчик говорить аф ідіш¹
По-польську² шепоче комиш:
— Коли до нас знову приїдеш?
— Коли у село прилетиш?
Вивчаю ці мови, то й чути,
Як хтось повторяє слова.
Для того, щоб їх не забути,
Нашіптує тихо трава.
Щось в кожному слові од музики,
І форма своя, і свій лад.
Коли я навчався румунської,
Мені помагав виноград.
Словечко рече:

— Полюби мене
І словом новим доточи!..—
Російську я вчив з горобинами,
Болгарську з черешнями вчив.
Угорську порівнював з крилами,
Що линуть, що плинуть, летять...
Природа всі мови осилила
При спалахах тихих багать.
Балакаю з травами вмитими,
Зі мною говорять гаї.
Природа про світ говоритиме,

¹ По-єврейськи.

² По-польськи.

Як щиро ти любиш її,
Коли ти до неї із ласкою,
У серці не маючи зла...
Шепоче щось довго татарською
Мені степова ковила.
Естонською каже щось чаєчка,
Злітаючи в небо своє...
Для мови, якої навчаюся,
Підгрунтям лиш рідна стає.

Юрій Бедрик

* * *

Я пив з шести золотодзвонних чаш,
І ще не раз до них я повернуся.
Я мав на світі шість великих щасть —
До мов шести вустами доторкнувся.

Старослов'янська мово! Древній мед
Із присмаком легким води святої!
Ти здатна ще віднині й наперед
Серця людські будить і непокоїть.

Латино, і тобою теж не раз
Вуста запрагли хочеться наповнить.
О як ти дивно свіжо збереглась,
Терпка гаряча кров биків жертовних!

Німецька мово! Прохолодний кірш
З твердими кісточками стиглих вишень.
Тебе також мій дуже вдячний вірш
Невславленою зовсім не залишить.

Французька! Золоте моє вино
Із славних виноградників тінистих.
У жилах підіймає кров воно
І хвилями ясними душу чистить.

Російська мово, гарна і струнка!
Для мене є в тобі своя святизна.
Твій смак для мене смаком молока
Залишився із раннього дитинства.

О мово українська! Ти — вода
З кринички, над якою гнуться верби,
Холодна, і прозора, і проста,
А без води я вже давно помер би...

Ігор Муратов

ОДА МОВІ ЛЮДСЬКІЙ

Я славлю спільність мов
і славлю їх одмінність,
Основу всіх основ —
правічну їх родинність:
Це ж — зоряний вінок,
братерська необорність,
І в кожній з мов-зірок —
чарівна неповторність.
Я славлю інших мов
із рідною співзвучністю:
Беру й вертаю знов
музичність,
точність,
влучність.

Міцнію, беручи,
віддавши — багатію,
Бо знати всі ключі,
джерела всі я мрію,
Щоб виповнений вкрай
увесь наш безмір мовний
Хлюпнув за небокрай,
мов океан той повний.
Це ж повинь навесні —
братерська хвиль могутність.
І в кожному буруні —
безсмертна незабутність.

Василь Півторадні

УКРАЇНСЬКІ КНИГИ В БІБЛІОТЕЦІ В. І. ЛЕНІНА

Українська культура, література й мова в усі часи, як до Жовтня, так і після перемоги революції завжди були в центрі уваги вождя Комуністичної партії і радянського народу. У важких умовах еміграції у Польщі, Швейцарії та інших країнах, де доводилося йому бувати через переслідування царату, В. І. Ленін ніколи не втрачав глибокого інтересу до громадсько-політичного життя на Україні.

У своїх працях, зокрема таких, як «Розвиток капіталізму в Росії», та інших, В. І. Ленін посилався на статистичні дослідження про Україну, використовував матеріали дожовтневої преси для захисту українських робітників та селян від соціального і національного гніту самодержавства, а в статтях, написаних під час першої світової війни («Критичні замітки з національного питання», «Про національну гордість великоросів» та ін.), він спiniaвся на актуальних питаннях українського визвольного руху. Відомий факт підтримки В. І. Леніним українського робітника-соціаліста Оксена Лоли (В. Степанюка), який зрозумів облудність українських соціал-шовіністів, «націоналістичних міщан» типу Донцова, Юркевича та Баска (Меленевського), що намагалися роз'єднати українських та російських робітників, і виступив проти буржуазного націоналізму.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли український народ услід за братнім російським народом пішов по шляху соціалізму, коли Україн-

на в певних історичних умовах перетворилася на терен гострої класової боротьби, воєнної інтервенції. В. І. Ленін пильний погляд звертав на Україну, на арену політичної та збройної боротьби за встановлення та зміцнення Радянської влади.

У ленінській бібліотеці у Кремлі зберігається чимало книжок, журналів, газет, що стосуються різноманітних проблем української економіки, політики, культури, літератури й мистецтва дожовтневого часу, та й не тільки дожовтневого. В. І. Ленін стежив за розвитком української соціалістичної державності, за розвитком національної культури і своїми вказівками немало зробив для її зміцнення й утвердження на новій соціалістичній основі. Серед цієї україніки перше місце, звичайно, посідає література на політичні теми, написана як українською, так і російською мовами. Відомо, що В. І. Ленін, як засвідчує старий більшовик Ф. Дідух, добре розумів українську мову і тому читав нею, не вдаючись до перекладів, засвідчував свою обізнаність із творчістю класика української літератури М. М. Коцюбинського.

Що особливо виділяється серед цієї літератури? Це — протоколи 1-го з'їзду Комуністичної партії більшовиків України, видані в Москві в 1918 році, газета «Коммунист», орган ЦК КП(б) України, за 10 вересня 1921 року, з написами В. І. Леніна в заголовку газети, з помітками та нотабене у статті «Раненый гигант» — усіх номерів газети десять: п'ять за 1918 та п'ять за 1920 роки.

Дбайливо зберігаються в особистій бібліотеці В. І. Леніна й інші періодичні видання: «Револуційний фронт», орган Реввійськради Південно-Західного фронту й української трудової армії (Харків, 1920, № 1—5); «Рабфаковец», журнал студкому робітничого факультету ХТІ, 1922, № 1. На обгортці дарчий напис: «В. И. Ленину от Студкома ХТИ», «Юный

спартак», щотижневий дитячий орган Київського губсоцвиху та спартаків Дитячого містечка (К., 1923, № 3) — українською та російською мовами. Водночас у кремлівській бібліотеці зберігаються і видання партій боротьбистів, укапістів, есерів та ін. В. І. Ленін пильно стежив за політичною діяльністю антинародних партій, що діяли на Україні до Жовтневої революції і в перші роки громадянської війни. На деяких з цих видань є ленінські помітки, підкреслення тощо.

У бібліотеці В. І. Леніна звертає на себе увагу один із перших літературних збірників, виданих на Україні 1922 року, — мова йде про збірник «Дочери Октября». Редактором його була Лідія Іллівна Конухес, а організатором та помічником — старий член Комуністичної партії Катерина Павлівна Філатова. Збірник вийшов до п'ятиріччя Радянської влади як ювілейний додаток до журналу «Коммунарка Украины». У збірнику були статті на політичні теми, але найбільше художніх творів: поезія та проза молодих тоді українських письменників Івана Кулика, Валер'яна Поліщука, Івана Сенченка, Сергія Пилипенка, Андрія Паніва, Володимира Сосюра, Остапа Вишні та ін.

Українівка потрапляла до Володимира Ілліча різними шляхами, — і не всі вони нам достеменно відомі — але стосовно збірника «Дочери Октября» можна пристати на гадку К. П. Філатової, що його було передано Надії Костянтинівні Крупській через Софію Миколаївну Смідович, тодішню завідувачку жіночим відділом МК РКП(б): їй були надіслані з Харкова кілька примірників «Дочерей Октября».

Важко сказати, як потрапила в бібліотеку В. І. Леніна книга «Пламя революции», збірник Школи червоних командирів XII Армії, виданий у Глухові 1921 року. Кілька книжок та монографій, що зберігаються в особистій бібліотеці В. І. Леніна у Кремлі, присвячені історії України, — це «Автобиография Н. И. Косто-

марова», записана А. Л. Костомаровою, що вийшла у світ під редакцією В. Котельникова в Москві 1922 р.; «Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны» М. Є. Слабченка (Харків, 1923); «Очерки по истории первобытной культуры. Лекции, читанные в Коммунистич. ун-те им. т. Артема в 1922 акад. году» (Харків, 1922) з численними помітками Н. К. Крупської, кілька праць тодішнього наркома освіти УРСР Г. Ф. Гринька, зокрема «Очередные задачи советского строительства в области просвещения» (Харків, 1920) на титульній сторінці дарчий напис: «т. Ленину от автора. 1920».

Відзначимо також низку українсько-російських словників, які завше були під рукою у В. І. Леніна. Це — відомий чотиритомний словник Б. Грінченка, «Словарь русско-украинский» В. Дубровського, вид. 5 (К., 1918). З листа бібліотекарки особистої бібліотеки В. І. Леніна у Кремлі Ш. Манучарянц до автора цих рядків (12 грудня 1965 р.) відомо, що словник Б. Грінченка привіз В. І. Леніну на його прохання Григорій Федорович Гринько з Харкова.

Українська художня література — оригінальна і в перекладах російською мовою — представлена в бібліотеці «Енеїдою» І. Котляревського з примітками та критичними статтями О. Дорошкевича (К., 1919), двома збірниками творів М. М. Коцюбинського — «Под минаретами» в перекладі Г. Алексєєва (Берлін, 1922) та «То, что записано в книгу жизни и др. рассказы» з передмовою М. Горького в тому ж перекладі та в тому ж видавництві. Очевидно, обидва збірники творів М. М. Коцюбинського були надіслані В. І. Леніну О. М. Горьким, що на початку 20-х років мав найтісніший зв'язок із цим видавництвом.

Кожен читач, що побуває у кремлівській бібліотеці В. І. Леніна, може побачити, як саме наш вождь працював над статтею «Критичні замітки з національного

питання»; окремі виписки з статті буржуазного націоналіста Л. Юркевича «Російські марксисты й український робітничий рух» Ленін робив з журналу «Дзвін» (1913, № 7—8), що зберігається з його помітками, підкресленнями на полях.

Видана в 1923 році наукова праця О. І. Білецького «Старинный театр в России», в якій мовиться про початки театру в народному побуті та шкільному вжитку «Південної Русі — України», мабуть, була необхідною під час розв'язування важливих питань української культури. Один з активних авторів збірника «Дочери Октября», український радянський поет Валер'ян Поліщук надіслав на адресу Надії Костянтинівни Крупської свою поему «Ленін» українською мовою і в перекладі Григорія Петникова по-російськи з дарчим написом: «Тов. Крупській. Автор.» Є ще в бібліотеці В. І. Леніна віршована агітка «Кого в Ради вибирати, кого в ший треба гнати». У ній йшлося про гостру класову боротьбу на Україні після громадянської війни, про намагання різних антирадянських партій висунути в Ради своїх представників. Автор брошури А. Прилуцький (цей псевдонім досі не розшифрований) енергійно закликав «гнати з Рад» меншовиків, есерів, різних переродженців, що зрадили пролетарську революцію. Агітка закликала трудящих України віддати свої голоси комуністам, справжнім виразникам інтересів робітників і селян.

Цими короткими нотатками ми, звісно, не могли вичерпати, а тим більше належно прокоментувати все багатство українки в особистій бібліотеці В. І. Леніна у Кремлі. Але й те, що подано в них, виразно засвідчує великий і ніколи не згасаючий інтерес великого вождя трудящих до України, до українського народу, його культури, мистецтва, літератури.

Підготувала Майя Гетьман

Леонід Вишеславський

І ДОСІ ЗГАДУЮ ТУ ШКОЛУ

У дні революційних перетворень, а краще сказати — в дні революції духу, яку звемо перебудовою, ми відверто і прямо говоримо про давно наболіле питання нашого буття: про національну культуру, мову. З цього приводу багато було сказано на пленумі правління Спілки письменників України у червні 1987 року, нині про це пишуть у нашій пресі.

Вважаю своїм обов'язком долучити і своє слово.

А щоб уникнути загальників, звернувся до власного життєвого досвіду.

Мене називають російським поетом, який працює на Україні, а інколи й просто українським поетом. Я сам не знаю, що правильніше. Місто Миколаїв, де я народився, стоїть на злитті двох річок — Південного Бугу та Інгулу, а все моє духовне життя — на злитті культур української і російської. І мені здається, що в цьому — моє багатство. Природа України, саме повітря Києва — «матері міст руських», і повітря нашого «середнього града» Москви — ось що мені кровно дороге, ось що становить суть мого «я». Це, власне, і є мій космос, проникненню в який присвячені всі мої книги, у тому числі й «Зоряні сонети», на які звернув увагу першопроходець космосу Юрій Гагарін.

Українська мова — моя друга рідна мова. І досі стоїть на Харківщині, в селі Павлівка під Богодуховим, сільська школа, яку побудовано із сонових кругляків. Там я вчився деякий час, поки батьки не переїхали до Харкова.

Это украинское село,
полузанесенное песками,
для меня в единый круг свело
ценности, возвращенные веками.
Это там передо мной возник
в блеске вишен, лент и губ девичьих
многострунный песенный язык —
истинная нежность и величие.

Так я написав у поемі «Сковородинівське коло», бо дороги, якими ходив Григорій Сковорода, простелилися саме там, у місцях мого дитинства, неподалік села, де поховано великого поета-філософа.

Я счастлив, что с этим селом по соседству
меня осенял поэтический дух,
что славный мыслитель включил мое детство
в свой солнечный — Сковородиновский Круг!

Слово Тараса Шевченка я вперше почув із уст моєї матері, так само як і слово Олександра Пушкіна. Не за букварем, а за «Кобзарем» вивчав я українську мову, так само як російську — за «Полтавою» і «Медным всадником».

Деяких російських літераторів, які працюють на Україні, не без підстав звинувачують у забрудненні мови, в низькому рівні мовного виховання. Я переконаний, що причина — погане знання не стільки російської, як української мови. В результаті — так званий «суржик», який завдає шкоди обом братнім мовам. Приклад бездоганного знання двох мов, взірць найвищої мовної культури подає нам безсмертний Кобзар. Нещодавно вийшов «Словарь языка русских произведений Шевченко» — багаторічна праця Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Академії наук УРСР. Словник показує, як дбав Т. Шевченко про чистоту української та російської мов. У листі до С. Аксакова він писав: «Трудно мне одолеть великороссийский язык,

а одолеть его необходимо. Он у меня теперь, как краски на палитре, которые я мешаю без всякой системы. Мне необходим теперь труд, необходима упорная, тяжелая работа...» Знаменні слова! Ось як сумлінно ставився до російської мови великий український поет! Яке ж ми маємо право абияк ставитися до мови української?! «Ета мова — величава и проста», — сказав Маяковський. Так, у цій мові — справжня ніжність і велич. І вивчати її треба наполегливо, терпляче, натхненно. Добре пам'ятаю, як під час війни, коли, нарешті, знову ступили на українську землю, ми вслухалися в українську мову, як у чудову музику.

Переконаний, що в процесі перебудови мають бути створені такі умови, за яких росіянин, котрий живе на землі Тараса, не міг би не знати його мови. Я вже не кажу, що свою рідну мову повинні досконало знати самі українці та їхні діти. Хай усі зрозуміють, до яких духовних скарбниць відчиняє їм двері їхня рідна мова!

Вважаю великим надбанням мого життя, що як поет я зростав у колі українського письменства, спираючись на його дружню підтримку. Я щасливий, що моїми вчителями були Максим Рильський і Павло Тичина, щасливий тим, що вони сказали про мою творчість немало добрих слів. А Володимир Сосюра! А Леонід Первомайський! А інші поети України, яких я, навчаючись у них поетичної майстерності, перекладав на російську мову! Давно відомо, що поезія — душа нації, її святая святих, більше, ніж будь-яке інше мистецтво. В який дивовижний, неповторний світ ведуть нас нетлінні сторінки «Кобзаря», сонети І. Франка і М. Рильського, тичинівські «Ронделі» і «Сонячні кларнети», що звучать, як молитви!

Є в Києві Державний музей української літератури. Міститься він на вулиці Леніна в приміщенні колишньої колегії П. Галагана, з якою пов'язані імена

великого Івана Франка і видатного російського поета Інокентія Анненського. Переходячи із залу в зал цього музею, ми подорожуємо по багатющій країні українського художнього слова. Ось зал, цілком присвячений Т. Шевченку. Ось експозиції, присвячені І. Котляревському, Г. Квітці-Основ'яненку, М. Коцюбинському, Лесі Українці, В. Стефанику... А ось і зали, де особливо сильно забилося моє серце: П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Бажан, А. Малишко, П. Усенко, І. Микитенко, М. Ушаков, П. Безпощадний... Боже мій, та це ж я проходжу залами свого життя! Обкладинки книжок 20—30-х років, тогочасні журнали, альманахи, афіші, фотографії... Скільки рідних облич... Незабутні імена... І мимоволі почуття гордості охоплює мене, що і я якоюсь мірою причетний до того дива, яке зветься українською культурою. Своє ставлення до неї і до мови, якою вона створена, я висловив в одному з давніх своїх віршів. Він так і зветься — «Мова». Ось кілька рядків з нього в перекладі М. Рильського:

В кривбаських рудниках, при вишках Борислава,
в розоранім степу край юного ліска,
прийдешнє славить нам і проста й величава,
ця мова осяйна Шевченка і Франка.
Вона підпорою була мені в походах,
я чути звик її на життєвій весні,
і хочеться сказати на весь російський подих,
чим українська річ була і є мені.

Сьогодні абсолютно ясно, що збагачення російської і української культур відбувається в двох напрямках, а не лише в одному, як про це говорилося в минулі роки. Духовне життя радянської людини неможливе без книжок української класики і сучасних майстрів слова. Я пам'ятаю, як М. Ушаков нагадував нам, що М. Рильський навчив усіх нас цінувати корисність Краси.

Мені, російському поетові, який працює на Україні, радісно брати участь у піднесенні культури міжнародних взаємин на інтернаціональній основі. Саме так мене вчили мої вчителі, причому не тільки літератори, а й узагалі всі освічені, благородні люди, з якими судилося мені зустрічатися. Не можу не сказати про те, як українська мова ввійшла в родину мого вітчима — старого російського інтелігента. Якось прийшов він додому засмучений: дирекція Харківського ветеринарного інституту, де він очолював кафедру дарвінізму, запропонувала йому розпочати через півроку читання лекцій по-українськи. Він добре знав німецьку, французьку мови, а от знання української йому бракувало. Що робити? На той час (кінець 20-х років) існувало багато гуртків по вивченню української мови. От вітчим і вступив до одного з таких гуртків при харківському Будинку вчителів. І що ж? Читати лекції по-українськи він розпочав значно раніше, ніж через півроку. І так захопився мовою, що в нашій родині з'явилися книжки українських класиків. Збираючись вечорами круг столу, ми читали вголос «Під тихими вербами» Б. Грінченка, «Вишневі усмішки» Остапа Вишні. Під впливом батька і я почав читати більше українських книжок. Мені особисто дуже були до душі оповідання Марка Вовчка.

Як хотілося б, щоб атмосфера глибокої поваги до української мови і прагнення до її вивчення панували в нашому житті. Необхідно культивувати смак до рідної мови, до її краси і сили. І робити це треба з малих літ, буквально з дитячих садків. Мені боляче чути про зменшення шкіл з українською мовою навчання. При цьому згадую з вдячністю рідну павлівську школу, де в класі з портрета дивився на мене мудрий Г. Сковорода, а вчителька на уроках літера-

тури читала оповідання В. Винниченка «Хведько-халамидник», яке глибоко запало мені в душу...

Ми часто вимовляємо тичинівський рядок, який давно став крилатим, — «чуття єдиної родини», але не завжди пам'ятаємо про те, що це чуття може бути по-справжньому міцним і глибоким лише за умови розвитку своєї самобутньої національної культури. «Поете, любити свій край не є злочин, коли це — для всіх», — казав той же П. Тичина.

Я щасливий, що сьогодні все це глибоко осмислюється на основі братерської людяної суті.

РІДНІЙ МОВІ — ШАНА ВСЕНАРОДНА

У травні 1988 року в Полтаві відбулося Свято рідної мови. Сергій Куліда, кореспондент газети «Молодь України» взяв інтерв'ю у письменника-академіка Олесе Гончара.

— *Олесю Терентійовичу, як ви оцінюєте цю важливу громадську акцію?*

— Саме поєднання слів «свято української мови» хвилює кожного з нас. Свято рідної, материнської, отієї, що вперше забриніла десь у глибинах нашої історії, в літописах зазоріла, мужнім погуком вийшла на Хортицькі майдани, шикуючи до походу волелюбні запорізькі полки. Найвищі слова на уславлення рідної мови не будуть завеликі, не будуть занадто високі. Іноді чуємо: мова — духовний код народу — і є в цьому правда. Мова вдосконалює серце і розум народу, розвиває їх. І це правда теж.

— *Як на Ваш погляд: чому саме в Полтаві відбувається це свято?*

— Кожне з українських стародавніх міст могло б претендувати на те, щоб сказати перше слово на честь рідної мови: будь то Київ, чи Харків, чи Львів. Будь-яке з міст. Адже багатющу, багатобарвну мову нашу творила вся Україна, все суцвіття наших міст і сіл. Спільно, упродовж віків витворювало велику духовність українського народу. Отже, хоч початок

кладе Полтава, але сподіваюсь, що прекрасне та патріотичне це свято невдовзі розіллється по всій Україні, почують його і Дніпро, і Карпати, Полісся й степи чорноморські. Свято мови має стати всенародним, воно того заслуговує. Родом, як відомо, я з полтавських країв, ця земля мені дуже дорога, зібрався був і я поїхати на полтавське свято та, на жаль, не вийшло...

Дехто запитує: чому вибрали для свята саме Полтаву?

Думаю, що вибір вдалий: цим хотілося виявити шану тому красві, де здавна люди рідною культурою дорожать, свято в Полтаві — це шана і легендарній Марусі Чурай, що збагатила нашу культуру безсмертними піснями, це шана і Котляревському, його славетним «Наталці Полтавці» та «Енеїді», де слово українське явило себе в усьому блиску, пригадуєте, як гарно про це сказано в Рильського: «І «Енеїди» владний сміх, Полтави тихої ...корона». Це глибока пошана також до Панаса Мирного і до Миколи Гоголя, який власноручно записував українські пісні, не кажучи вже про те, що батько його цілі п'єси писав українською мовою. Ми знаємо, як органічно влилися краплини українських слів у російський текст повістей Гоголя, і як збагатили їх естетично.

Так що вибір Полтави обумовлений багатьма історичними фактами; і, ясна річ, свято рідної мови є виявом глибокої поваги до трудових людей міста, до робітників, до хліборобів, які дорожать рідним словом, хотілося б у такий спосіб також надати підтримку інтелігенції, зокрема народним учителям, цілій армії освітян, які своєю благородною невсипущою працею дбають про те, щоб діти нашого народу росли не безбаченками, не забудьками, щоб розквітало в них почуття гідності і щоб завжди вони знали, хто ми є і чий ми діти. Полтавське свято, я певен, наснажить

усіх, хто оберігає рідну мову, працює для її розвитку, для того, щоб у житті їй належало гідне місце.

— Чому ви вважаєте, що саме сьогодні варто звернути найбільшій увазі до рідної мови, виявити їй почуття шани більше, ніж досі?

— Багато фактів засвідчують, що у застійні роки рідна мова в багатьох місцях занедбувалась, перетворювалась у щось другорядне, неефективне. А йдеться ж про самі джерела духовності багатомільйонного народу, в його мові зосереджена могутня творча сила, без якої не уявити розвиток нашої національної культури. Адже саме в мові творчий геній українського народу виявив себе найповніше — згадаймо «Кобзаря» і всю нашу невмирущу класику. Мова відкриває нам шляхи братерського єднання, саме на виразність, красу і силу української мови звернув колись увагу Володимир Маяжовський: «Эта мова величала и проста — «Чуєш, сурми заграли, час розплати настав». «Распишите эту мову на знаменах — лексиконах алых», — ось так сприйняв нашу мову поет-інтернаціоналіст.

У збюрократизованого міщанства, звичайно, сприйняття інше. Одначе, як і все прекрасне, мова народу не повинна б потребувати захистів, вона має бути нашим життям, нашою повсякденністю. Факти відступів від лєнінських традицій, в яких розвивалася наша мова в 20-ті роки, занепокоїли і письменників, і широку нашу громадськість. Стали зникати українські школи, звужився діапазон використання української мови в щоденній житті, в установах, у вищій школі... Листи наших читачів засвідчують, що роздуми про долю рідної мови глибоко заходять у серця трудящих нашої республіки. Ми цю мову берегли на фронтах,

вона допомагала нам, ми знаємо, з якою шаною ставляться письменники і російські, і з інших республік до українського слова. Серед росіян, які живуть на Україні, знаємо багатьох просто закоханих в українське слово. От я пригадую нещодавно одержаний лист військовослужбовця, він пише, що за походженням росіянин, життя військового — життя мандрівне, і ось він, опинившись на Україні, дізнається, що його сина в школі хочуть увільнити від вивчення української мови. Ми з сином порадилися, пише цей офіцер, і вирішили — ні, ми цього робити не будемо, бо мова Шевченка, мова Лєсі Українки, Франка — вона ж тебе тільки збагатить, її, кажуть, за плечима не носити, вона відкриває для тебе таку яскраву культуру братнього українського народу. І ти колись скажеш спасибі тим, хто тобі порадив вивчати... Оце підхід інтернаціоналіста. Це ставлення, яке не має нічого спільного із ставленням багатьох наших збюрократілих, цинічних чиновників, які вважали (чи дехто й нині вважає), що можна зробити кар'єру саме на занедбуванні своєї національної культури, на скороченні шкіл і навіть на спонуканні дітей до вчинків аморальних, якими є відступництво від рідного слова.

Чуємо деколи, що мова наша не багата нюансами, не така витончена, як, скажімо, мова французька. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність, звідки таке багатство поетичної символіки і оця мистецька довершеність, музичність образів, що приваблювали і Бортнянського, і Бетховена, і Лисенка, і ще багатьох композиторів-класиків і сучасних. Кажуть, що твір іноді огрублюється в українських перекладах. Може, трапляється і таке, зрештою, ніхто не гарантований від невдач... Але ви прочитайте,

скажімо, як Пушкіна перекладав Рильський, як повноцінно відтворені його шедеври в українському слові. Прочитайте поеми Гомера, видані українською мовою, і перед вами ці твори постануть аж ніяк незбіднено, відкриваються нам вони з їх античною пластикою, з божественною розкішню слова, чуємо їх у сонцесайних ритмах, що їх явив українському читачеві знавець античності мудрий Борис Тен. В повноцінних перекладах має нині Україна і «Тихий Дон», і поему Шота Руставелі, і Шекспіра, і Сервантеса. Безмежні можливості нашої мови. Навіть така сувора наука, як кібернетика — і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт унікальний — енциклопедія кібернетики вперше в світі вийшла українською мовою в Києві. І цією мовою нехтувати? Звичайно, її не сприймеш, якщо знати її лише в межах бюрократичних інструкцій, примітивного суржика, в отих диких покручах, що їх іноді «Перець» друкує в рубриці «Страшне перо не в гусака».

Не про те йдеться. Щоб мова тобі повністю відкрилася, маєш бути залюбленим в неї. Отоді з'явиться захоплення рідною мовою, в усій красі вона тобі відкриється, в тій естетичній магії, що справді здатна чарувати.

— *І тут, мабуть, не останню роль повинні відіграти Інститут мовознавства імені Потебні АН УРСР, видавництва республіки...*

— Звичайно, багато має зробити Інститут мовознавства, більше треба видавати словників. Словники мають виходити різного типу, виходити щороку. Видавництва наші всі без винятку мусять бути залучені до цієї важливої роботи. Добрі посібники мають з'явитися під рукою в кожного, хто бажає поглибити своє знання української мови, вийти за межі цього са-

мого суржика, за межі блоків канцелярських, отих примітивних штампів-загальників. Сучасній молоді варто частіше звертатися до класики, до кращих творів українських радянських письменників, до наших поетів, до пісні, до фольклору. Ось там тобі мова відкриється у своїх справді величезних можливостях. Але тут треба докласти зусиль і терпіння й естетичного смаку. Це не само по собі приходить. З народженням, звичайно, з колиски певне лексичне багатство ми беремо з собою в життя, але культурній людині слід весь час дбати про те, щоб твоє мовне багатство збільшувалося, щоб твоя індивідуальна мова ставала влучною, дотепною, афористичною, приваблювала своєю виразністю, блиском народних фразеологізмів, багатючим гумором українським — це все у нас є і це все треба повертати в життя, у повсякденний вжиток.

Сьогодні багато що доводиться не тільки оберігати, а й поновлювати: повністю повернутись до ленінських традицій, ленінського стилю життя. І я певен, що ці умови зараз винятково сприятливі для цілковитого відродження української мови в усіх її правах. Цими можливостями ми повинні скористатися, щоб повернути мові всі її функції, повернути їй гідність, всі належні їй права, щоб вона в сім'ї мов братніх народів, на широтах інтернаціональних лунала з повною своєю силою, повсякчас почувала себе в рівноправності.

Я хотів би на закінчення сказати, що мова, звичайно, потребує постійного, повсякденного піклування, кожен із нас рідне слово своє має оберігати. Тут ніхто не може вважатися безнадійним. Навіть той, хто збайдужів до рідного слова, в чиему лексиконі, крім кількох надцяти вуличних вульгаризмів, вже не залишилося жодного слова з безлічі найпрекрасніших людських слів, навіть і той, озирнувшись, має змогу зірвати з себе сивушну полуду, пробудити в собі синівські по-

чуття, має змогу очиститись, прозріти і його душі стане чути мудре Тарасове слово, тоді йому відкриються в усій красі квітчасті луки рідного слова!

Ми не повинні бути інертними, байдужими, не повинні покладатися на те, що буде як буде. Ні! Нам потрібно робити все для того, щоб турбота про розвиток рідної мови була набагато активнішою, щоб школи наші — маю на увазі і російські і українські — жили здружено, щоб між ними не почувалося нерівності, щоб українська школа, як іноді скаржаться, не опинялася в гірших приміщеннях, а український словесник не зазнавав ущемлень навіть у зарплаті. Треба, щоб у школах були забезпечені усі умови для вивчення і російської, і української мови. З різних місць республіки пишуть про те, що рідна мова, будучи занедбаною, нині потребує енергійної підтримки, щоб виправити становище. Ленінські настанови нагадують нам, що національна мова не повинна бути зневаженою, охороняти її слід і державними правовими актами, і, сподіваємось, що це буде робитися послідовно, з ленінською справедливістю. Однак не менше доля нашої мови залежатиме й від того, як відгукнеться на рідне слово наша душа, як рідне слово брилітиме в цій душі, як воно житиме в ній. Будемо не байдужі — ось тоді мова житиме. Не тільки інтелігенція, не тільки письменники — весь народ наш має вболівати за рідне слово: кожен із нас має гордитися своєю чудовою мовою, адже вона того варта. Тому і свято це рідної мови — свято всенародне. Таким його сприймаємо, і хочеться звернутися до молодих читачів із закликом бути емоційними у ставленні до рідного слова, навчитись любити його, як Леся Українка любила, бути справжніми доньками і синами цієї мови, бо ж із неї всі ми вийшли.

Олесь Гончар

САМОРОЗКВІТ НАЦІЇ

Вступне слово на установчій конференції
Товариства української мови імені Тараса Шевченка
11 лютого 1989 року

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!.. Знать, од бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!..

Т. Шевченко

Отже, — «більш нічого». А за це нібито «нічого» люди ішли на смерть. І ми не скажемо, що вони вмирали марно.

XX сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування. Ми знали український Ренесанс 20-х, Ленінських років, але ж потім знали й терор сталінського «великого перелому», коли українську мову в нещадні ті зими пакувалося в спецпереселенські вагони разом з тужливим воланням мільйонів людей, відірваних зі своїми сім'ями від рідної землі, від рідних вод і від ясних українських світанків. Почуло цю мову заполярне крайсвіття, топили її в океанських баржах, заганяли слово Тарасове в тундру й тайгу.

Однак там де-небудь мова України озивалась то невольничими листами у безвість, то вишуканим табірним сонетом високоосвіченого інтелігента, то несподівано являла себе дивовижною виставою того соловецького українського театру, якому декораціями правили

тривожні спалахи Північного сая і чий трагізм, може, сягав сили шекспірівських трагедій. Світове мистецтво XX віку мало б поставити в ряд своїх найрідкісніших див той унікальний україномовний театр, що під суворим небом Півночі на концтабірних островах навіть приречених кликав до життя, явивши між соловецьких веж незламну велич людського духу.

Український Ренесанс 20-х років був явищем європейського і світового масштабу. Революція пробудила могутні творчі сили народу, в найкоротший відтинок часу стався справді феноменальний саморозквіт нації.

Рідкісне творче диво народу невдовзі було розстріляне. Потяглася похмура смуга сталінських кошмарів, сфабрикованих процесів, нищення народу голодом 33-го, роки й роки найжорстокіших, штучно форсованих наступів на всі національні культури народів Країни Рад.

Зло змінювало свою личину, не перестаючи бути злом.

Брежнєвсько-сусловська камарилья, сповнена патологічної ненависті до всього національного, взялася послідовно насаджувати антинаукову, глибоко антинародну доктрину про злиття націй, що було нічим іншим, як цинічним відступництвом від Леніна, найгрубішою сваволею догматиків, злочинним зазіханням на природні права добровільно об'єднаних в Союз націй і народностей країни.

Душогуби стояли близько. Багато що їм вдалося. Зникали національні школи, недоступною ставала справжня історія народу; різні недоуки замінювали її своїми кон'юнктурними фальсифікаціями. Невтомні зливачі нації, лжеінтернаціоналісти, хіба не готували вони нам мовний Чорнобиль, запевняючи, що процес асиміляції мов виникає стихійно, що оніміння нації, самознищення народу треба розглядати як вищий

етап прогресу. Нині ясно вже, що то був тяжкий злочин проти національних культур, то була акція запланована, сусловські лакизники з ученими степенями вже прикидали терміни, коли і яка мова загине остаточно. Готувалася національним мовам доля штучно вигублених «неперспективних» сіл, певне, для цього так посилено заохочувалась міграція величезних мас людності з регіону в регіон, щоб швидше перемішати, перетопити всіх нас у єдиному казані, щоб, руйнуючи генетичну пам'ять народів, позбавляти їх коріння, щоб дедалі більше виростало людей ніяких, безпам'ятних, апатичних, — окрім бормотухи, байдужих до всього, — щоб, замість мислячих, свідомих громадян, мати перед собою натовпи примітивізованих, задурманених догмами послушників, сонних і напівсонних душ, таких зручних для адміністративно-бюрократичного апарату.

Нерідко нам колять очі: це така ваша нація, не вміє дорожити своїм, сама відмовляється продовжувати свій генетичний рід. Але згадаймо реальність: окрім націплювання ярликів, чи було коли-небудь сказано офіційне слово на захист честі й престижу мови українського народу? Чи могла вчителька відкрито сказати у школі своїм вихованцям: «Діти, ваша мова прекрасна, не соромтесь її, не цурайтесь, вона нічим не гірша за інші мови!» Що-що, а ярлик «націоналістки» такій учительці був би забезпечений. І хто її захистив би?

І ще згадаймо: хіба потерпів бодай один хто із людей службових за перекручення ленінської національної політики, за нищення пам'яток культури, за те, що нема достатньо в містах українських дитячих садків, за те, що можна публічно, з хамовитою легкістю образити, висміяти старого колгоспника, якщо він звернувся рідною мовою в метро, в магазині чи ще де — міщанське Неуважайкорито добре знає, що йому

всюди дозволено ображати національні почуття трудової людини. А хто відповів по закону за здирання українських вивісок у Вінниці? За вигнання української мови з установ, з офіційних свят, з системи шкіл, зокрема зі славетних наших університетів? А хто відповів за знесений у Києві будинок Заньковецької, Довженків — у Житомирі, за браконьєрські акції у Володимир-Волинському, Кривому Розі, за те, що бездушними ділягами розорювались стародавні городища, степові кургани...

Дико, а втім вважалось нормальним, що одна з найбагатших слов'янських мов із року в рік дедалі більше занедбується, принижується, зводиться до становища уполісненої, відтісняється, всупереч прямим ленінським засторогам, на другий чи десь аж на десятий план.

Ось чому державність української мови нині має бути законодавчої конституційної сили. Не для протиставлення української мови якійсь іншій, — до мови і російської, як і до мови кожного народу, у нас ще з шевченкових і франкових часів живе традиційно глибока пошана. Статус державності потрібен нашій мові, щоб після згубних, браконьєрських літ повернути їй природну роль, і силу, і престиж, повністю забезпечити їй право на життя у всіх сферах, на всіх рівнях.

Як довідуємось із преси, це питання, зважаючи на численні пропозиції громадськості, буде розглядатись найближчим часом у Верховній Раді України. Тож побажаємо конструктивної й мужньої роботи нашим шановним законодавцям в утвердженні державного статусу української мови. Сподіваємось, що високі ухвали надійно втіляться в життя, що ми будемо цього разу гарантовані від бюрократичного крутіства, адже в нас чимало є різних майстрів і обермай-

стрів, які вміють і живе благородне діло потопити в паперах.

Отже, люди, будьмо пильні!

І повороткіші: бо якщо відкриватимемо по одному українському садочку в рік, то вистачить якраз на все третє тисячоліття.

Увага до культури, відродження мови повністю відповідає й відповідатиме новому курсові, що його проголосив XXVII з'їзд партії і розвинула XIX партконференція. Демократизація, оновлення суспільства відкрили великі можливості для духовного розвитку всіх народів країни. Це має наслідувати нас, кликати до конкретних дій.

То що ж можемо зробити для оздоровлення й нормалізації мовної ситуації на Україні? Очевидно, потрібні значно динамічніші заходи, потрібна терпляча, довготривала, але неодмінно результативна робота. Працювати ж бо доведеться не тільки з тими, хто мову знає, хто рідною мовою дорожить, маємо подати руку й тим окраденим, мовно недовченим, в кому громадська й національна самосвідомість сьогодні ледь-ледь пробуджується. Не забуваймо про те, що багато людей виростало в умовах національної дискримінації, поширених настроїв національного нігілізму, вступали в життя духовно озлиднілими, будши — часто не з власної волі — позбавлені знань як рідної мови, так і правдивого уявлення про героїчну історію свого народу. А мова й історія — це ж єдине ціле, один кровообіг, тож і відроджувати їх маємо водночас. Маємо відродити в наших сучасних українцях і українську генетичну пам'ять, почуття гордості, маємо і до збайдужілих душ торкнутися запашистим євшанзіллям рідного слова!

Проблеми мови, культури невіддільні від проблем екологічних. Могутні наднаціональні відомства, ті, що дали нам Чорнобиль, що затівали безглузду Оча-

ківську греблю і не менш безглуздий канал «Дунай — Дніпро», ті, що ледь не погубили Байкал і довели до катастрофи Аральське море, раз у раз нехтуючи союзні та республіканські закони, роками виснажують державу, пускають на вітер мільярди народних коштів. Ці бюрократизовані відомства, що дістались нам ще від періоду стагнації, з особливою агресивністю поведуться в національних республіках, зокрема й на Україні, де вони під свої, часом ще навіть належним чином не схвалені, екологічно недосконалі об'єкти ніби навмисно визначають історичні, найлюдніші й найдорожчі для нашого народу місця. Топчуться зараз біля Тарасової гори, вподобався землерийним армадам Атоменерго наш Чигирин, під загрозою опиняються мальовничий басейн і каньйон Південного Бугу, і всюди від кочових відомчих ватаг, від їхніх гігантоманій найперших поруйнувань зазнає віками усталене народне життя. На заваді їм стають пам'ятники національної історії, національні школи, всюди виникає безліч проблем, адже з порушенням природного середовища порушується і здоров'я людей, і наше мовне, духовне середовище. Гадаємо, що шановному Урядові нашої республіки, разом з найширшою громадськістю, стривоженою розмахом руйнівних марнотратних робіт, пора б уже спільно, рішуче сказати відомчій сваволі: годі! Минулося! Живемо, чи принаймні хочемо — жити у правовій державі — і це має стосуватися всіх!

Почуття виняткової відповідальності перед народом зібрало нас тут. Зібрало вболівання про найдорожче, заповітне, без чого не уявляємо свого життя. Кожна мова, більша чи менша, належить до загальнолюдських цінностей. У визнанні цього — справжній гуманізм нового часу.

Звертаючись до присутніх на нашій конференції представників інших етнічних груп, чиє слово чути в

республіці, дозвольте сказати: вітаємо, друзі, вас від душі, будемо співпрацювати з вами, будемо підтримувати вас по-братерськи! Пам'ять наша світлими береже згадки з тих ленінських літ, коли ми пізнали радість чистого міжнаціонального єднання, коли на Україні, крім українських і російських видань, існував ще й так званий «Нацменвидав», де виходили книжки та газети молдавською, єврейською, болгарською, грецькою, польською, німецькою та іншими мовами — і нікому з нас не було тісно! Бо ми були справжніми інтернаціоналістами, і такими хочемо бути!

Слушними вважаємо висловлені в пресі думки про те, що новоствореному нашому Товариству необхідно мати свій періодичний друкований орган.

Серед того доброго, що Товариство має зробити для розвитку й зміцнення національної мови, важливим буде також налагодження тісних ділових контактів з українцями зарубіжними, з тими, що живуть у Чехословаччині, Польщі та інших соціалістичних країнах, так само, як і з нашими заокеанськими братами та сестрами, хто, тягнучись душею до Радянської України, на всіх широтах підтримує осередки українського духовного життя, бо справді ж: нашого цвіту — по всьому світу!

Як відомо вам, не всі схвалюють створення нашого Товариства. Гудуть: «Як це так? На Україні, на своїй землі — Товариство шанувальників української мови! Блюзнірство! Дожилися!..» Полишимо це для охочих до гучної фрази. Ми з вами маємо виходити з реального становища, а реальність наша така, що вимагає праці й праці. Важкої, буденної, чорнової, як біля зраненого, але безмежно дорогого тобі життя. І ми віримо: зранений стане на ноги, бо дух у ньому міцний і друзів вірних багато!

Щоб залучати все нових і нових шанувальників. Товариству доведеться звершувати роботу глибоко про-

думану: адже в цій справі — ніякої принуки! Тільки сила переконання, тільки розум, такт і доброзичливість, вміння емоційно довести людям, що материнської мови їм нема чого соромитись. Товариство має пробудити і зміцнити в людині почуття гордості за свій народ, за його творчий геній, що так розкішно явив себе в мові, чію красу, милозвучність, гумор, виняткову образність і поетичність визнає сьогодні весь культурний світ.

Дорогі друзі! За покликом сердець зібрались ми сьогодні на цей своєрідний установчий форум, що стане днем народження Товариства шанувальників української мови.

Історія дає нам шанс, і гріх було б не скористатися ним сповна.

Хай наснажує нас мета висока, заповітна!

Тож:

— Мово, будь! Мово, живи і живи!

З М І С Т

Павличко Дмитро. Любити рідну мову 5

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОДЖЕНИМ...

Шевченко Тарас. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє	12
Марку Вовчку	20
Шашкевич Маркіян. «Руська мати нас родила...»	21
Могильницький Антін. [Рідна мова]. («Кожний нарід...»)	22
Метлинський Амвросій. Рідна мова («Рідна мова, рідна мова!..»)	25
Воробкевич Сидір. Рідна мова («Мово рідна, слово рідне...»)	26
Франко Іван. Антошкові П. (Азъ покой)	28
Українка Леся. На столітній ювілей української літератури	30
Самійленко Володимир. Українська мова	32
Кримський Агатангел. «Любо в гаю соловейко виспівує...»	34
Лепкий Богдан. Я учивсь	36
Олесь Олександр. «О слово рідне! Орле скутий!»	38
«Як довго ждали ми своєї волі слова...»	38
«Рідна мова в рідній школі!»	39
Мирний Папас. Рідна мова	40
[Про мову]	42
Хоткевич Гнат. Цим Шевченко великий. Уривок	46

НУ ЩО Б, ЗДАВАЛОСЯ, СЛОВА...

Шевченко Тарас. «Ну що б, здавалося, слова...» Уривок	50
Підражаніє 11 псалму	50
«Не нарікаю я на бога...»	51
Куліш Пантелеймон. Рідне слово («Мовчки предки наші в полі...»)	53
Українка Леся. «Слово, чому ти не твердая криця...»	55
Легенда	56
Забуті слова	57
Одно слово (Оповідання тубільця з Півночі)	59
Грінченко Борис. Монолог	66
Герасименко Кость. З фронтового блокнота	68
Сосюра Володимир. «Я знаю силу слова...»	70
Первомайський Леонід. Слово («О північ зимова...»)	71

Воронок Платон. «У слова свої закони...»	78
Олійник Борис. У дзеркалі слова. Уривок з поеми	79
Драч Іван. Слово («Віолончель погасла...»)	82
Мовчанка Стефаника	83
Костенко Ліна. «Страшні слова, коли вони мовчать...»	84
Щось на зразок балади, — як вийшли букви з-під мості влади	84
Мисик Василь. Слово («Ласкавий легіт...»)	86
Перебийніс Петро. Чудо	87
Тельнюк Станіслав. Слова («В вас мудрість вічна...»)	88
Вінграновський Микола. «Згорають очі слів...»	90
Васильченко Степан. Замість передмови	91
Носань Сергій. З уст народу. Уривок	93

ЖИТТЯ ДУХОВНОГО ОСНОВА

Рильський Максим. Рідна мова («Як гуляв століть...»)	98
Тичина Павло. Слово («Слово наше рідне!...»)	101
Сосюра Володимир. О мова моя!	103
Рідна мова («Вивчайте, любіть свою мову...»)	104
Юнакові	105
Любіть Україну	106
Швець Василь. Заповіт матері	108
Симоненко Василь. Моя мова	109
Павличко Дмитро. «О рідне слово, що без тебе я?»	110
Ти зрікаєш мови рідної...	110
Костенко Ліна. Цавет танем!	112
Тельнюк Станіслав. Давид Гурамівлі	114
Луцій Олесь. Рідна мова. Маркіян Шашкевич над упорядку- ванням «Русалки Дністрової»	117
Чернявський Микита. Рідна мова («Валусвих на кривду нашу...»)	119
Тельнюк Станіслав. Балада про рідне слово	123
Забашта Любов. Рідна мова («Пролетіли роки...»)	126
Луценко Дмитро. Рідна мова («Давно, давно...»)	127
Сингаївський Микола. Мова («Я — земля...»)	130
Рибчинський Юрій. Наша мова	131
Білоус Дмитро. Рідне слово	133
Бичко Валентин. Мова («Рідна мені до болю...»)	134
Карпенко Микола. Молодим землякам моїм — не вельми дружнє посланіє	143
Шевченко Михайло. ...І викупи із рабства власних душ	145
Дзюба Іван. «Бо то не просто мова, звуки...» Уривок	147
Харчук Борис. Слово і народ	149
Русанівський В. М. Реставрація совісті	169

ЯК ПАРОСТЬ ВІНОГРАДНОЇ ЛОЗИ...

Рильський Максим. Мова («Як парость виноградної лози...»)	178
Малишко Андрій. «Буду я навчатись мови золотої...»	179
Воронок Платон. «За руку беру тебе, слово, як юнку...»	180
Швець Василь. Слово («Тихо — ні звуку, ні шуму...»)	181
Усенко Павло. «Барвістєть одвічна народної мови...»	182
Підсуха Олександр. Мова («Ой яка чудова українська мова!»)	183
Підпалій Володимир. Сподіване	184
Коломієць Володимир. Родина (Етимологічне)	185
Бурлаков Сергій. «Слов'янської словесності ясу...»	187
Перерва Анатолій. Полеміка	188
Клименко Наталка. Колискова	189
Малкович Іван. Напучування сільського вчителя	190
Литвин Степан. Мов криця, мов кришталь і мов алмаз	191
Вишня Остап. «Думи мої, думи мої...» Уривок	194
Довженко Олександр. Слово у сценарії художнього фільму. Уривок	195
Сухомлинський Василь. [Надзвичайна мова наша...]	196
Панч Петро. Мова рідна, слово рідне...	197
Шумило Микита. Любов до рідної мови	201
Гончар Олесь. Цвіт слова народного	209

ЧУТТЯ ЄДИНОЇ РОДИНИ

Тичина Павло. Чуття єдиної родини	220
Шпорта Ярослав. Ленін читає «Кобзаря»	222
Маяковський Володимир. Борг Україні.	225
Переклад з російської Л. Первомайського	228
Сом Микола. Борг Маяковському	231
Твардовський Олександр. Тобі, Україно.	231
Переклад з російської А. Малишка	233
Тихонов Микола. Україна.	233
Переклад з російської М. Бажана	235
Джусуєв Сооронбай. Слухай пісню вкраїнську.	235
Переклад з киргизької Б. Степанюка	237
Гамзатов Расул. Чути хочу чаруючу мову.	237
Переклад з аварської П. Засєнка	238
Зарян Наїрі. Лист Максимові Рильському.	238
Переклад з вірменської В. Кочевського	240
Білоус Дмитро. Причарована	241
З одного джерела	243
Сингаївський Микола. В Якуба Колаєса в саду	245
Ющенко Олекса. Душа народу	247
Ткач Михайло. Сусідство	247

<i>Кочевський Віктор. Мова друзів</i>	248
<i>Усач Григорій. Пролог до переспівів</i>	250
<i>М'ястківський Андрій. Про мови</i>	252
<i>Бедрик Юрій. «Я пив з шести золотодзвонних чаш...»</i>	254
<i>Муратов Ігор. Ода мові людській</i>	256
<i>Півторадні Василь. Українські книги в бібліотеці В. І. Леніна</i> <i>Підготувала Гетьман Майя</i>	257
<i>Вишеславський Леонід. І досі згадую ту школу</i>	262
<i>Рідній мові — шана всенародна. Інтерв'ю з Олесем Гончарем</i> <i>Гончар Олесь. Саморозквіт нації</i>	268
	275

*Литературно-
художественное издание*

ЯЗЫК РОДНОЙ, РОДНОЕ СЛОВО!..

Стихотворения,
поэмы, статьи
(На украинском языке)
Для старшего школьного возраста
Редактор-составитель
Бойко Ирина Трофимовна

Предисловие
Павлычко Дмитрия Васильевича

В оформлении
использованы работы
Билокур Екатерины Васильевны

Киев «Веселка»

Художний редактор
В. Ю. Тернавський

Технічний редактор
О. І. Дольницька

Коректори
В. В. Богасєвський, Л. О. Юван

ИБ № 5181

Здано на виробництво 14.04.89.
Підписано до друку 01.11.89.
Формат 70×100¹/₃₂. Папір друкарський № 1
Гарнітура бодоні. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 11,7 + вкл. (0,32) = 12,02.
Умовн. фарб.-відб. 13,38.
Обл.-вид. арк. 10,61 + вкл. (0,28) = 10,89.
Тираж 50 000 пр. Зам. 9—118. Ціна 65 к.

Ордена Дружби народів
видавництво «Веселка», 252655,
Київ, МСП, Мельникова, 63.

Діапозитиви тексту та кольорових ілюстрацій
виготовлені на Головному підприємстві
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига».

Книжкова фабрика «Жовтень»,
252053, Київ-53, Артема, 25.

Мово рідна, слово рідне!...: Вірші, поеми.
М74 статті: Для ст. шк. віку / Ред.-упоряд.
І. Т. Бойко; Передм. Д. В. Павличка;
[В оформл. використані роботи К. В. Біло-
кур].— К.: Веселка, 1989.— 286 с.: іл.
ISBN 5-301-00617-7

Сборник художественных и публицистических произведений украинских писателей-классиков и современных авторов, а также писателей братских республик об украинском языке: его богатстве, красоте, взаимосвязях с языками других народов, о том, насколько необходимо современному человеку знать, любить и беречь родной язык.

М 4803000000—202 БЗ—№ 2—34.89. ББК84(2)я43
М206(04)—89
